

ISSN 1810-8636

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abay Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№1(59), 2020

Алматы, 2020

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№1(59), 2020

Бас редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. *з.ғ.д., проф.*

Бас редактордың орынбасары:
Төлеубекова Б.Х. *з.ғ.д., профессор*

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабиқенов С.Н.

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Тайторина Б.А. *з.ғ.д., профессор (Алматы),*

Цепелев В.Ф. *з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),*

Муратова Н.Г. *з.ғ.д., проф.,*

Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казан),

Джон Берк. *доктор права, «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),*

Мухамеджанов О.З. *з.ғ.д., проф.,*

Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті
(Өзбекстан),

Хлус А.М. *з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),*

Самарин В.И. *з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),*

Жатқанбаева А.Е. *з.ғ.д., проф. (Алматы),*

Хамзина Ж.А. *з.ғ.д., проф. (Алматы),*

Шелухин С.И. *доктор PhD,*

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің
профессоры (АҚШ),

Ежевский Д.О. *з.ғ.к., доцент,*

Ресей халықтар достастығы
университеті конституциялық құқық
және конституциялық сотта іс жүргізу
кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:

Калкаева Н.Б. *з.ғ.к., қ.проф.*

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2020

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 27.04.2020. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 258.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

**М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t**

**КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

Богатырева Л.Б., Амрин С.Т., Сатбаева А.С. Тенденции развития нормативно-правовой базы в сфере медицины в Республике Казахстан..... 7
Богатырева Л.Б., Амрин С.Т., Сатбаева А.С. Қазақстан Республикасындағы медицина саласындағы нормативтік-құқықтық базаның даму үрдістері.....
Bogatyreva L.B., Amrin S.T., Satbaeva A.S. Tendencies of the development of a regulatory legal framework in the field of medicine in the Republic of Kazakhstan.....

Zhonisova N.N. Kazakh common law and Constitution of the Republic of Kazakhstan..... 15
Жонисова Н.Н. Қазақстан Республикасының Конституциясы және қазақ әдет-ғұрып құқығы.....
Жонисова Н.Н. Обычное право казахов и Конституция Республики Казахстан.....

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

Gumarov A. Legal aspects of corporate merger and joining..... 19
Гумаров А.Б. Корпоративтік бірігу мен қосылуының құқықтық аспектілері.....
Гумаров А.Б. Правовые аспекты корпоративных слияний и присоединений.....

Tusupbekova S.K., Baisalova G.T., Assanova A.A. Legal means for protecting the atmospheric air from pollution: evolution of international cooperation at the universal level..... 23
Тусупбекова С.К., Байсалова Г.Т., Асанова А.А. Атмосфералық ауаны ластанудан қорғаудың құқықтық құралдары: әмбебап деңгейдегі халықаралық ынтымақтастықтың эволюциясы.....
Тусупбекова С.К., Байсалова Г.Т., Асанова А.А. Правовые средства охраны атмосферного воздуха от загрязнения: эволюция международного сотрудничества на универсальном уровне.....

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Қазақстандағы еңбек нарығындағы заңнама және гендерлік теңсіздік..... 30
Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Законодательство и гендерное неравенство на рынке труда в Казахстане.....
Khamzina Zh., Buribayev Ye. Legislation and gender inequality in the labor market in Kazakhstan.....

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№1(59), 2020

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. д.ю.н., проф.

Зам. главного редактора:
Толлеубекова Б.Х. д.ю.н., профессор

Члены редколлегии:
Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК, профессор,
Тайторина Б.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),
Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),
Джон Берк. доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),
Мухамеджанов О.З. д.ю.н., проф., Ташкентского Государственного Юридического Университета (Узбекистан),

Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),
Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),
Жатканбаева А.Е. д.ю.н., проф. (Алматы),
Хамзина Ж.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Шелухин С.И. доктор PhD, профессор Нью-Йорского университета Джон Джэя (США),

Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2020

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 27.04.2020.
Формат 60x84 1/8. Объем 15 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 258.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕР ҚҰҚЫҒЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ И ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Yerezhpekzy R., Beysenbaeva M.T., Baitekova K.Zh. Principles of the legal institute of access to environmental information: concept and implementation in the legislation of the Republic of Kazakhstan 34

Ережепқызы Р., Бейсенбаева М.Т., Байтекова Қ.Ж. Экологиялық ақпаратқа қол жеткізудің құқықтық институтының принциптері: Қазақстан Республикасының заңнамасындағы түсінігі және оны іске асыру.....
Ережепқызы Р., Бейсенбаева М.Т., Байтекова Қ.Ж. Принципы правового института доступа к экологической информации: понятие и реализация в законодательстве Республики Казахстан.....

Зейнолдин М.О. Жерді сату және сатып алу құқығын реттеудегі азаматтық және жер құқық салаларының байланысы мен арақатынасы..... 40

Зейнолдин М.О. Связь и соотношение сфер гражданского и земельного права в регулировании права на продажу и покупку земли.....

Zeynoldin M.O. Relationship and relationship between civil and land law in the regulation of the right to sell and purchase land.....

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Гаврилов В.Н., Аветисян Р.Т., Бабаян А.З. Особенности договора коммерческой концессии и комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга) в России и Казахстане..... 44

Гаврилов В.Н., Аветисян Р.Т., Бабаян А.З. Ресей мен Қазақстандағы комерциялық концессия келісімінің және компрененциялық кәсіпкерлік лицензияның (франчайзинг) ерекшеліктері.....

Gavrilov V.N., Avetisyan R.T., Babayan A.Z. Features of the commercial concession agreement and comprehensive entrepreneurial license (franchising) in Russia and Kazakhstan.....

Нұрасыл Ы. Азаматтық құқықтағы моральдық зиян институты 49
Нұрасыл Ы. Институт морального вреда в гражданском праве
Nurasyl R. Institute of moral harm in civil law.....

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Азаматтық процестің сотқа дейінгі сатысындағы адвокаттың қызметі..... 56

Мейірбекова Г.Б., Альшуразова А.А. Деятельность адвоката на досудебной стадии гражданского процесса.....
Meirbekova G.B., Alshurazova A.A. Activity of the lawyer at the pre-judicial stage of the civil process.....

Abai Kazakh National Pedagogical
University

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№1(59), 2020

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A. *doctor of law, professor*

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. *doctor of law,
professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Hlus A.M. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Samarin V.I. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Khamzina Zh.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhine S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University of
New York,*

Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2020

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 27.04.2020
Format 60x84 1/8.

Volume 15 publ.literature
Edition 300 num.

Order 258.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

Жонисова Н.Н. Мотивация государственных служащих:
проблемы и перспективы..... 60

Жонисова Н.Н. Мемлекеттік қызметкерлерді ынталандыру:
проблемалары мен перспективалары.....

Zhonisova N.N. Motivation of civil servants: problems and
prospects.....

Taitorina B.A. Efficiency of state control and conditions of its
improvement..... 64

Тайторина Б.А. Мемлекеттік бақылаудың тиімділігі және
оны жетілдірудің шарттары.....

Тайторина Б.А. Эффективность государственного контроля
и условия ее повышения.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

Жомартқызы Г. Қазақстан Республикасының қылмыстық
заңнамасы бойынша медициналық сипаттағы мәжбүрлеу
шараларын қолданудың мақсаттары..... 71

Жомартқызы Г. Цели применения принудительных мер
медицинского характера по уголовному законодательству
Республики Казахстан.....

Zhomartkyzy G. The purpose of applying compulsory medical
measures under the criminal legislation of the Republic of
Kazakhstan.....

Мейрханов Е.Д. Қылмыстық құқықтағы кінәнің қылмыс
құрамының субъективтік жағы белгілерінің бірі ретіндегі рөлі 76

Мейрханов Е.Д. Роль вины в уголовном праве как одного из
признаков субъективной стороны состава преступления.....

Meyrkhanov E.D. Concept and types of liability for violation of
environmental legislation.....

Мухаметхан Д.Р. Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы
қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігі..... 81

Мухаметхан Д.Р. Понятие уголовного правонарушения в
казахском обычном праве.....

Mukhametkhan D.R. Concept of criminal offence in the kazakh
custom law.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Кенжибекова Э.П. Жалған жауаптарды анықтау мен
әшкерелеудің тактикалық мәселелері..... 88

Кенжибекова Э.П. Тактические вопросы выявления и
раскрытия ложных показаний.....

Kenjibekova E.P. Tactical questions for identifying and
disclosing false answers.....

Құлахметов Н. Күдіктіден жауап алу барысында туындайтын ситуациялар.....	96
Құлахметов Н. Ситуационные проблемы возникающие при допросе подозреваемого.....	
Kulakhmetov N. Situational problems that arise during the interrogation of a suspect.....	
Толубекова Б.Х., Калкаева Н.Б., Хведелидзе Т.Б. Келісім өндірісі контексіндегі қылмыстық процестің диспозитивтілік қағидасының орны мен рөлі.....	103
Толубекова Б.Х., Калкаева Н.Б., Хведелидзе Т.Б. Место и роль принципа диспозитивности в уголовном процессе в контексте согласительного производства.....	
Toleubekova B.Kh., Kalkayeva N.B., Hvedelidze T.B. Place and role of the principle of recourse in criminal proceedings in the context of conciliation proceedings.....	
КРИМИНАЛИСТИКА	
КРИМИНАЛИСТИКА	
CRIMINALISTICS	
Сарсенбеков Н.Ж. Заңсыз кірістерді легализациялаумен байланысты қылмыстарды тергеуді криминалистикалық қамтамасыз ету.....	109
Сарсенбеков Н.Ж. Криминалистическое обеспечение расследования преступлений, связанных с легализацией незаконных доходов.....	
Sarsenbekov N.Zh. Providing forensic investigation of crimes related to the legalization of illegal income.....	
Авторлар туралы мәлімет	116
Сведения об авторах	
Information about authors	

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

УДК 34:001.12/.18
МРНТИ 10.01.11

Богатырева Л.Б.¹, Амрин С.Т.², Сатбаева А.С.³

¹м.ю.н., заведующая кафедрой Медицинского права
Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

²интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

³интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ В СФЕРЕ МЕДИЦИНЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье исследованы общественные отношения в сфере медицинской деятельности, проблемы их правового регулирования в различные периоды становления данных отношений. Предметом исследования являются источниковедческая и нормативно-правовая база здравоохранения Республики Казахстан. Авторами поставлена и реализована цель: исторической ретроспективы и развития медицинского права на территории Казахстана с 1913 года по наши дни, характеристика и оценка основных тенденций развития медицинского права, определение перспективы развития данной отрасли права. В исследовании сделан вывод о том, что система здравоохранения Казахстана находится на стадии модернизации: выбирается и закрепляется новая модель, учитываются недоработки прошлых лет. Резюмировано: разрозненность системы здравоохранения в Казахстане представляет собой проблему не только несформировавшейся социальной, но и правовой базы.

Ключевые слова: история, право, закон, здравоохранение, медицина, регулирование, медицинская помощь, закономерности, качество, медицинские работники, пациенты, реформа.

Богатырева Л.Б.¹, Амрин С.Т.², Сатбаева А.С.³

¹м.ю.н., заведующая кафедрой Медицинского права
Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

²интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

³интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова,
г.Алматы, Казахстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНА САЛАСЫНДАҒЫ НОРМАТИВТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗАНЫҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада медициналық қызмет саласындағы қоғамдық қатынастар және осы қатынастардың әр түрлі қалыптасу кезеңдерінде құқықтық реттеудің мәселелері зерттелген.

Зерттеудің пәні Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласының деректік және нормативтік-құқықтық базасы болып табылады. Авторлардың алға қойған және жүзеге асырған мақсаты: тарихи ретроспективалар және 1913 жылдан бүгінгі күнге дейін Қазақстан аумағында медициналық құқықтың дамуы, медициналық құқықтың дамуының негізгі үрдістерін сипаттау және

бағалау, осы құқық саласының даму перспективаларын анықтау. Зерттеуде Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесінің жаңғыру сатысында: жаңа модель таңдалып, бекітілетіндігі, өткен жылдардағы кемшіліктер есепке алынатындығы жөнінде қорытынды жасалды. Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің бытыраңқылығы әліде қалыптаспаған тек әлеуметтік ғана емес, сонымен қатар құқықтық база проблемасын білдіреді деп түйінделді.

Түйін сөздер: құқық, тарих, заң, денсаулық сақтау, медицина, реттеу, медициналық көмек, сапа, медицина қызметкерлері, пациенттер, реформа.

Bogatyreva L.B.¹, Amrin S.T.², Satbaeva A.S.³

*¹ m.s., head of the Department of Medical Law of the
Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov,
Almaty, Kazakhstan*

*² intern 6 courses Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov,
Almaty, Kazakhstan*

*³ intern 6 courses Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov,
Almaty, Kazakhstan*

TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT OF A REGULATORY LEGAL FRAMEWORK IN THE FIELD OF MEDICINE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article explores social relations in the field of medical activity, the problems of their legal regulation in various periods of formation of these relations. The subject of the research is the source study and regulatory framework of the healthcare of the Republic of Kazakhstan. The authors set and realized the goal of historical retrospective and development of medical law in Kazakhstan from 1913 to the present day, characterization and assessment of the main trends in the development of medical law, determining the prospects for the development of this branch of law. The study concluded that the healthcare system in Kazakhstan is at the stage of modernization: a new model is selected and consolidated, and shortcomings of past years are taken into account. Summarized: the fragmentation of the healthcare system in Kazakhstan is a problem not only of an unformed social, but also of a legal framework.

Key words: history, law, healthcare, medicine, regulation, medical care, quality, medical workers, patients, reform.

Введение

Любая деятельность, влияющая тем или иным образом на жизнь граждан, подлежит урегулированию. Медицинская деятельность не исключение. Со времен обретения Казахстаном государственной независимости система здравоохранения республики многократно подвергалась реформам. За этот период были внедрены новые методы диагностики, лечения, реабилитации различных заболеваний, что свидетельствует о дальнейших перспективах развития системы здравоохранения, основой которого является нормативно-правовая база, регулирующая правоотношения в области медицины.

Объектом исследования являются общественные отношения в сфере медицинской деятельности, проблемы их правового регулирования в различные периоды становления данных отношений. Предметом исследования являются источниковедческая и нормативно-правовая база здравоохранения Республики Казахстан.

Целью статьи является изучение исторической ретроспективы и развития медицинского права на территории Казахстана с 1913 года по наши дни, характеристика и оценка основных тенденций развития медицинского права, определение перспективы развития данной отрасли права.

Результаты и обсуждение

Отдельный сборник юридических норм под названием «Врачебно-санитарное законодательство в России» был разработан и издан доктором Н.Г. Фрейбергом в 1913 году в Санкт-Петербурге. В данном документе рассматривается значительный спектр вопросов, касающихся медицины. В сборнике затрагиваются правила охраны здоровья, гигиены, планирование городского хозяйства и т.д. В

сборнике описаны права и обязанности медицинских кадров. Интересным является то, что для женщин-врачей существовали специальные ограничения. Подробно описаны процедуры получения различных квалификаций, в том числе таких как повивальная бабка, аптекарский ученик и прочее. Данный труд имеет огромное значение в изучении здравоохранения в Российской империи. Так как территория современной Республики Казахстан, начиная с конца XIX века до конца существования империи входила в состав России того периода, данный сборник норм и правил также регулировал медицинскую деятельность всех регионов, входящих в состав империи [1].

После Великой Октябрьской социалистической Революции 7 ноября 1917 года и образования СССР была создана Конституция РСФСР. В большей мере данный документ был посвящен обустройству нового государства и его структуре. Конституция 1918 года значительно расширила права граждан по сравнению с царским режимом. Однако тема здравоохранения была затронута поверхностно и прослеживается только в главе восьмой, пункте 43, где говорилось о создании народных комиссариатов, в том числе по делам здравоохранения [2].

История медицины республики неразрывно связана с советским прошлым, комплексом нормативных правовых актов, регулировавших общественные отношения в сфере здравоохранения в бытность СССР. В соответствии с Декретом Совета народных Комиссаров РСФСР о Революционном комитете по управлению Киргизским краем от 10 июля 1919 года постановлением Военно-революционного комитета от 12 сентября 1919 года учрежден отдел здравоохранения – Кирздравотдел.

С организацией Кирздравотдела в 1919 году было положено начало созданию советского здравоохранения на территории Казахстана. 12 октября 1920 года первым Всекиргизским съездом Советов был учрежден Народный Комиссариат здравоохранения Казахской АССР [1]. Большие и ответственные задачи стояли в этот период перед органами здравоохранения в Казахстане: восстановить разрушенные организации здравоохранения довоенного времени и создавать новые медицинские учреждения.

17 мая 1921 года состоялось I Всекиргизское совещание деятелей здравоохранения. В 1923 году, после третьего Всеказахстанского съезда здравотделов, наметился курс на расширение сети лечебных учреждений в уездах, селах и аулах. В этот период закладывались основы профилизации медицинской помощи.

1 декабря 1924 года был издан Декрет ВЦИК и СНК РСФСР «О профессиональной работе и правах медицинских работников». Документ наиболее полно регламентировал права и обязанности медицинского персонала. В данном декрете были утверждены профессиональные права и обязанности медицинских работников, закреплены их права на профессиональную деятельность в условиях существующей государственной системы охраны здоровья, описаны механизмы допуска к занятию медицинской деятельностью [3].

На состоявшемся в 1925 году первом Всеказахстанском съезде здравотделов и участковых врачей зафиксирован исторический факт создания института постоянной стационарной помощи во всех районах республики.

Первое положение о Народном Комиссариате здравоохранения было утверждено Большим Президиумом КазЦИК от 3 марта 1925 года. Согласно положению о Народном Комиссариате здравоохранения учрежден высший правительственный орган - Наркомздрав - по разработке и реализации мер, направленных на улучшение здоровья населения КАСССР. Впоследствии - 18 сентября 1929 года – проведена модернизация нормативно-правовой основы здравоохранения, выразившаяся в разработке и утверждении Советом народных комиссаров республики нового положения о наркомате здравоохранения. Отныне Наркомат приступил к осуществлению руководства всеми делами охраны здоровья населения республики [2].

В 1936 году в стране принимается новая Конституция СССР, в которой были зафиксированы нормы, касающиеся здравоохранения (глава 10). Статья 119 провозглашает право граждан СССР на отдых, статья 120 - право на материальное обеспечение в старости, а также в случае болезни и потери трудоспособности. Это право обеспечивается широким развитием социального страхования рабочих и служащих за счет государства, бесплатной медицинской помощью трудящимся, предоставлением в пользование трудящимся широкой сети курортов. Таким образом, это была первая Конституция СССР, которая закрепила право граждан на получение медицинской помощи [4].

В 1941 году, после начала Великой Отечественной войны, произошло объединение военной и гражданской медицины. Работа в тылу (эвакогоспиталя), специализированная медицинская помощь

больным и раненым, организация противоэпидемиологической службы. Вклад советской медицины в разгром фашистских захватчиков: возвращено в строй 72% раненых и 90 % больных.

Следует отметить тенденцию роста расходов на советское здравоохранение (рост расходов на здравоохранение из государственного бюджета вырос с 4,5 % в 1946 до 5,2 % в 1950 году). Увеличение финансирования системы здравоохранения оказало положительное влияние на увеличение количества медицинских работников (с 1945 года по 1953 год количество врачей удвоилось), что способствовало повышению качества медицинской помощи. В области охраны здоровья определены приоритеты: во-первых, строительство больниц, санаториев и улучшение снабжения медицинскими средствами – лекарствами, инструментами и протезами; во-вторых, организация специализированной медицинской помощи в сельской местности и повышение общего качества здравоохранения для всего населения. В результате состоявшегося в 1955 году Республиканского совещания медицинских работников целинных совхозов принято решение о формировании штата участковых больниц и фельдшерско-акушерских пунктов, оснащенных оборудованием, инструментарием и медикаментами.

С 1 июля 1970 года на смену Декрету «О профессиональной работе и правах медицинских работников» приходит новый закон, регулирующий медицинскую деятельность: «Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении» от 19 декабря 1969 г. Данный закон включил в себя положения предыдущих подзаконных актов, систематизировал и структурировал их [5]. По своей сути данный документ является предшественником ныне действующего Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения». Данный вывод напрашивается вследствие схожести структуры двух вышеперечисленных документов. «Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении» регулировали сферу медицинских отношений вплоть до распада СССР.

Конституция Казахской Советской Социалистической Республики от 20 апреля 1978 года прямым текстом провозгласила: все граждане имеют право на охрану здоровья (глава 6, статья 40) [6].

12 сентября 1978 года на Международной конференции по первичной медико-санитарной помощи в городе Алма-Ата произошло одно из самых значительных событий в области мирового здравоохранения: подписание Алма-Атинской декларации. Данный документ способствовал изменению подхода к системе здравоохранения практически во всем мире. Один из пунктов Алма-Атинской декларации провозглашает право на здоровье основным правом человека, и ставит целью достижение его максимального уровня. В то же время государство несет ответственность за здоровье своих граждан путем организации медико-санитарных мероприятий. Основной перспективной целью данного документа является достижение максимального здоровья к 2000 году в случае, если государства будут эффективно инвестировать имеющиеся ресурсы для развития здравоохранения. К слову, именно эта оптимистичная цель явилась одной из причин критики в адрес данной декларации [7].

После распада СССР и обретения независимости Казахстаном возникла необходимость в обновлении значительной части правового аппарата, так как законодательство Советского Союза более не могло регулировать зарождающиеся рыночные отношения в условиях перехода от командно-административной экономики к рыночной. Появились новые условия взаимоотношений и с целью урегулировать общественные отношения в сфере медицинской деятельности был издан Закон Республики Казахстан от 10 января 1992 года № 1107-ХІІ «Об охране здоровья народа в Республике Казахстан», структура которого включала 7 разделов, 13 глав, 70 статей. Все граждане подлежат обязательному медицинскому страхованию. Медицинское страхование объявляется основной формой социального обеспечения граждан, соответственно разработаны правила регулирующие отношения в сфере медицинского страхования. Устанавливается гарантированный объем бесплатной медицинской помощи [8].

Однако практика показала преждевременность и несостоятельность такого решения: система обязательного медицинского страхования потерпела неудачу. Причинами несостоятельности идеи медицинского страхования в этот период послужил ряд факторов, среди которых: экономический кризис – у большинства организаций не было возможности выплачивать взносы в фонд медицинского страхования из-за больших долгов, кроме того, существовала система натуральной оплаты за страховые платежи; индивидуальные предприниматели и самозанятые лица, составляющие на тот период около четверти населения, не выплачивали взносы; прогрессирующий рост безработного населения, а местный бюджет не смог обеспечить должный уровень взносов за неактивное население; оплата по медицинским услугам проводилась в разных регионах по различным тарифам и методам;

впоследствии у фонда образовалась крупная задолженность перед медицинскими организациями, были выдвинуты обвинения в коррупции и растрате собранных средств.

19 мая 1997 года в Республике Казахстан принят Закон от № 111-І «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» - по сути обновленная и улучшенная версия своего предшественника. Новшеством является выделение специальной главы о правах и обязанностях государственных и частных медицинских организаций [9].

На смену закону Республики Казахстан от 19 мая 1997 года № 111-І «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан» пришел новый Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года № 170-ІІІ «Об охране здоровья граждан». В данном законе исключен пункт об обязательном медицинском страховании, с сохранением положения о добровольном медицинском страховании. Кроме того, в закон внесены положения о регулировании процедур научных исследований, клинических испытаний [10].

В начале 2000-х годов разработаны проекты двух государственных программ в сфере здравоохранения - Государственная программа реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005–2010 годы и Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2011–2015 годы «Саламатты Қазақстан». Данные программы были акцентированы на оптимизации стационарной помощи и развитии первичной медико-санитарной помощи [11].

В рамках реализации Государственной программы реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 год приоритетными направлениями выступили первичная медико-санитарная помощь охрана здоровья материнства и детства, в результате чего было зафиксировано снижение материнской и младенческой смертности. В рамках Госпрограммы модернизированы методы диагностики, лечения и реабилитации основных социально значимых заболеваний: сердечно-сосудистых заболеваний, онкопатологии, туберкулеза, ВИЧ. В результате предпринятых мер смертность от сердечно-сосудистых заболеваний была снижена с 535,5 в 2005 году до 406,4 на 100 тыс. населения в 2010 году. Также на тот период вакцинацией против 19 инфекционных заболеваний были охвачены порядка 5 миллионов человек в год.

Благодаря разработке и подписанию в 2009 году Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», вопросы законодательного регулирования охраны здоровья населения были подняты на более высокий уровень, поскольку данный Кодекс вобрал в себя все наработки прошлого в области медицинского права и является полным нормативно-правовым документом, регулирующим медицинскую деятельность в настоящее время [12].

Реализация государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 годы продемонстрировала развитие тенденций прошлого периода, а именно таких направлений, как профилактика, диагностика и лечение основных социально значимых заболеваний, а также развитие Единой национальной системы здравоохранения, путем разработки электронных услуг для населения, которые предоставляются через информационно-познавательный веб-портал здравоохранения [13].

Отличительной чертой реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы является повышение оперативности оказания экстренной медико-спасательной помощи, результатом чего стало снижение показателя летальных случаев в результате ДТП на дорогах в зоне оказания. На сегодняшний день время прибытия и начала оказания экстренной медико-спасательной помощи с момента поступления сигнала о ДТП на трассах в зоне оказания экстренной медико-спасательной помощи не превышает 25 минут, т.е. соблюдается принцип «золотого часа». В 2016 году было выявлено всего 36 998 пациентов с первичными злокачественных новообразований (ЗНО), снизилось количество пассивно выявленных заболеваний подобного типа, диагностирование по самообращаемости составляет 80,1%, увеличилось активное выявление по скринингам до 7,9%, а в результате профилактических осмотров до 12%.

По результатам внедрения Программы в пилотных областях, было отмечено улучшение состояния здоровья пациентов-участников программы управления заболеванием (ПУЗ).

Развитие системы здравоохранения Казахстана на законодательном уровне осуществляется путем обновления законов. В 2019 году в Мажилисе Парламента Министерством здравоохранения презентован новый проект Кодекса «О здоровье народа и системе здравоохранения», а также проект закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам здравоохранения». Приняв во внимание Послание Президента Республики Казахстан «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной

революции» было решено создать новый проект Кодекса «О здоровье народа и системе здравоохранения» Республики Казахстан. Были разработаны несколько редакций данного документа. На данный момент проводятся общественные слушания. Проект нового Кодекса направлен на урегулирование общественных вопросов по следующим направлениям:

- улучшение здоровья граждан за счет интенсивного развития общественного здравоохранения и ПМСП. Таким образом, основным направлением является профилактика заболеваний, управление хроническими заболеваниями, персонифицированная, геномная медицина;
- продолжение развития солидарного финансового обеспечения здравоохранения;
- развитие профессионализма и мотивации медицинского персонала;
- развитие медицинской науки;
- цифровизация медицины;
- дополнение мер ответственности отказа от профилактических прививок.

Несмотря на неоднозначную реакцию общества на определенные «сырые» положения, в целом проект кодекса представляет собой попытку усовершенствования действующего законодательства о здравоохранении. Проект кодекса затрагивает 6 основных направлений - общественное здоровье, образование и наука, санитарно-медицинская помощь, кадровая политика, фармацевтическая деятельность и цифровое здравоохранение. Новеллы по каждому направлению кодекса затронули вопросы общественного здоровья, с акцентом на укрепление здоровья путем профилактики заболеваний. Ориентируясь на мировые стандарты, теперь граждане обязаны заботиться о своем здоровье, проходить скрининги, получать профилактические прививки. Регламентированы нормы по охране психического здоровья, профилактике суицидального поведения и зависимостей, вызванных психоактивными веществами, а также азартными играми; нормы по вовлечению родителей и педагогов в охрану здоровья воспитанников и школьников с проведением образовательных и разъяснительных мероприятий; нормы по предоставлению подросткам и молодежи конфиденциальной комплексной помощи.

В целях совершенствования образовательной деятельности предусматривается внедрение непрерывной интегрированной модели обучения и независимой оценки обучающихся и профессиональной подготовленности выпускников в соответствии с требованиями Всемирной федерации медицинского образования. Также предусматриваются нормы, направленные на совершенствование научной деятельности.

По направлению цифрового здравоохранения предполагается проведение мероприятий по обеспечению сохранности и защите персональных медицинских данных пациентов, в том числе предусматривающие конкретизацию порядка использования персональных и деперсонифицированных данных, а также ответственность за корректность и полноту ввода данных.

В рамках международного взаимодействия в сфере здравоохранения, в ходе международной интеграции государство придерживается позиции защиты национальных интересов, полноценного участия в международных соглашениях, объединениях в сфере охраны здоровья и создания на этой основе системы двусторонних и многосторонних партнерских отношений. Сотрудничество с ВОЗ, UNAIDS, UNICEF ОЭСР является неотъемлемой частью всестороннего развития национальной системы здравоохранения и направлено на ее поддержку в соответствии с глобальными приоритетами в области охраны здоровья.

Развитие сотрудничества и взаимодействие государств - участников СНГ в области здравоохранения планируется продолжить в рамках реализации Стратегии «Здоровье населения государств - участников Содружества Независимых Государств», которая согласуется с проводимой ВОЗ политикой «Здоровье 2020». Одним из приоритетов в рамках Евразийского экономического союза является обеспечение полноценного функционирования единого рынка лекарственных средств и медицинских изделий, оказания медицинской помощи трудящимся мигрантам и членам их семей государств-членов ЕАЭС, функционирования внутренних рынков без барьеров, препятствий и ограничений, реализации согласованной политики по санитарным мерам.

Важное значение государственная политика придает совместной деятельности и взаимной поддержке в рамках ШОС, ОДКБ и других международных организаций.

Развитие отношений в области здравоохранения с государствами Центральной Азии, Южного Кавказа будет сосредоточено на активизации взаимовыгодного сотрудничества по вопросам развития медицинского и образовательного туризма, содействия расширению экспортного потенциала отечественных фармацевтических производителей, обмена информацией в области санитарно-

эпидемиологического благополучия и т.д. Большое значение придается укреплению сотрудничества в области здравоохранения с Российской Федерацией, Республикой Беларусь, которое нацелено на активизацию по внедрению технологий в сферу здравоохранения, реализацию совместных научных проектов в сфере биомедицины, партнерство в сфере фармации.

Ожидания: с принятием и реализацией нового Кодекса связывается повышение эффективности системы здравоохранения республики: сохранение здоровья нации, усиление солидарной ответственности граждан за свое здоровье, снижение количества суицидальных попыток и потребления табачных изделий, алкогольных напитков, повышение качества первичной медико-санитарной помощи, усиление контроля за качеством оказываемых медуслуг, повышение качества подготовки медицинских кадров, развитие медицинской науки, получение медуслуг в цифровом формате, повышение эффективности использования бюджетных средств и конкурентоспособности медучреждений.

Заключение

В результате анализа нормативно-правовых актов и тематической литературы стало возможным выделить основных направлений развития медицинского права Казахстана в разные исторические периоды.

В истории Российской империи существовали уставы, регламентирующие работу медицинского персонала, однако права и обязанности пациентов в данных нормативно-правовых документах практически не рассматривались.

С наступлением советского периода произошло планомерное развитие медицинского права. Первоначально регулирование общественных отношений в медицинской сфере осуществлялось на уровне постановлений уполномоченных органов. Для советского периода характерно четкое определение категории «права пациента». Несомненным плюсом данного периода является право граждан на бесплатное получение всех доступных на тот период медицинских услуг.

Период конца XX - начала XXI веков сопровождался переходом работы учреждений здравоохранения на рельсы рыночных отношений. Реформирование здравоохранения в 90-х годах не принесло ожидаемых результатов и потерпело неудачу. Причинами сложившейся ситуации явилось пренебрежение социальными, экономическими и историческими факторами, не был осуществлен переход к страховой медицине.

На данный момент, приняв во внимание негативный и позитивный опыт реформирования системы здравоохранения, Казахстан снова взял курс на переход к страховой медицине и ставит приоритетным развитие первичной медико-санитарной помощи, поскольку, по мнению и рекомендации ВОЗ, организация первичной медико-санитарной помощи на сегодняшний день представляется самой актуальной проблемой. Для этих целей разработана соответствующая нормативно-правовая база, в 2015 году принят и в 2020 году вступил в силу Закон Республики Казахстан Об обязательном социальном медицинском страховании, ведется работа над обновлением Кодекса «О здоровье народа и системе здравоохранения».

Роль здравоохранения в Республике Казахстан необъективно минимизирована. Медицина страны находится на стадии некой перестройки, поскольку выбирается и закрепляется новая модель, учитываются недоработки прошлых лет. Также нельзя не отметить влияние на нее таких отягощающих факторов, как текучесть кадров и коррупция. В связи с этим, разрозненность системы здравоохранения в Казахстане можно определить, как вопрос не только несформировавшейся социальной, но и правовой базы. Социальные трудности казахстанской системы здравоохранения представляется возможным решить лишь с помощью комплексного переосмысления потребностей граждан стран. Приоритет человека, граждан в процессах медицины обусловлен общей тенденцией мира к позиционированию человеческих ресурсов, как главного капитала страны. В связи с этим ценной и конструктивной представляется рекомендация по улучшению и более тщательной проработки законов, имеющих непосредственное отношение к медицине, расширение и уточнение некоторых его положений; регулярный государственный аудит медицинской деятельности согласно международному опыту. Выполнение основных условий в виде рационального сочетания социального и правового аспекта способствуют улучшению качества медицины в Казахстане, гармонизации ее составляющих, а также укреплению роли здравоохранения на государственном уровне.

Список использованной литературы:

- 1 Фрейберг Н.К. *Врачебно-санитарное законодательство в России* [Текст] / Н.К. Фрайберг; - М.: Практическая медицина, 1913. - 255 с.
- 2 РСФСР. Конституция (1918). Конституция Российской социалистической федеративной советской республики [Электронный документ]: Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10.08.1918./ РСФСР. Конституция (1918) // Энциклопедия Всемирная история - Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1918.htm>
- 3 РСФСР. Декреты. О профессиональной работе и правах медицинских работников [Электронный ресурс]: декрет от 01.12.1924 (ред. от 29.12.1971) N 88/РСФСР. Декреты // Кодекс - Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/564138979>
- 4 СССР. Конституция (1936). Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик [Электронный документ]: Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года./ СССР. Конституция (1936) // Энциклопедия Всемирная история - Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>
- 5 СССР. Законы. Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении [Электронный ресурс] : закон от 19.12.1969 N 4589-VII / СССР. Законы // Консультант Плюс. - Режим доступа: <http://www.consultant.ru/>.
- 6 КазССР. Конституция (1978). Конституция (Основной Закон) Казахской Советской Социалистической Республики [Электронный документ]: Утверждена 20 апреля 1978 года./ КазССР. Конституция (1978)//Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
- 7 КазССР. Декларации. Алма-Атинская декларация [Электронный ресурс]: декларация от 12.09.1978 г./ КазССР. Декларации // Закон.кз - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30354910#pos=0;0
- 8 Республика Казахстан. Законы. Об охране здоровья народа в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: закон от 10.01.1992 № 1107-ХІІ/РК. Законы // Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
- 9 Республика Казахстан. Законы. Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: закон от 19.05.1997 № 111-І/РК. Законы // Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
- 10 Республика Казахстан. Законы. Об охране здоровья граждан [Электронный ресурс]: закон от 07.08.2006 № 170-ІІІ/РК. Законы// Закон.кз - Режим доступа: <https://online.zakon.kz/>
- 11 Кацага А. Казахстан. Обзор системы здравоохранения. Системы здравоохранения: время перемен. Том 14, №4 [Электронный ресурс]/ Кульжанов М., Karanikolos M., Rechel B. - М. : ВОЗ, 2012. - 125 с.
- 12 Садыков Т.У. Анализ реализации государственной программы реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005-2010 годы за 2010 год / Мырзахмет М.К. [Электронный ресурс] // Теоретическая экономика. 2012. №2 (8). Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>
- 13 Кенжебаева И.Б. О реализации Государственной Программы развития здравоохранения Республики Казахстан "Саламатты Казахстан" на 2011-2015 г.г. / Умарова Г.А. // Медицинский журнал Западного Казахстана. 2015. №2 (46). Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/>

УДК: 321(091); 34(091)
МРНТИ: 10.09.01

N.N. Zhonisova¹

*¹University of International Business
Almaty, Kazakhstan*

KAZAKH COMMON LAW AND CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The customary law of Kazakhs and the legal understanding of Kazakhs go back centuries, during which empires and socio-political regimes have replaced each other in the Central Asian and Eurasian region where Kazakhs and their ancestors lived. The Kazakhs belonged to the confederation of nomadic pastoralists who dominated this section of the planet. All this represents a general situation for all nomadic societies. Of course, all these events influenced the formation of the law and the Constitution of Kazakhstan.

Keywords: the constitution of different countries, the essence of the constitution, the formation of the constitution of the Republic of Kazakhstan

Н.Н. Жонисова¹

*¹Халықаралық бизнес университеті,
Алматы, Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫП КҰҚЫҒЫ

Аңдатпа

Қазақтардың құқықтық түсінігі ғасырлар бойына жалғасады, оның барысында империялар мен қоғамдық-саяси режимдер бір-біріне қол жеткізді, олар қазақтар мен олардың ата-бабалары өмір сүрген Орталық Азия мен Еуразия аймағында. Қазақтар мен олардың ата-бабалары планетаның осы бөлігінде басым орын алып, көшпелі малшылар конфедерациясына жататын. Мұның бәрі барлық көшпелі қоғамдар үшін ортақ жағдайды білдіреді. Әрине, бұл оқиғалардың барлығы Қазақстанның заңы мен конституциясының қалыптасуына әсер етті.

Түйін сөздер: әртүрлі елдердің конституциясы, конституцияның мәні, тарихы, Қазақстан Республикасының конституциясының құрылуы.

Н.Н. Жонисова¹

*Университет международного бизнеса
Алматы, Казахстан*

ОБЫЧНОЕ ПРАВО КАЗАХОВ И КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Обычное право казахов и правовое понимание казахов уходят в глубь веков, в течение которых империи и общественно-политические режимы сменяли друг друга в центрально-азиатском и евразийском регионе, где жили казахи и их предки. Казахи принадлежали к конфедерации скотоводов-кочевников, занимавших доминирующее положение на этом участке планеты. Все это представляет собой общую ситуацию для всех кочевых обществ. Конечно, все эти события повлияли на формирование закона и конституции Казахстана.

Ключевые слова: конституция разных стран, история, сущность конституции, формирование конституции Республики Казахстан.

In the customary understanding of modern man, the constitution is not just the basic law of the state, it is the basis on which everything else is built: the political and economic life of the country, especially its state administration. The Constitution, in its usual civilized form, declares the rights and obligations of citizens, the inviolability of private property, proclaims the inviolability of sovereignty and the inviolability of borders. However, far from all over the world, constitutions are written according to one piece.

The world of the rights of the Kazakhs and the legal understanding of the Kazakhs go back centuries, during which empires and socio-political regimes replaced each other in the Central Asian and Eurasian region, where the Kazakhs and their ancestors lived. The Kazakhs and their ancestors belonged to the confederation of nomadic cattle breeders who occupied a dominant position on this section of the planet. All this represents a common situation for all nomadic societies.

The right of sovereign Kazakhstan bears in itself the features and distinctive features of various legal systems of modernity. Many authors reasonably refer our legal system to the Romano-Germanic legal family, bearing in mind that the main source or form of education of law in this family is a regulatory legal act.

Indeed, according to Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, “the laws of the Republic of Kazakhstan, the laws, other laws and regulations, international treaty and other obligations of the Republic, as well as regulatory decisions of the Constitutional Council and the Supreme Court of the Republic are in force”.

At the same time, our legal system was formed for a long time and experienced the influence of all currently known legal systems and forms of education of law. Judicial precedent, legal doctrine, inherent in the Anglo-Saxon system of law, Sharia norms relating to the Muslim legal family, many positions of socialist law, all this in one sense or another was present and even present now if not in the form itself, then in the spirit of Kazakhstan law .

The common law of the Kazakhs, when compared with similar legal systems of other countries and peoples, for all its originality, reveals many common features and laws. Analyzing the fact of unceasing borrowing from the outside, one of the Russian jurists P. I. Novgorodtsev noted that “borrowings constitute the same necessary phenomenon as the development of one’s own principles. In their lives, nations do not remain isolated from each other, they are in constant interaction (hostile and peaceful), covering all aspects of human existence.

In this regard, the Kazakh customary law has also experienced the influence of the legal systems of the ancient Aryans, Saks, Huns, Turks, Mongols, Arabs (it is impossible to count them all), but at the same time left in itself only the best, tried and tested for centuries human rights and freedoms. This tool is law in general and customary law in particular.

Each country in its development chooses such a form of the Constitution and political system that most fully corresponds to the history, traditions, level of political culture and, most importantly, the mentality of its people.

About the Constitution, it can be said that it is clothing that is worn on the aforementioned features of a particular people, and if these clothes correspond to the mentality of the people (that is, they fit), this people will achieve stability and prosperity.

If the Basic Law does not correspond to the level of political culture and mentality, the people face a whole host of problems and, in the end, lag behind in their development, and sometimes everything ends pitifully. Each state in its development passes the stage of adoption of the Constitution and its formation as the main document of the country.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan has deep philosophical (conceptual) roots. The 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan is based on the political philosophy of the founder of our state and its first president, N.Nazarbayev. The Constitution of the Republic of Kazakhstan is conceptually, partly institutionally and functionally oriented towards the Constitution of the V of the French Republic. On September 28, 1958, the Constitution of the Fifth Republic of France was adopted at a general referendum. 79% of voters voted for it. Unlike the Constitution of 1946, where it was first mentioned about the parliament, the new Constitution opened the statement of powers of the main bodies of state power with the powers of the president. Since then, the president began to play a leading role in the state. The President of France is the keeper of the Constitution, the guarantor of the independence of the nation, the territorial integrity of the country. Moreover, it ensures the normal functioning of the branches of government and the continuity of state policy. It must guarantee the normal functioning of state bodies within the framework of the law.

The current Constitution of the Republic of Kazakhstan, as noted, was adopted by referendum on August 30, 1995 and entered into force on the day of the official publication of the results of the referendum on September 8 of the same year. The current edition of the Constitution was published on October 8, 1998.

The Constitution consists of a preamble and 9 sections, combining 98 articles. The preamble to the Constitution reads as follows:

"We, the people of Kazakhstan, united by a common historical fate, creating statehood in the original Kazakh land, Conscious of themselves as a peace-loving civil society committed to the ideals of freedom, equality and harmony, wanting to take a worthy place in the global community, Aware of their high responsibility to current and future generations, based on their sovereign right, accept this Constitution. "

Section I of the Constitution "General Provisions" contains the fundamental principles that lay the legal basis for the foundations of the constitutional system - a characteristic of the organization, domestic and foreign policy of the state, the legal system, the institutions of civil society. In section II "Man and Citizen", which has 30 articles, we see an extensive list of rights and freedoms, as well as the duties of a person and a citizen, including some procedural guarantees of rights and freedoms.

The following seven sections regulate the basics of the status of a nationwide government, which, compared with the previous Constitution, has undergone significant changes, including another name. We are talking about the President, the Parliament, which is now bicameral, the Government, the Constitutional Council and the courts, as well as the institutions related to justice (the prosecutor's office, investigative bodies, etc.). Local government and self-government are settled in Sec. VIII, the content of which still bears the imprint of Soviet ideas about the organization of state power.

Finally, in section. IX "Final and Transitional Provisions" in addition to the provisions arising from the title of the section, contains the procedure for amending the Constitution. According to Art. 91 changes and additions to the Constitution can be made by a republican referendum, which the President of the Republic appoints on his own initiative or at the proposal of the Parliament or the Government. However, the President may submit the draft amendments to the Constitution to the Parliament, which makes a decision in the manner prescribed by the Constitution, that is, at a joint meeting of the chambers and a majority of at least 3/4 of the votes of the total number of deputies of each chamber. Unlike the Supreme Council under the 1993 Constitution, the Parliament does not now have exclusive constitutional authority.

The constitutional reform of 1998 somewhat expanded the powers of the Parliament in the matter of amending the Constitution. According to the new provisions, if the President rejects the proposal of the Parliament to introduce amendments and additions to the Constitution to the referendum, the Parliament can adopt the corresponding law by a majority of 4/5 votes from the total number of deputies of each of the chambers.

In this case, the President signs the law or submits it to a referendum, for the validity of which the participation of the majority of citizens eligible to participate in the republican referendum is necessary. Changes and additions to the Constitution are considered adopted if more than half of the referendum participants voted for them.

The provisions of the Constitution on the unitary nature and territorial integrity of the state, as well as on the presidential form of government of the republic, are not subject to change. The law in force in the Republic of Kazakhstan, as indicated in Art. 4 of the Constitution, are the norms of the Constitution, the corresponding laws, other regulatory legal acts, international treaty and other obligations of the republic, as well as regulatory decisions of the Constitutional Council and the Supreme Court of the Republic.

At the same time, international treaties ratified by the republic take precedence over laws and are applied directly, except for cases when it follows from an international treaty that its application requires the issuance of a law. All laws, international treaties to which Kazakhstan is a party are published. The official publication of normative legal acts concerning the rights, freedoms and duties of citizens is a prerequisite for their application.

The Constitution has the highest legal force and direct effect throughout the country. This means that the activities of all state and public bodies, physical, legal and official persons must comply with its norms, and all regulatory legal acts cannot contradict its provisions. Direct action of the Constitution means the right of a person to refer directly to its norms in the protection and realization of their interests and the duty of any law enforcer to follow first of all its norms.

Conclusion

In modern conditions, the term "constitution" is used in different meanings: the constitution is legal, factual, material, social. In the United States, the concept of a "living constitution" is often used, since the US

Constitution adopted more than 200 years ago operates as it was interpreted in numerous decisions of the US Supreme Court exercising constitutional control.

In addition, in some countries the relevant legal act is officially called the basic law. All Soviet constitutions were simultaneously called the Basic Law here it is emphasized that in our opinion, the concepts of "Constitution" and "Basic Law" are identical. The legal essence of the constitution is manifested:

- firstly, that its norms take precedence over the norms of laws and by-laws;
- secondly, laws and other acts are adopted by the bodies provided by the constitution and in accordance with the procedure established by it.

Thus, it is possible to consider the constitution as the main source of law and the basis of the legal system, normative and legal regulation of social relations in the country.

An important feature of the constitution is that it is accepted by the people or on behalf of the people. This essential feature of the constitution is still recognized as the dominant and constitutional theory and practice.

References:

- 1 *Scientific library of dissertations and abstracts* <http://www.dissercat.com/content/stanovlenie-i-razvitie-konstitutsii-kak-politiko-pravovogo-instituta-v-tadzhikistane#ixzz5WCMF0PbZ>
- 2 http://www.aif.ru/politics/world/s_pravami_i_bez_takie_raznye_konstitucii_mira
- 3 <https://lite.vesti-ukr.com/lol/293835-samye-udivitelnye-konstitutsii-stran-mira>
- 4 <http://www.bibliotekar.ru/konstitucionnoe-pravo-3/192.htm>
- 5 <http://kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/konstituciya-respubliki-kazahstan-i-mezhdunarodnyy-opyt>.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

УДК: 334.758.6
МРНТИ 10.89.21

Gumarov A.¹

*¹2nd-year master's student of the "International Law" specialty Al-Farabi KazNU
Scientific supervisor: Bazarbayeva A. PhD, Al-Farabi KazNU*

LEGAL ASPECTS OF CORPORATE MERGER AND JOINING

Abstract

This article analyzes the legal aspects of merger and joining processes of legal entities in the Republic of Kazakhstan and foreign countries. Merger and joining of the companies is one of the most popular way to develop a company, which is spread in the world, including Kazakhstan. The terms of merger and joining are relatively new for Kazakhstan, and there are some discrepancies in the legislation of different countries regarding the interpretation of such terms. Given that business environment is developing in the modern Kazakhstan, the topic becomes more relevant for researchers and practicing lawyers.

In the course of this research, both theoretical and practical aspects of the execution of mergers and acquisitions have been studied. Merger and joining represent a complex process of integrating two or more companies for their future joint activities. The authors note that from legal perspective different issues are identified during the transactions, which should be observed carefully.

Keywords: merger, joining, legislation, reorganization, legal entity.

Гумаров А.Б.¹

*¹аль-Фараби атындағы ҚазҰУ-ның «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша 2 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі: Базарбаева А.Б., з. ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

КОРПОРАТИВТІК БІРІГУ МЕН ҚОСЫЛУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы мен шетел мемлекеттер заңды тұлғалардың бірігу және қосып алу процестерінің заңдық аспектілері талданады. Компаниялардың бірігуі мен қосылуы Қазақстанды қоса алғанда, әлемде кең таралған ұйымдардың дамыуының танымал тәсілдерінің бірі болып табылады. Бірігу және қосып алу ұғымдары Қазақстанда салыстырмалы түрде жаңа ұғым болып табылады, және осы ұғымдарды түсіндіру бойынша әртүрлі елдердің заңнамаларында айырмашылықтар бар. Қазақстанда бизнестің дамуын назарға алып қарасақ, бұл мәселе зерттеушілер мен тәжірибеші заңгерлер үшін аса өзекті болып отыр.

Осы зерттеу аясында бірігу және қосып алу мәмілелерін жүзеге асырудың теориялық және практикалық аспектілері зерттелді. Бірігу және қосып алу екі немесе одан да көп ұйымдардың одан әрі бірлескен қызметі үшін интеграциялануының кешенді процесі болып табылады. Авторлар құқықтық тұрғыдан мәмілелерді жүргізудің назар аударарлық әртүрлі аспектілері анықталғанын атап өтті.

Түйін сөздер: қосылу, бірігу, заңнама, қайта ұйымдастыру, заңды тұлға.

Гумаров А. Б.¹

¹магистрант 2 курса специальности «Международное право», КазНУ им. аль-Фараби,
Научный руководитель: Базарбаева А.Б., к.ю.н., КазНУ им. аль-Фараби

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ КОРПОРАТИВНЫХ СЛИЯНИЙ И ПРИСОЕДИНЕНИЙ

Аннотация

В данной статье анализируются правовые аспекты процессов слияний и присоединений юридических лиц в Республике Казахстан и зарубежных странах. Слияния и присоединения компаний являются одним из часто используемых способов развития организаций, которые распространены в мире, включая Казахстан. Понятия слияний и присоединений являются сравнительно новыми в Казахстане, и есть некоторые различия в законодательстве разных стран по интерпретации этих понятий. Принимая во внимание развитие предпринимательства в Казахстане, этот вопрос становится все более актуальным для исследователей и практикующих юристов.

В рамках этого исследования, изучены теоретические и практические аспекты осуществления сделок слияний и присоединений. Слияния и присоединения представляют собой комплексный процесс интеграции двух или более организаций для их дальнейшей совместной деятельности. Автор отмечает, что с правовой точки зрения, были выявлены различные аспекты проведения сделок, на которые нужно обратить внимание во время их совершения.

Ключевые слова: слияние, присоединение, законодательство, реорганизация, юридическое лицо

Introduction. Merger and joining of the companies represent the most popular way to develop a company, which is spread in the world, including Kazakhstan. In the world economy the volume of such transactions represents strengthening of positions of transnational companies. For Kazakhstan market the processes of corporate mergers and joining are rather new in the process of institutional and economic transformations, however, such phenomenon is regulated by the Kazakhstan legislation.

Mergers and acquisitions during the entry of Kazakhstan companies into the global market promote integration of national economy into the world economy. This integration takes place along two main paths. On one hand, foreign companies acquire partial or total ownership in the existing Kazakhstan companies, contributing capital, management and technology. On another hand, Kazakhstan companies are also using transaction to further their expansion into the foreign markets.

The relevance of the work is due to increasing the number of mergers and acquisitions of companies in Kazakhstan and in the world in rapidly developing market relations. In the researched area there are no unified concept of mergers and acquisitions, as well as the criteria for their separation. It creates uncertainty in the boundaries of the concept.

The terms of corporate merger and joining have different interpretation in international and local practice. In this article the authors shall analyze the merger and joining processes from legal perspective, considering from both Kazakhstan and foreign law standpoints.

Research methodology. In this research the methodology of comparative legal analysis shall be applied. In addition to that, different methods of scientific knowledge shall be used, such as method of theoretical research and those which are used as on empiric and theoretical levels of research including analysis, synthesis, induction, deduction, and modelling.

Discussion. One of the key reasons for mergers and acquisitions is to extract a synergistic effect, in order to increase the level of economic efficiency of a consolidated company for example, by larger activities or optimizing the conditions for performing the functions.

In foreign literature the matters of the theory and practice of the transformation of organizations (merger and joining constitute one of the forms of such transformations) are reflected in the works of different scholars. Foreign scholars do not usually define the border line between these terms. For example, Patrick. A. Gaughan writes about the nature of transactions of mergers and acquisitions, as well as the restructuring of companies. He defines a merger as “unification of two corporations in which only one entity “survives”, and the other ceases to exist” [1, p. 21].

Rid S.F. and Lazhu A. R. reveal the motives for mergers and acquisitions, the procedure for conducting such transactions, including the specifics of conducting a comprehensive examination of the company's

activities prior to its acquisition. Rid S.F. and Lazhu A. R. do not provide a definition of merger, however, define that “merger happens when one corporation joins another and melts in it” [2, p. 23].

DePamphilis D. understands the merger as “consolidation of two companies resulting to one of them staying safe as a legal entity” [3, p. 140]. In the similar merger, shareholders of the target company shall exchange their shares for the shares of acquiring company. Within the merger, with origination of a new legal entity, acquiring company obtains assets and takes obligations of the target company. Merger with origination of a subsidiary happens when the target becomes a subsidiary of acquiring company.

In comparison with Patrick A. Gaughan, Rid S. F. and Lazhu A. R. separates the term of acquisition. According to their understanding, “a corporate acquisition is a process supposing that shares or assets of the corporation becomes a property of the buyer. Such transaction may have a form of sale and purchase of shares or assets” [2, p. 23].

Li Yun Gan presents the acquisition as “consolidation of several companies, during which one of them “survives”, and others are ceased to exist” [4, p 7].

In Russian sources there is some research that helps to look at the practice of restructuring of enterprises. Among them are the works of such scientists as Markov P. A. and Babkin S. A.

Markov P.A. points out that “acquisition of a company or assets is a process of taking a control of the company or assets from both legal and management standpoints”. Acquisition represents a joining of one or several companies to another one by buying assets or shares of acquired company. In other words, acquisition is a procedure under which the rights and obligations are transferred to another owner. Meanwhile, under the merger Markov P.A. understands “reorganization in the form of merger or joining” [5, p. 20-21].

Babkin S. A. provides the definition of corporate acquisition which is a “process of acquiring by one company of another taking a control regardless of the legal forms and grounds for taking such control” [6, p. 170].

At present time almost all European Union countries consider a concept of merger as universal legal succession without a liquidation. For example, the concept of universal legal succession is expressed in the German legislation [7]. Exemptions are made in Belgium and Denmark. For example, in Belgium creditors of acquired company have the right to request its preliminary liquidation. In Denmark a merger formally is made without a liquidation, but within six months the assets of acquired company not transferred to acquiring one, and are managed separately [8, p. 22].

Kazakhstan legislation prescribes the terms of merger and joining as forms of reorganization of legal entities. In accordance with article 45 of Civil Code of the Republic of Kazakhstan, General part, merger and joining are the forms of reorganization of legal entity [9]. Pursuant to article 46 of Civil Code of the Republic of Kazakhstan, General part, merger is a form of reorganization of legal entity, during which the rights and obligations of each entity are transferred to newly originated legal entity according to the transfer act. Joining is another form of reorganization of legal entity, when the rights and obligations of one entity is transferred to another entity participating in joining process according to the transfer act.

In accordance with article 9 of the Law of the Republic of Kazakhstan on Business Enterprises, the merger and joining are one of the forms of reorganization of legal entity [10].

Pursuant to article 62 of the Law of the Republic of Kazakhstan on Limited and Additional Liability Partnerships, merger of two or several limited liability partnerships are made by full consolidation of assets of the partnerships. As a result of the merger, new partnership is originated. Partnerships entered into the new one, are ceased to exist. All rights and obligations of the partnership participating in merger are transferred to the new partnership. Joining of one or several limited liability partnerships are made by inclusion of assets of joined partnerships to the assets of joining partnership. Joined partnerships are ceased to exist, and all rights and obligations are transferred to the joining partnership [11].

The Law of the Republic of Kazakhstan on Joint Stock Companies prescribes similar definition of merger and joining for the joint stock companies. Merger of joint stock companies is an origination of a new company by transferring to it the assets, rights and obligation under the agreement on merger. Joining is a process of ceasing to exist of a joined company with transferring all assets under the agreement on joining and transfer act to another company [12].

However, the Kazakhstan laws do not have the term of acquisition as a form of reorganization, which is only used in practice. The term of acquisition in practice means taking of one company by another under its control, its management with the acquisition of absolute or partial ownership of it.

The term “merger and acquisition” which is used in Kazakhstan was taken from foreign practice - English law. Taking into consideration that the United Kingdom and Kazakhstan have different legal systems, the understanding of merger and acquisition processes are different as well.

The practical implementation of mergers and acquisitions is a time-consuming process, requiring many preparatory steps to make the right final decision. Preplanning and evaluation of options are strictly regulated, and a departure from the established rules can lead to an unsuccessful and disadvantageous transaction. All stages of the implementation of mergers and acquisitions require the subordination of the relevant regulatory framework, otherwise the transaction may also be unsuccessful, may be recognized as illegal and subject to forced termination.

Given that fact that reorganization is provided in details in Kazakhstan legislation, in practice it is not commonly used in merger and acquisition deals. There are some reasons for that. For example, it requires following complicated procedures, in some cases to get a consent from antimonopoly bodies, it is also time consuming process, and takes additional obligations and entrepreneurial risks.

In terms of merger and acquisition deals, the experience of the United Kingdom should also be considered, where the market of such transactions is self-regulated. “The City Code on Takeovers and Mergers does not cover the entire activity of the business, and applies on the local level only” [13, p. 20]. Control over the transactions is made by the Panel on Takeovers and Mergers). This self-regulated structure consists of representatives of Central Bank of England, London Currency Exchange, and persons authorized by leading financial organizations of the country.

Summing up, the nature of mergers and acquisitions lie in consolidation of economic potential of companies and taking a control in relation to the company assets, and reorganization in the form of merger or joining is one of legal forms of taking a control over organization. According to the foreign literature, a merger in a broader sense means any consolidation of enterprises, the result of which fall in emerging of two or more companies to new single economic entity with the simultaneous loss of their legal independence, or the continuation of the «surviving» company in the process of consolidation of two or more entities with the simultaneous termination of the existence of the absorbed entities. In its narrow meaning, merger implies such consolidation, in the process of which a new economic entity arises, and the companies participating in the merger cease to exist.

At the same time, foreign legislation in most cases distinguishes two forms of merger. One of which, as a rule, is disclosed through the acquisition. This form as a kind of merger in the practice of foreign countries in Kazakhstan laws corresponds to an independent form of reorganization of legal entities which is a joining.

Results. Analysis of foreign literature revealed that broadly speaking a merger is any consolidation of entities which results in formation of new consolidated enterprise with loss of legal independency, or continuation of activity of the “survived” entity in the process of consolidation. In the strict sense, a merger represents the consolidation during which the new enterprise is formed, and participating entities are ceased to exist.

Foreign law specifies two forms of merger, one of which is shown by the term of acquisition. In Kazakhstan such merger corresponds to the separate form of reorganization of legal entities, which is called joining.

According to Kazakhstan laws, a merger represents the form of reorganization of a legal entity in the process of which the newly originating legal entity obtains rights and obligations of the entities participating in such reorganizations. Joining is a form of reorganization during which the rights and obligations of the legal entities are transferred to one of the entities with elimination of the other reorganized entities. The acquisition of a company can be defined as the taking of one company by another under its control, its management with the acquisition of absolute or partial ownership of it.

References:

- 1 Gaughan A. Patrick. *Mergers, Acquisitions and Corporate Restructuring* / - M., 2006. P. 189.
- 2 Rid S. F., Lazhu A. R. *The Art of Mergers and Acquisitions* - 3rd edition. – M.: Alpina Business Books, 2007. P. 23.
- 3 DePamphilis D. *Mergers, Acquisitions and Other Restructuring Activities* - M.: Olimp-Business CJSC, 2007. – p. 960.
- 4 Li Yun Gan. *Mergers and Acquisitions of Enterprises*. – M., Maks Press, 2003. P. 7
- 5 Markov. P.A. *Forcible acquisition. Theory, Practice, Legal Regulation: monography* – M.: Unity-Dana: Law and Right, 2010. P. 20-21.

6 Babkin S. A. *Corporate Law: Actual Problems of Theory and Practice*. M. Urait, 2009. P. 513.

7 Aitkulov T. D. *Legal Regulation of Merger and Joining of Joint Stock Companies under the Legislation of Russia and Germany: dissertation of candidate of legal sciences / Aitkulov T.D. – M., 2001.*

8 Kalashnikov G. O. *Regulation of Mergers of Companies under the Laws of the EU: Control Issues // International Public and Private Law*. 2004. No. 2 (17). P. 22-30.

9 *Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part) dated 27 October 1994 (with amendments and additions as of 10 January 2020).*

10 *Law of the Republic of Kazakhstan on Business Enterprises dated 2 May 1995 No. 2255 (with amendments and additions as of 21 January 2019).*

11 *Law of the Republic of Kazakhstan on Limited and Additional Liability Partnerships dated 22 April 1998 No. 220-I (with amendments and additions as of 28 October 2019).*

12 *Law of the Republic of Kazakhstan on Joint Stock Companies dated 13 May 2003 No. 414-II (with amendments and additions as of 10 January 2020).*

13 Graeme K. Deans. *Winning the Merger Endgame*- M.: Alpina Business Books, 2004. P. 20.

УДК 349:[502.171:502.3]

МРНТИ 10.60.43

S.K.Tusupbekova¹, G T.Baisalova², A.A. Assanova²

¹ *Master of law, doctoral candidate of the doctoral program "Legal Science" of the Baltic International Academy, Riga, Latvia*

² *Eurasian law Academy named after D.A. Kunaev*

LEGAL MEANS FOR PROTECTING THE ATMOSPHERIC AIR FROM POLLUTION: EVOLUTION OF INTERNATIONAL COOPERATION AT THE UNIVERSAL LEVEL

Abstract

The study problems of international legal protection of atmospheric air from pollution is aimed at exploring the role and importance of international legal means of protecting atmospheric air from pollution. Particular attention is paid to the role of international intergovernmental and non-governmental organizations in the implementation of international legal protection of air from pollution. The article analyzes the importance of environmental policy and the activities of international intergovernmental and non-governmental organizations of universal scale, focusing on the problems of integrated environmental protection, the development of the foundations and methods of scientific planning and management of biosphere resources.

The study of the role and importance of international organizations in the implementation of international legal protection of air from pollution has led to the conclusion that it is necessary to intensify international cooperation of states in this field.

Key words: atmosphere, air, protection, international organizations, pollution.

Тусупбекова С.К.¹, Байсалова Г.Т.², Асанова А.А.²

¹ *з.ғ.м., Балтық халықаралық академиясының докторанты, Рига қ., Латвия*

² *з.ғ.к., Д.А. Қонаев атындағы Еуразия заң академиясы Алматы қ., Қазақстан*

АТМОСФЕРАЛЫҚ АУАНЫ ЛАСТАНУДАН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ: ӘМБЕБАП ДЕҢГЕЙДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аңдатпа

Атмосфералық ауаны ластанудан халықаралық-құқықтық қорғау мәселесін зерттеудің мақсаты атмосфералық ауаны ластанудан қорғаудың халықаралық-құқықтық құралдарының рөлі мен маңызын

зерттеу болып табылады. Атмосфералық ауаны ластанудан халықаралық-құқықтық қорғауды жүзеге асырудағы халықаралық үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдардың рөліне ерекше назар аударылды. Мақалада қоршаған ортаны кешенді қорғау, Биосфера ресурстарын басқару және ғылыми жоспарлау негіздері мен әдістерін әзірлеу мәселелерін алға қоятын әмбебап масштабтағы халықаралық үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдар қызметінің және табиғат қорғау саясатының мәні талданды.

Атмосфералық ауаны ластанудан халықаралық-құқықтық қорғауды жүзеге асырудағы халықаралық ұйымдардың рөлі мен маңызын зерттеу осы саладағы мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығын жандандыру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға әкелді.

Түйін сөздер: атмосфера, ауа, күзет, халықаралық ұйымдар, ластану

Тусупбекова С.К.¹, Байсалова Г.Т.², Асанова А.А.²

*¹м.ю.н., докторант докторской программы «Юридическая наука»
Балтийской Международной академии,
г.Рига, Латвия*

*²Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева
г. Алматы, Казахстан*

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ОХРАНЫ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ: ЭВОЛЮЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА НА УНИВЕРСАЛЬНОМ УРОВНЕ

Аннотация

Исследование проблематики международно-правовой охраны атмосферного воздуха от загрязнения задано целью исследовать роль и значение международно-правовых средств охраны атмосферного воздуха от загрязнения. Особое внимание уделено роли международных межправительственных и неправительственных организаций в осуществлении международно-правовой охраны атмосферного воздуха от загрязнения. В статье проанализировано значение природоохранной политики и деятельности международных межправительственных и неправительственных организаций универсального масштаба ставящих во главу угла проблемы комплексной охраны окружающей среды, разработку основ и методов научного планирования и управления ресурсами биосферы.

Исследование роли и значения международных организаций в осуществлении международно-правовой охраны атмосферного воздуха от загрязнения привело к выводу о необходимости активизации международного сотрудничества государств в данной сфере.

Ключевые слова: атмосфера, воздух, охрана, международные организации, загрязнение.

Introduction

First of all, atmospheric air is a natural resource that has an irreplaceable value in the life of the whole society and each individual person. Like many other natural resources, it turns out to be exhaustible (although partially renewed). Therefore, in the process of atmospheric use, it is also necessary to provide measures not only to improve the state of the Earth's atmosphere and maintain its purity, but also to rational use of atmospheric air as a natural resource. Hence, with increasing use of the Earth's atmosphere, both as a natural resource and as a reservoir for emissions of industrial, transport and other wastes (harmful substances), questions that are unusual for the traditional scheme of organizing legal protection of atmospheric air are increasingly being raised. These include the following: should legislation limit the use of atmospheric air as a natural resource and establish limits on the use of the Earth's atmosphere for emissions of harmful substances and waste; if the legislator can limit the use of the Earth's atmosphere (as well as the use of the animal world, subsoil, forests, etc.), then what mechanism will be used for such a restriction; what is the legal nature of disputes arising between various subjects of environmental management rights regarding their violation of the right to a clean or at least favorable air environment; what structures could best resolve pre-trial disputes regarding violation of rights to use (or to preferential use) the Earth's atmosphere [1, p. 25].

Increasing pollution of the Earth's atmosphere by various emissions of industry, land and air transport poses a threat to both the normal process of direct use of atmospheric air and the vital functions of humans,

wildlife, and vegetation. At the same time, the ever-increasing pollution of the Earth's atmosphere objectively necessitates a rethinking of the current legal framework for the protection of atmospheric air. The question is why the legal protection of atmospheric air cannot be carried out according to the same legal structure as the legal protection of land, mineral resources, waters, forests, etc. every day is becoming more acute. After all, the atmosphere of the Earth is the same natural object as the bowels of the earth, water and forest. Therefore, for its legal protection, the same legal mechanisms should be created as for the protection of other natural objects. It, like other natural objects, can be considered, on the one hand, as a natural resource and as a natural object, on the other.

Atmospheric air stands out as an independent object of relations in the field of environmental protection and is defined as a component of the natural environment, which is a natural mixture of atmospheric gases located outside the premises. Unlike other components of the natural environment, atmospheric air is considered in the legislation as a protected object, and not as an object of use [2, p.342-343]. Air pollution as a global environmental problem poses a challenge to the world community for constructive cooperation of states in the field of legal protection of atmospheric air. An important role in solving this problem is played by international organizations. It is difficult to overestimate the importance of environmental policy and the activities of such international intergovernmental and nongovernmental organizations of universal scale as the World Health Organization (WHO), the United Nations Environment Program (UNEP), the World Conservation Union (WWS); at the regional level: the United Nations Economic Commission for Europe (ECE), the European Union, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the European Environment Agency, the Interstate Environmental Council, which focus on integrated environmental protection, developing the basics and methods of scientific planning and biosphere resource management. The formation of a new ecological-legal and ecological-economic approach to solving issues of international legal regulation of environmental problems, including the protection of atmospheric air, can be traced to the activities of modern non-governmental organizations, socio-political organizations and movements such as Greenpeace, the Club of Rome, International Union for Conservation of Nature, World Wildlife Fund.

The purpose of the article is to investigate the role and significance of international legal means of protecting atmospheric air from pollution, primarily the role of international intergovernmental and non-governmental organizations in the implementation of international legal protection of atmospheric air from pollution.

Methodology

When considering the problems of international legal protection of the air from pollution, universal and special methods of scientific knowledge were used: analysis and synthesis, historical-legal, functional, method of system-structural analysis, forecasting method.

Discussion and results

The formation of legislation on air protection began at the national legal level, mainly in the framework of sanitary legislation and acts on public health. The first acts were adopted in the second half of the 19th century in Great Britain and the Netherlands, which laid the foundation for the formation of domestic regulation of air protection, which gradually grew into interstate and regional cooperation. Air protection legislation is based on strict principles. During the debate, scientists from different countries propose various models and sets of principles for application in the field of international legal protection of air from pollution. It should be noted that when the proposals are contradictory, the researchers unanimously express the need to adopt a global environmental pact, which summarizes and codifies the principles of international environmental law in a single document [3]. The report of the Secretary General of the UN General Assembly at the 73rd session on November 30, 2018 announced 9 basic principles of the branch of international environmental law applicable to all its branches: prevention; precautions; "The one who pollutes pays"; environmental democracy; cooperation; rights to a clean and healthy environment; sustainable development; common but differentiated responsibilities and related capabilities; the inadmissibility of regression and moving forward. These principles, as a novelty of international environmental law are designed to help unify the modern industry approach in international environmental law. A comprehensive and unifying international document explaining all the principles of environmental law will help to increase their effectiveness and strengthen their application [4].

The principle of prevention has been firmly established as a norm of customary international law, having found support in relevant practice under numerous environmental agreements and major codification initiatives [5]. The principle of cooperation accumulates the obligation to cooperate in the spirit of goodwill and global

partnership to achieve this goal and contributes to the progressive development and dynamic transformation of contract law [6]. The right to a clean and healthy environment as a principle of environmental law. Perceived by the constitutions of 155 states of the world [7; 8]. Sustainable development principle - sustainable development issues are included in the wider global strategy as a result of the adoption of the 2030 Agenda for Sustainable Development and the Sustainable Development Goals. The principle of common, but differentiated responsibility and corresponding capabilities was developed in the process of applying the principle of justice in general international law [9].

The historical prerequisite for the international legal regulation of air protection, along with domestic acts, are the norms of international humanitarian law (law of armed conflict). International acts relating, albeit indirectly, to the protection of atmospheric air, began to take shape under international humanitarian law, the first of which was the Protocol on the prohibition of the use of asphyxiating, poisonous or other similar gases and bacteriological products of June 17, 1925 to the Convention on Laws and the customs of the land war of 1907.

Among the first legal acts on the protection of atmospheric air is the Convention on long-range transboundary air pollution of November 13, 1979 and its Protocols. The purpose of the Convention is to protect people and the environment from air pollution. The Convention contains definitions of structures such as “air pollution” and “long-range transboundary air pollution”. Air pollution is the introduction by a person directly or indirectly) of substances or energy into the air which entails harmful consequences such as a threat to human health, harm to living resources, ecosystems and material values, as well as damage to the value of the landscape and obstruction to others legal uses of the environment. Long-range transboundary air pollution is air pollution, the physical source of which is wholly or partially within the territory under the national jurisdiction of one state, and whose negative impact is manifested in the territory under the jurisdiction of another state and at such a distance that it is impossible to determine the proportion of individual sources (or groups of them) of emissions. To achieve this goal, the Convention calls on states to cooperate in the exchange of information, advice, research and monitoring.

In the field of atmospheric air protection, the following standards are established: environmental safety of atmospheric air; the limited permissible emissions of pollutants and the harmful effects of physical and biological factors from stationary sources; limited standards for the formation of pollutants discharged into the air; use of atmospheric air as a raw material; concentration of pollutants in the exhaust gases. Given the availability of state standards and regulations, the state imposes corresponding obligations on enterprises, institutions and organizations. So, they are obliged to take measures to reduce the amount of harmful emissions, to maintain in good condition the facilities, equipment and apparatus for cleaning emissions, etc.

The economic mechanism for ensuring the protection of atmospheric air consists in limiting, economically promoting and stimulating the protection of atmospheric air.

National legislation provides that offenses in the field of atmospheric air protection are: violation of standards for maximum permissible emissions of pollutants; exceeding the standards of maximum permissible levels of the harmful effects of physical and biological factors; the use of atmospheric air as raw materials for basic industrial purposes without the permission of specially authorized state bodies and such like.

Negative changes in the state of atmospheric air, entailing detrimental consequences for all living organisms on earth, urgently require decisive practical measures to protect it both at the national and international levels. The international legal regulation of the protection and preservation of the environment, including the protection of atmospheric air at the initiative of the universal international organization of the United Nations, was developed during the work of the first ever international environmental forum - the Stockholm UN environmental conference in 1972. The conference was attended by plenipotentiaries of 113 countries of the world, through joint fruitful efforts of which historically important decisions were made that determined the directions, ways and methods of developing environmental law for many decades to come.

The practice of the UN indicates the importance of this international organization as a genuine center of the international community in protecting and preserving the environment, as well as in resolving many global problems of an economic, social, cultural and humanitarian nature. The organizing and coordinating role in environmental protection is played by the main UN bodies - General Assembly and Economic and Social Council. Resolutions of the UN General Assembly in 1974 approved the Declaration on the Establishment of a New Economic Order, the Charter of Economic Rights and Obligations of States, and the subsidiary body of the United Nations Environment Program (UNEP). As part of the Economic and Social Council, the Commission on Sustainable Development (1992) and the Committee on Energy and Resources for Development (1998) carry out their activities to protect and preserve the environment. The condition of

ensuring the international law and order with a view to protecting the environment is mandatory for the sustainable development program [10, p. 96].

It is difficult to overestimate the importance of such a UN body as the United Nations Environment Program (UNEP) in protecting and protecting the environment. The concept of sustainable development is framed within the framework of the well-known programmatic basis for considering various aspects of development - Agenda XXI century. The priorities of UNEP are: enhancing its catalytic role in promoting and promoting environmental protection and environmental considerations throughout the United Nations system; the promotion of international environmental cooperation and the preparation of recommendations for appropriate strategies designed for this purpose; development and promotion of the widest possible use of methods such as accounting for natural resources and environmental economics; environmental monitoring and assessment; the further development of international environmental law, the promotion of its observance and coordination of functions arising from a growing number of international legal instruments; promoting subregional and regional cooperation and supporting environmental activities; providing technical, legal and organizational advisory assistance to governments in the establishment and strengthening of their national legal and organizational structures; providing support to governments and development agencies and bodies, and others.

In addition to Agenda 21, UNEP is guided by the Nairobi Declaration, Resolution and UN Resolution №A/RES/S-19/21 of 1997, the Malmo Declaration of 2000, confirming the status of UNEP as a leading environmental organization. These documents detail the legal status of UNEP and expand its powers.

Universal international legal regulation of atmospheric air protection is carried out mainly through the norms and provisions of the UN Framework Convention on Climate Change dated May 9, 1992 and its Kyoto Protocol dated December 11, 1997. The Framework Convention is a holistic legal mechanism for the protection of atmospheric air from emissions of greenhouse gases and other pollutants. The 1979 European Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution, signed at Geneva (Switzerland), the 1985 Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer and the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, 1987, also have a certain significance in the legal protection of the environment.

According to the Vienna Convention, the parties take appropriate measures to protect human health and the environment from adverse effects that are or may result from human activities that alter or are capable of changing the state of the ozone layer. The general obligations of the parties are defined in article 2 of the Convention. These include collaboration through systematic observation, research and information sharing; the adoption of appropriate legislative or administrative measures and cooperation in agreeing on appropriate program measures to control, limit, reduce or prevent the activities of a person falling within their jurisdiction or control; cooperation in the development of agreed measures, procedures and standards for the implementation of the provisions of the Convention; cooperation with competent international bodies for the effective implementation of the Convention. In accordance with the Montreal Protocol (it was later amended and supplemented several times: in 1990 - the London changes; in 1992 - the Copenhagen changes; in 1997 - the Montreal changes; in 1999 - the Beijing changes), various terms and procedures for reducing production are established and consumption of controlled substances specified in the annexes to the protocol. Under the Montreal Protocol, it was possible to ban the production and consumption of 100 types of chemicals that deplete the ozone layer. Many of these substances contribute to global warming. In general, today the global consumption of such chemicals has declined by more than 90%. However, so far the states have not abandoned the use of methyl bromide and some other dangerous substances that are usually used to destroy agricultural pests. The Montreal Protocol led to the discontinuation of more than 96 % of ozone-depleting substances (ODS). This quantitative success in protecting the ozone layer has also helped to bring important climate benefits, since many ozone-depleting substances to be controlled under the Protocol are also potent greenhouse gases. Evaluation calculations showed that if efforts are not made worldwide to protect the ozone layer, the effect of greenhouse gases as a result of ODS emissions will be equal to emissions of carbon dioxide; greenhouse gases currently have the greatest impact on climate change.

The named acts have international authority and are implemented both in international agreements and in national laws. The Republic of Kazakhstan, among many other states, joined these international legal acts - this area of international legal regulation is also covered by Kazakhstani legislation. The participation of the Republic of Kazakhstan in international cooperation in the field of environmental protection and nature management is based on the following priorities: 1) environmental protection favorable to human life and health; 2) achievement of sustainable development; 3) protection of the interests of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection and nature management; 4) prevention, reduction and control of

transboundary pollution; 5) development and support of free international trade and investment based on compliance with environmental standards and requirements; 6) the provision of international assistance in case of emergency environmental situations; 7) the application of the norms and principles of international law to solve transboundary and regional environmental problems; 8) participation in international initiatives in the field of environmental protection and sustainable development. Priority tasks of the international cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection and nature management are solved on a global, transboundary, regional and bilateral basis. International cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection and nature management is based on the following principles: 1) conscientious fulfillment of international obligations; 2) respect for the sovereign right of states to develop their own natural resources; 3) the integration of environmental protection and economic development to achieve sustainable development; 4) the responsibility of the state for ensuring measures to prevent damage to the environment of other states or regions outside the jurisdiction of the Republic of Kazakhstan; 5) precaution and taking preventive measures; 6) peaceful resolution of international disputes; 7) advance notice and mutual consultation on activities with potential significant transboundary environmental impact; 8) the complementarity of efforts at the global, regional, national and local levels; 9) the liability of the polluter for the costs associated with environmental pollution. The economic basis of international cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection and nature management is: 1) compulsory and voluntary contributions to international organizations; 2) participation in the financing of international programs, forums and other international events; 3) liability for damage caused by transboundary impact; 4) reimbursement for the operation of structures intended for the joint use of natural resources, on the principle of shared participation in the used natural resources; 5) the provision on a compensatory basis by one state to another of its share (part of the share) of natural resources established on the basis of international treaties ratified by the Republic of Kazakhstan¹.

It seems necessary to focus on the practical aspects of the application of the 1992 United Nations Framework Convention on Climate Change and the 1997 Kyoto Protocol to it in the context of the subject of protection of atmospheric air from pollution. Among the advantages of this international agreement is the use of a greenhouse gas accounting system based on economic data, as well as the use of market mechanisms that can stop further air pollution by greenhouse gas emissions and other emissions of anthropogenic origin. This factor is also positive from the standpoint of attracting investments, financial investments in the economy of individual countries and international organizations that are making efforts to improve the environmental situation. The use of market mechanisms effectively and from the perspective of the introduction and use by states of energy-saving and resource-saving technologies, renewable energy sources. Interstate mechanisms of interaction, called the mechanisms of flexibility in the scientific literature, are a whole complex: “joint implementation of projects - the transfer or acquisition of units for reducing greenhouse gas emissions; implementation of projects aimed at reducing anthropogenic emissions or increasing the absorption of greenhouse gases in any sector of the economy (Article 6 of the Protocol); trade in quotas for greenhouse gas emissions - the commercial transfer of their rights to greenhouse gas emissions in order to fulfill their obligations (Article 7 of the Protocol); “Clean Development Mechanism” - the implementation of projects in countries outside the Annex 1 to the Framework Convention on Climate Change (developing countries), and adding to their quotas the results of the reduction of greenhouse gas emissions achieved through the implementation of these projects (Article 12 of the Protocol); accumulation of emission quotas by the parties. So, if the emissions of a party included in Appendix 1 are less than the amount of emissions set for it, then this party may accumulate such quotas for use in subsequent, after 2012, commitment periods (Article 3 of the Protocol)”[11].

The practice of international legal cooperation testifies to the fact that the European system of protection of atmospheric air from pollution or adverse anthropogenic influence is the most efficient and effective. Firstly, it is distinguished by the completeness of the legal framework, the detailed regulation of procedural and procedural issues of measures related to the protection of atmospheric air, as well as the legal regulation of almost all the causes and consequences of air pollution (the protocols to the Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution are a good example). At the universal level, there is no single act on the protection of atmospheric air from anthropogenic pollution. Issues related to greenhouse gas emissions into the air that exceed the natural composition of these gases in the air are regulated by the UN Framework Convention on

The Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007 N.212-III “Environmental Code of the Republic of Kazakhstan” (as amended on: December 26, 2019).

Climate Change and its Kyoto Protocol. But, as we know, air pollutants, in addition to greenhouse gases are other substances and aerosols of anthropogenic origin. Acts similar to those developed at the regional level should be adopted, finalized taking into account the specifics of global legal regulation of issues related to the protection of atmospheric air from negative anthropogenic impact.

Conclusion

Atmospheric air has specific physical characteristics that must be taken into account in national and international legal regulation. So, the state of the air environment is constantly changing under the influence of many natural factors (temperature, season, wind, etc.) and anthropogenic (emissions of pollutants, greenhouse gases, etc.) factors. As a result of this, it is difficult to determine the exact time of the occurrence of an environmental violation, the amount of pollution (in territorial and qualitative aspects). The main goal of international legal environmental regulation is not to impose sanctions on pollutants, but to ensure that all states independently ensure a stable ecological situation in their own interests, rational use of natural resources and improve the current environmental crisis.

A study of the role and importance of international intergovernmental and non-governmental organizations in the field of international cooperation. If the activities of international intergovernmental organizations focus on the problems of legal regulation, protection of environmental rights, then in practice, when non-governmental organizations and public organizations present an action program to address global problems; gives an idea of the current state of global problems, taking into account the context of new international relations; new economic situation, new priorities in global problems.

References:

1. Gabitov R.Kh. *Theoretical problems of legal protection of the atmosphere of the earth in modern conditions.*: Author. diss. doctor of jurisprudence: 12.00.06 - natural resource law; agricultural law; environmental law. - Ufa, 2000. -46 p.
2. *Environmental law: textbook / Balashenko (and others).* - Minsk: Publishing Center of BSU, 2013 .- 501 p.
3. *Gaps in international environmental law and environmental documents: towards the conclusion of the World Covenant on Environmental Protection. Report of the UNGA Secretary General at the 73rd Session on November 30, 2018* - URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27070/SGGaps_RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (accessed: 05.12 .2019).
4. "Global pact for the environment", preliminary draft, 24 June 2017, available at - URL: <https://perma.cc/L4PM-PTV2>; Le club des juristes, *White Paper: Global Pact for the Environment (2017)*. (Date of access: 12/05/2019).
5. Leslie Anne Duvic-Paoli and Jorge E. Viñuales, "Principle 2: prevention", in Jorge E. Viñuales, ed., *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary (Oxford University Press, 2015)*, pp. 107, 120 and 121.
6. Peter H. Sand, "Principle 27: cooperation in a spirit of global partnership", in Viñuales, ed., *The Rio Declaration on Environment and Development*, p. 617.
7. David R. Boyd, "Catalyst for change: evaluating forty years of experience in implementing the right to a healthy environment", in John H. Knox and RaminPejan, eds., *The Human Right to a Healthy Environment (Cambridge University Press, 2018)*, pp. 17-42.
8. Christina Voigt and Felipe Ferreira, "Dynamic differentiation": the principles of CBDR-RC, progression and highest possible ambition in the Paris Agreement ", *Transnational Environmental Law*, vol. 5, No.2 (October 2016).
9. LavanyaRajamani, *Differential Treatment in International Environmental Law (Oxford University Press, 2006)*.
10. Nurmukhamedova E.F. *International Environmental Law Enforcement and Environmental Human Rights*. - M., 2004.
11. Minnekaeva D. R. *Fundamental international legal acts on the protection of atmospheric air from negative anthropogenic effects / Bulletin of TISBI*. - 2004. - . № 4. - Source: *Electronic Catalog of the Library of the Law Faculty of St. Petersburg State University*.

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

УДК: 331.23-055.2
МРНТИ: 10.63.51

Ж.А. Хамзина¹, Е.А.Бурибаев¹

*¹ Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы, Қазақстан*

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ ЗАҢНАМА ЖӘНЕ
ГЕНДЕРЛІК ТЕҢСІЗДІК**

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстандағы гендерлік теңдік саласындағы соңғы заңнамалық және саяси бастамалар сыни бағаланады, олар теңсіздікті іс жүзінде жоюға әкеп соқпайды. Іргелі құқық ретінде гендерлік теңдік қағидаты құқықтың барлық салаларында қолданылуы тиіс. Мақалада бірнеше сызықтан тұратын гендерлік симметрияны реттеу тұрғысынан еңбек заңнамасын кешенді талдаудың авторлық әдіснамасын қолдану мүмкіндіктері зерттеледі. Осы әдіснама жеке түзетулерімен құқықтардың, міндеттердің, кепілдіктер мен мүмкіндіктердің гендерлік теңдігін бағалау тұрғысынан арнайы заңнаманың кез келген саласында қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: гендер, теңсіздік, еңбек нарығы, жұмыссыздық

Zh. Khamzina¹, Ye. Buribayev¹

*¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

LEGISLATION AND GENDER INEQUALITY IN THE LABOR MARKET IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article critically assesses recent legislative and policy initiatives in the field of gender equality in Kazakhstan, which do not lead to the actual elimination of inequality. As a fundamental law, the principle of gender equality should be applied in all areas of law. The review explores the possibilities of applying the author's methodology of a comprehensive analysis of labor legislation from the perspective of regulating gender symmetry, consisting of several lines. This methodology, with individual adjustments, can be applied to anyone in the field of special legislation from the perspective of assessing gender equality of rights, obligations, guarantees and opportunities.

Keywords: gender, inequality, labor market, unemployment

Ж.А. Хамзина¹, Е.А.Бурибаев¹

*¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан*

**ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ГЕНДЕРНОЕ НЕРАВЕНСТВО НА РЫНКЕ ТРУДА
В КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация

В данной статье критически оцениваются последние законодательные и политические инициативы в области гендерного равенства в Казахстане, которые не приводят к фактическому искоренению неравенства. Как фундаментальное право, принцип гендерного равенства должен применяться во всех областях права. В обзоре исследуются возможности применения авторской методологии комплексного анализа трудового законодательства с позиции регулирования гендерной симметрии, состоящая из нескольких линий. Данная методология с отдельными коррективами может применена к любой в сфере специального законодательства с позиции оценки гендерного равенства прав, обязанностей, гарантий и возможностей.

Ключевые слова: гендер, неравенство, рынок труда, безработица

Introduction

In 2019, Kazakhstan fell 12 positions in the ranking of gender equality compared to 2018. The country took 72nd place among 153 states, and in 2006 Kazakhstan was 32nd. Labor market indicators show the difference in the representation of women and men. Women, as a rule, are self-employed, which means that they have fewer opportunities to have formal employment, decent working conditions and adequate social security, including a pension. There is traditional sectoral gender segregation. The share of women in innovation, infrastructure and high technology is very small. “The ratio of women's wages to men increased from 62% in 2006 to 66% in 2015. For comparison, in Canada in 2015, women's salaries relative to men were 81.4%, in the Czech Republic - 83.5%, and in Norway - 93%. In Kazakhstan, this ratio is due to the fact that for the most part men work in industries (oil and gas, mining, manufacturing), transport and construction, in which wages are higher than the national average. In these sectors, the use of female labor is often prohibited due to the presence of severe and harmful factors” [1]. One in three women in rural areas is self-employed, including those living on income from agriculture. These data indicate lost opportunities for using vast human potential, regardless of gender.

Kazakhstan's economic development is largely hampered by the lack of effective measures aimed at building a gender-neutral labor market. Assessment of economic inequality includes a number of criteria, while an important parameter is the assessment of legislation and the practice of its application. This manuscript offers a methodology for a comprehensive analysis of the legislation on the subject of: establishing discriminatory laws restricting the right to decent work and access to financial resources; regulating the equality of women and men in the workplace, including issues related to the protection of employment during pregnancy, maternity/parental leave, equal remuneration for work of equal value and equal access to professions.

Method

The methodology of scientific research is based on the analysis of: national statistics on demography, socio-economic development, promotion of human potential and gender parity; international and regional comparative statistics and indicators in the field of gender equality and the empowerment of women; legislation, policies, strategies and programs related to gender equality; research, reviews.

The following sequence of scientific work was carried out: identified key gender issues in the labor market and in the social protection system; it was established how these problems were taken into account in measures to introduce a gender approach in the formation of labor and social legislation in Kazakhstan; what gender issues were not noticed by the legislator at the stage of preparation of bills and what problems were identified by law enforcement practice; successes and difficulties in implementing anti-discrimination norms ensuring gender equality were identified; trends, opportunities and obstacles in ensuring gender equality in the labor market and in the social protection system in each of the sectors; recommendations were presented on improving the implementation of a gender approach and incorporating gender interests in legislation.

Results and discussion

The findings of numerous studies indicate that improving the conditions for combining family responsibilities and employment, the flexibility of labor relations of men with family responsibilities, directly lead to the fact that the indicators of participation in the labor force of women will approach parity with men [2, 3, 4, 5, 6]. The fact that women all over the world do a lot of work that is not paid, recognized or supported is part of the global problem of gender equality. Women in Kazakhstan spend a lot of time and energy on caring for children and the elderly or on housework - unpaid work that is vital to the economy. The solution of these issues in Kazakhstan should be based on the implementation of best practices recommendations developed by the international community.

The constitutional idea of equality is only at first glance implemented in legislation. Laws from this position do not contain gender discriminatory norms, but at the same time, legislation also lacks norms guaranteeing equality of rights and opportunities. In addition, the legislator, in the absence of special gender expertise, laid down norms in the existing laws that have a clearly expressed discriminatory implication. For example, these are privileges in family, labor, and social legislation related to the fact of parenthood, which belong only to women, while unreasonably depriving men of such rights. Judicial practice in cases of discrimination has not developed, which indicates the inaction of guarantees of equal gender rights.

The relevance of Kazakhstani scientific research in the field of equality, the prohibition of gender discrimination is given by the fact that there is no progress in the promotion of gender values in the country, the practice of ensuring equality is not satisfactory.

In recent years, Kazakhstan has been losing ground in world ratings of gender equality. The country took 72nd place among 153 states, and in 2006 Kazakhstan was 32nd. In 2014, the Republic occupied the 43rd position [7], 2015 - 47 [8], in 2017 –52nd place in the rating [9]. Thus, over the past decades, the country's assessment by recognized international experts has been steadily and systematically reduced.

The fall in the rating of Kazakhstan is taking place against the background of outwardly positive changes. In 2009, the Parliament passed two important laws: the Law "On State Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Men and Women" and the Law "On Prevention of Domestic Violence", the state "Strategy for Gender Equality of the Republic of Kazakhstan for 2006-2016" was implemented. In 2016, the "Concept of Family and Gender Policy in the Republic of Kazakhstan until 2030" was adopted.

It should be recognized that the situation with the equal rights of women and men in Kazakhstan is in deep contradiction. This contradiction is formed between the formal course on non-discrimination, gender asymmetry, on the implementation of the constitutional principle of "equal rights and opportunities" of the sexes, on the one hand, and the actual discrimination of women in employment, the infringement of their social rights in economic life, on the other.

Our approach is that the study of specific labor standards of the law for the observance of gender equality and non-discrimination should be carried out in the following logical sequence. At the first stage, it is necessary to assess the current situation and the needs of women and men in the areas of employment and social protection; to determine their practical and strategic needs and priorities, and also to establish whether there is one way or another inequality between men and women, the elimination of which must be provided for in social and labor legislation. Further, it is necessary to collect data, qualitative and quantitative information, allowing to assess the aspects of gender inequality and assess the impact of legislation.

At the third stage, conduct: an assessment of the impact of specific labor and social legislation on gender groups; identify benefits and limitations under the influence of the law; identify explicit or implicit gender discrimination. At the last stage, a forecast is made of the social, economic and legal consequences of the implementation of the proposed legislative changes.

An obligatory step to improve the quality of labor legislation is to prepare recommendations and suggestions on the implementation of international standards of gender equality and non-discrimination in national law. Kazakhstan signed the Beijing Platform for Action (1995), ratified the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW) (1998), and signed the CEDAW Optional Protocol (2001). In 2016, the Government of Kazakhstan joined the Beijing Platform for Action at the UN World Leaders Meeting on Gender Equality and the Empowerment of Women and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). In our opinion, the obvious problem for Kazakhstani legislation is the neglect of two important issues: legislation on issues of equality and non-discrimination does not cover a significant group of signs of discrimination; legal mechanisms do not provide full protection in the field of labor and occupation. These two trends imply widespread national recognition of the importance of implementing international standards through legislative measures.

Governments must translate international conventions into their national legal framework and repeal discriminatory laws. In fact, this refers to discriminatory legal provisions regarding the rights of women in the workplace and reproductive autonomy. It also includes taking steps to eliminate legal loopholes that allow continuing negative practices, such as unequal sharing of responsibilities around the home and parenting.

Protecting women's rights requires improving both the gender sensitivity of the judiciary and women's legal literacy. An inclusive and comprehensive legal framework should include legal training, legal services for more vulnerable women and/or awareness-raising and legal literacy programs.

The elimination of discriminatory laws, social norms and practices should be a common concern and obligation. Each citizen and all institutions have a role to play, including governments, stakeholders in development cooperation, local civil society, community leaders, teachers, health workers, justice and police, media, foundations, the private sector and others. Legal reforms can promote social transformation, but it also requires local changes. Decisions developed at the local level, combined with adequate legislation, are necessary for social change.

The development of legislation should help create the conditions for the realization by women and men of their right to life without discrimination based on sex. Strengthening the institution of gender equality through government regulation, as well as in the development of regulatory legal acts is in demand. The conditions of gender equality in state bodies provided by the heads of state bodies should be recognized as one of the criteria and indicators for assessing the effectiveness of government bodies. Continuous monitoring of

the observance of equal rights and opportunities for civil servants of different sexes for career growth and promotion should be implemented.

At the legislative level, the legal status of the concept of “decision-making level” and the principles of gender equality in the formation of governing bodies of organizations and public authorities should be determined. With the definition of this basic concept, it will become possible to measure the advancement of equality in top jobs.

The forecast of the economic activity of the population should be made taking into account the gender specificity of individual regions and production sectors, as well as poverty monitoring data. The system of national accounts needs to include gender-sensitive indicators that measure unaccounted for domestic work for care, employment in the informal sector, home work, domestic work for hire, etc.

Taking into account the gender aspect, the process of improving legislation on the regime and labor protection should be launched, working conditions improved, the possibilities of introducing and expanding flexible forms of employment considered. The list of works prohibiting the use of female labor needs to be reviewed; women should be provided with access to types of work that are not dangerous to women's health due to their automation and informatization.

Conclusion

For many years, the problem of improving the quality of Kazakhstani legislation from the position of ensuring gender parity has not been resolved. State bodies do not accept the idea of conducting a gender examination of draft laws. To assist in the development of effective legislation, it is in demand to introduce, as one of the parameters for the examination of draft regulatory legal acts, submitted to the Parliament, a study of the draft law regarding the existence of discriminatory norms. Such expert opinions, technical comments on proposed bills in the field of labor legislation should contribute not only to the main goal - to achieve genuine equality in the field of employment, but also to promote the dissemination of advanced ILO standards.

We conclude that effective legislation on gender equality is crucial to ensure equal rights and opportunities for women and men in all walks of life, and to prevent systemic discrimination against women in employment. We disprove the thesis about the inefficiency of laws in ensuring gender parity [10].

We proceed from a commitment to the value of how laws affect not only working women, but also society as a whole. Stimulating women's entry into the workforce provides economic growth. In Kazakhstan, it is still necessary to adopt a number of changes that would be aimed at creating a legal environment for working women everywhere, narrowing the gap between men and women.

In countries with higher rates, the number of working women and entrepreneurs is increasing, which indicates that when society becomes equal, the economy becomes more stable. Women, business and law are committed to informing political discussions on how to achieve this, highlighting the work that remains to be done. We must recognize the unique role of women as drivers of progress and powerful agents of change. With the full and equal participation of women and men, every country, community and economy can realize their potential [11].

References:

1. *Казахстан П. Р. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. – 2016.*
2. *Atkins S., Hoggett B. Women and the Law. – Institute of Advanced Legal Studies, School of Advanced Study, University of London, 2018.*
3. *Nussbaum M. C. India: Implementing sex equality through law //Chi. J. Int'l L. – 2001. – Т. 2. – С. 35.*
4. *Collins H. Discrimination, equality and social inclusion //The modern law review. – 2003. – Т. 66. – №. 1. – С. 16-43.*
5. *Duflo E. Women empowerment and economic development //Journal of Economic literature. – 2012. – Т. 50. – №. 4. – С. 1051-79.*
6. *Kuddo A. Labor regulations throughout the world: an overview. – World Bank, 2018.*
7. *Bekhouché Y. et al. The global gender gap report 2014. – World Economic Forum, 2014.*
8. *Schwab K., Samans R., Zahidi S. The global gender gap report 2015. – World Economic Forum, 2015.*
9. *World Economic Forum. The global gender gap report. – Geneva : World Economic Forum, 2017.*
10. *Whitehouse G. Legislation and labour market gender inequality: an analysis of OECD countries //Work, employment and society. – 1992. – Т. 6. – №. 1. – С. 65-86.*
11. *World Bank Group et al. WOMEN, BUSINESS AND THE LAW 2018: Getting to Equal - World Bank, 2018.*

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЖЕР ҚҰҚЫҒЫ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ И ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО
ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

УДК 349.6
МРПТИ 10.53.17

Yerezhepkyzy R.¹, Beysenbaeva M.T.², Baitekova K.Zh.³

*¹ Dr. PhD, Senior Lecturer of Law faculty of Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty s., Kazakhstan*

*² Candidate of legal Sciences, Associated Professor of Kazakh National Agrarian University,
Almaty s., Kazakhstan*

*³ Master of law, lecturer of Department of Medical Law,
Kazakh National University named after S.D. Asfendiyarov,
Almaty s., Kazakhstan*

**PRINCIPLES OF THE LEGAL INSTITUTE OF ACCESS TO ENVIRONMENTAL
INFORMATION: CONCEPT AND IMPLEMENTATION IN THE LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract

The principles of the legal institute of access to environmental information are the core of the entire system of environmental and legal relations, expressing the essence of environmental protection, the basis of its legal regulation, they must be observed by all participating actors in environmental protection relations. This article conceptualizes the principles of the legal institution of access to environmental information. The authors of the study concluded that the implementation of international environmental conventions in national legislation led to qualitative changes in the system of principles of legislation on public access to environmental information - in a conceptual and methodological basis for determining the priorities and directions of modern legal regulation of public relations in the field of public access to environmental information. The criteria for ensuring the quality of access to environmental information are justified: improving the professional level of law enforcement; general level of legal awareness in society; expansion of judicial practice, etc.

Key words: right, law, healthcare, regulation, rules, reform.

Ережепқызы Р.¹, Бейсенбаева М.Т.², Байтекова Қ.Ж.³

*¹ PhD докторы, ал-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан*

*² з.э.к., Қазақ Ұлттық аграрлық университетінің қауымдастырылған профессоры,
Алматы қ., Қазақстан*

*³ з.э.м., Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық университетінің
медициналық құқық кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан*

**ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АҚПАРАТҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУДІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ**

Аңдатпа

Экологиялық ақпаратқа қол жеткізудің құқықтық институтының қағидалары қоршаған ортаны қорғаудың мәнін, оны құқықтық реттеудің негізін білдіретін экологиялық және құқықтық қатынастардың бүкіл жүйесінің негізін құрайды, оларды қоршаған ортаны қорғау қатынастарына барлық қатысушы субъектілер сақтауға тиіс.

Бұл мақала экологиялық ақпаратқа қол жеткізудің құқықтық институтының қағидаттарын тұжырымдайды. Зерттеу авторлары халықаралық экологиялық конвенциялардың ұлттық заңнамада іске асырылуы экологиялық ақпаратқа халықтың қолжетімділігі туралы заңнама қағидаттары жүйесінде сапалы өзгерістерге әкелді – қоршаған ортаға қоғамдық қолжетімділік саласындағы қоғамдық қатынастарды заманауи құқықтық реттеудің басымдықтары мен бағыттарын анықтауға арналған тұжырымдамалық және әдіснамалық негізде ақпарат. Экологиялық ақпаратқа қолжеткізу сапасын қамтамасыз ету өлшемдері негізделген: құқық қорғау органдарының кәсіби деңгейін арттыру; қоғамдағы құқықтық сананың жалпы деңгейі; сот тәжірибесін кеңейту және т.б.

Түйін сөздер: құқық, заң, денсаулықсақтау, реттеу, заңдылықтар, реформа.

Ережепқызы Р. ¹, Бейсенбаева М.Т. ², Байтекова К.Ж. ³

*¹доктор PhD, старший преподаватель юридического факультета
Казахского национального университета имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: rose0979@mail.ru*

*²к.ю.н., ассоц.профессор Казахского национального аграрного университета,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: manshuk.beisenbaeva@mail.ru*

*³м.ю.н., лектор кафедры Медицинского права
Казахского национального университета имени С.Д.Асфендиярова,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: kbaytekova@mail.ru*

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО ИНСТИТУТА ДОСТУПА К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ: ПОНЯТИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Принципы правового института доступа к экологической информации являются стержнем всей системы эколого-правовых отношений, выражая сущность охраны окружающей среды, основу ее правового регулирования, они должны соблюдаться всеми участвующими субъектами, в отношении по охране окружающей среды. В данной статье осуществлена концептуализация принципов правового института доступа к экологической информации. Авторами исследования сделан вывод о том, что имплементация международных экологических конвенций в национальное законодательство привели к качественным изменениям в системе принципов законодательства о доступе общественности к экологической информации - в концептуальной и методологической основе определения приоритетов и направлений современного правового регулирования общественных отношений в области доступа общественности к экологической информации. Обоснованы критерии обеспечения качества доступа к экологической информации: повышение профессионального уровня правоприменителей; общего уровня правосознания в обществе; расширение судебной практики и др..

Ключевые слова: принцип, экология, право, информация, регулирование, конвенция.

Introduction

A scientific study of relations in the field of action of any branch of law involves the determination of its principles, that is, the fundamental ideas, guiding principles that underlie the branch of law, expressing its essence and determining its functioning. The principles express the laws of law, i.e. represent the most general rules that apply in the entire field of legal regulation. Principles as norms of a general nature are directly applicable in the absence (gap in law) of a rule that directly regulates a particular legal relationship [1, p. 237].

At the heart of any conscious human activity are certain principles. Legislation, regulating certain social relations, is also based on a number of principles. They are either fixed in legislative acts or logically inferred from their content [2, p. 182-184].

The classification of principles is based on these positions, dividing the basic principles of the right to general law, that is, characteristic of the law as a whole, and industry-based - establishing the basic principles of individual branches of law. In a particular branch of law, the existence of independent principles indicates the “maturity” of such an industry, moreover, a clear definition of special - industry - principles is a factor in the development of its sub-sectors and institutions, that is, it underlies the system of norms that make up the industry [3, p.16].

Topics of the principles of law do not lose relevance. In the conditions of the dynamics of legislation and law enforcement practice, the transformation of public consciousness and legal ideology, the formation of a new democratic statehood, the principles of law do not remain a frozen structure, they transform, interact with other legal phenomena, showing a new law enforcement potential. These processes need understanding and theoretical description.

A relevant topic seems to be practical. An analysis of law enforcement practice shows that legal principles today are a full-fledged legal tool used to influence public relations. The perception in the system of legal practice of the principle as a regulatory means necessitates specifying the problem of implementing the principles of the legal institution of access to environmental information.

Results and discussion

Among the factors that form the principles of environmental law, objective circumstances should be mentioned that act as a driving force in the process of formation and development of the studied industry itself. Such factors include, first of all, the influence of international public law in the part concerning the application of generally recognized and special environmental principles to public environmental relations. Environmental law, like any other independent branch of law, has its own principles, including both general legal and intersectoral principles inherent in all branches of law, as well as branch ones specific only to environmental law.

Speaking about the principles of the right as a "guiding ideas that characterize the right content, its essence, purpose in society, as well as patterns of law", the question arises, what is the lie nature intended is, and patterns of ecological and legal regulation? The nature of relations regulated by environmental law, their dual - environmental and economic nature suggest that the role of law should be to provide legal means for the balance between these parties in environmental relations [54, p. 45]. However, the balance in this case does not mean equality, since it is initially dominant, creating environmental threats, nevertheless is economic activity, as a result of which changes in the environment occur [4, p. 46].

The essential features and general orientation of the legal regulation of environmental public relations express principles that are implemented in its specific norms that determine their content or the content of its individual institutions. The term "principle" itself, as is well known, underlies all legal norms and legal relations. Each principle takes its rightful place in the structure and content of law and has its own characteristics. The principles of law should be guided by all subjects of environmental-legal relations - bodies of representative, executive, judicial power, business enterprises, interested parties, public associations, citizens.

The literature notes the importance of enshrining principles in normative legal acts, since only "when expressed in legislation do principles become legal and acquire universally binding significance [5, p. 80]. The principles of law are differently enshrined in regulatory enactments, but may, when enshrined, logically flow from a set of rules of law. S.S. Alekseev, emphasized that "... those principles that are not fixed in legal norms cannot be classified as legal principles. They are only ideas (principles) of legal consciousness, scientific conclusions, but not the principles of law"[1,168 p.]. "The principles of law are the leading principles of its formation, development and functioning ... They characterize the content of law in a concentrated form" [6, p.151].

N.B.Mukhitdinov noted that the principles of law are "objective in the sense that they reflect objective laws existing in society, but from the point of view of formation and implementation, these are subjective categories"[7, p. 101]. According to A.A. Khadzhiev, "the principles act as a substance, objectively determined, the starting points of the device of legal matter, permeate and determine the entire system of legal regulation" [8, p. 147].

"Under the principles of environmental law are understood expressed in the norms of law governing environmental relations, regulatory and guiding ideas, provisions that determine the content of this branch of law, give integrity, unity of the totality of legal norms, united in the subject and methods of legal regulation in environmental law" [9, p. 60].

Based on the existing theoretical developments and sharing the scientific views of scientists, we can conclude that the principles of law are guiding ideas that characterize the content of law, express its essence and determine its functioning in society.

Despite scientific research and notable scientific results, this issue of the problem of principles, in our opinion, has relevance and significance, consideration of the principles of access to information in the field of environmental protection and the use of natural resources.

It is customary to divide legal principles into general legal, intersectoral, sectoral, and principles of legal institutions that are characteristic of law in general. The main classification of the principles of law is carried out on the scale of their coverage of the legal space. The basic principles of the environmental policy of the Republic of Kazakhstan are reflected in the existing legal system of environmental protection. In the field of legislation, the guiding and fundamental document, of course, is the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which identifies the following general legal principles, such as democracy, respect for human rights and freedoms, equal rights of citizens, protection of the environment favorable to human life and health, the supremacy of the Constitution and the priority of ratified international treaties before other regulatory legal acts, etc. Constitutional principles are legal regulatory ideas enshrined in the Constitution defining the main directions of the organization of the constitutional system and its functioning. Therefore, they are important for the state, for citizens. What are the constitutional principles, such is the constitutional system, and vice versa [10, p. 18].

Here are some general legal principles that are applicable and characteristic of the right of public access to information in the field of environmental protection and the use of natural resources, in our opinion, these are: the principle of democracy, the principle of justice, the principle of respect for human rights, the principle of the unity of rights and obligations, the principle of compliance human rights to a favorable environment, the principle of legality, the principle of justice, the principle of sustainable development.

In addition to the general principles inherent in the branches of law, there are also specific principles, some of which are enshrined in legislative acts. The principles of international law contained in documents forming international environmental law establish the following principles: the principle of international environmental cooperation, the principle of conscientious fulfillment of obligations, the principle of cooperation between states, the principle of environmental protection for the benefit of present and future generations.

The foundations of the interaction of states are laid down in the universally recognized principles of international law, which are a criterion for the legality of regulation of any sphere of interstate relations, including relations on environmental protection. These principles are enshrined in the Declaration on the Principles of International Law Relating to Friendly Relations and Cooperation between States in accordance with the UN Charter, the United Nations Charter itself, art. 2 of which determines the following basic principles of cooperation among UN member states: the principle of sovereign equality of all its participants; the principle of conscientious fulfillment of obligations undertaken; the principle of abstinence in international relations from the threat of force or its use; the principle of resolving international disputes by peaceful means in such a way as not to endanger international peace and security, justice; the principle of providing all-round assistance; the principle of maintaining international peace and security; the principle of non-interference in matters essentially falling within the internal competence of any state [11].

According to the experts to the generally recognized principles of international law should also include the principle of environmental protection, the development of content which relates to the 70-th years of the twentieth century, ESA, began to take shape when the norms of international environmental law, including the special principles of international environmental law. They are systematized: Declarations of the Stockholm UN Conference on the Human Environment in 1972; The World Charter for Nature, which was solemnly approved by the UN General Assembly on October 28, 1982; Declarations of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 1992), Declarations of the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002).

The fundamental principles of international environmental law that influence the formation of the basic principles of national environmental law include: respect for the human right to a favorable environment; the sovereign right of states to use natural resources under their national jurisdiction or control; responsibility of states for environmental damage in other countries, as well as areas beyond their national jurisdiction; principle of sustainable development, etc. [12, p.22].

In 2015, the general principles of access to information, which include: legality, were consolidated in national legislation; openness and transparency of information holders; reliability and completeness; relevance and timeliness; equal access to information; non-disclosure of state secrets and other secrets protected by law; privacy, personal and family secrets; observance of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities [13, p. 9].

The most important principles for providing citizens with environmental information are reflected in the Aarhus Convention . The provision of environmental information may be refused only in cases specified in the Aarhus Convention: the state body to which the request is sent does not have the requested environmental

information; the request concerns materials at the final stage of their preparation or internal correspondence of state bodies, when such an exception is provided for by national legislation or established practice;

a) if the disclosure of such information adversely affects the confidentiality of the work of state bodies; international relations, national defense or national security; administration of justice; confidentiality of commercial and industrial information; intellectual property rights; confidentiality of personal data and (or) archives; on the environment to which this information relates [14].

b) national legislation, developing the ideas of the Aarhus Convention, in Article 5 of the Law of the Republic of Kazakhstan “on access to information” stipulated that “the right to access to information can be limited only by laws and only to the extent necessary to protect the constitutional order, protection of public order, human rights and freedoms, health and morality of the population”[15].

When considering the issue of access to information, one cannot ignore such an aspect as legal guarantees of the constitutional right to access to information. So, Zhatkanbaeva A.E. believes that the information space open to society, in which the agreed interests of citizens, society and the state are ensured, can be created only on the basis of a purposeful state information policy [16, p.32].

The impact on the formulation of the current system of principles of environmental protection was provided by the principles enshrined not only in national legislation, but also in international legal acts. The basic principles of environmental law are enshrined in Art. 5 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

The principles specified in this article are the core of the entire system of environmental and legal relations, expressing the essence of environmental protection, the basis of its legal regulation, they must be observed by all participating entities in environmental protection relations. The content and meaning of the norm - the principles formulated in this article, cannot claim to be the main principles of the legislation, and their number and the content of some of them cast doubt on the classification of such principles as a whole [17]. The practical implementation of these principles is not always effective and possible.

From our point of view, the legislator should strive to green the general system of principles in the basic industry legal acts, based on the principles of environmental protection and taking into account their form of legal regulation. The principles of environmental protection should be clearly based on the environmental safety of present and future generations. The implementation of international environmental conventions in national legislation has led to qualitative changes in the system of principles of legislation on public access to environmental information - in a conceptual and methodological basis for determining the priorities and directions of modern legal regulation of public relations in the field of public access to environmental information.

The principles of the legislation on public access to environmental information include: the obligation of the state body to provide environmental information to any person without the need to formulate their interest; environmental information is not only available upon request, government agencies must take various actions to actively disseminate such information; the deadline for the provision of environmental information should be as short as possible and should not exceed one month as a general rule; environmental information is usually provided free of charge; a request for environmental information may be refused in cases where the list is limited; information on emissions of pollutants is subject to disclosure; the refusal to provide environmental information upon request should be justified and if the state body does not have the requested information, the latter is obliged to inform the applicant about the proper place, the owner of the relevant information.

At the heart of any conscious human activity are certain principles. The active participation of citizens and civil society institutions in solving environmental problems is possible in conditions of awareness of the population about the existing threats to the environment and the health of citizens [18, p.20; 19, p. 231; 20; 21, p. 40]. Obligations to implement the Aarhus Convention require our country to radically change at all levels the attitude towards ensuring public access to environmental information, developing theoretical problems of legal regulation of these relations and clearly regulating the rights and obligations of the subjects of these relations. The elimination of contradictions between the legislation in the field of environmental protection and the norms of other branches of law can contribute to the achievement of the tasks set; ensuring the implementation of legislative acts through the adoption of by-laws and regulations required for the full application of laws; harmonization of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of environmental protection and international law in this area, as well as the strengthening of the state control system and the implementation of control measures in the field of environmental protection.

To improve access to environmental information in general is necessary to: increase the professional level of law enforcers (civil servants, judges, prosecutors, lawyers, lawyers, NGOs); increase the general level of legal awareness in society; expand judicial practice and publish its reviews to the general public.

References:

1. Alekseev S.S. *Theory of state and law: textbook. for legal universities and fac. /ed. V.M.Korelsky and V.D. Perevalov. - M. : INFRA-NORMA, 1997. - 570 p., p. 237.*
2. Vishnevsky, A.F., Gorbatok N.A., Kuchinsky V.A. *The general theory of state and law: a textbook/under total. ed. prof. V.A. Kuchinsky. - M. :Publishing house of business and studies. lit., 2004. - 640 p., p. 182–184.*
3. Brinchuk M.M. *Theoretical foundations of environmental human rights // State and law. - 2004. -№.5. - P. 5-15.*
4. Makarova T.I. *Theoretical problems of the legal status of individuals in environmental relations: dis. ... doc. legal Sciences: 12.00.06. - M.: Belarusian State University, 2008. - 276 p.*
5. Semenov V.I. *Labor protection in the USSR (legal problems). - ed. 2nd, break - Minsk: Science and technology, 1976. - 288 p.*
6. Alekseev S.S. *Problems of the theory of law. - Sverdlovsk, 1972.- T.1. - 368 p.*
7. Yavich L.S. *General theory of law. - L. :Leningrad State University, 1976. -- 287 p.*
8. Mukhitdinov N.B. *Basics of mining law. - Alma-Ata, 1983.- 247 p.*
9. Hadzhiev A.A. *Problems of the theory of land law of the Republic of Kazakhstan in the conditions of formation and development of market relations: dis. ... doctor. legal sciences. - Almaty: KazNU named after al-Farabi, 2005. - 362 p.*
10. Sapargaliev, G. S. *Constitutional law of the Republic of Kazakhstan // Academic. course / G.S. Sapargaliev. - Ed. 3rd, rev. and add. - Almaty: ZhetiZhargi, 2014. - 541 p.*
11. *Charter of the United Nations. // <http://www.un.org/ru>.*
12. *Aarhus Convention: Implementation Guide. - New York: Ed. UN, 2000. -- 300 p.*
13. Erezhepқызы R., Tynybekov S.T. *Legal basis of access and environmental information // Materials int. scientific-practical conference "Environmental risks in the national security system of the Republic of Kazakhstan (conceptual and methodological aspect). S.B.Baysalov readings., - Almaty, 2012. - P.31-39.*
14. *Republic of Kazakhstan. Environmental Code of January 9, 2007 No. 212 // Information and Legal System "Әділем".*
15. *Republic of Kazakhstan. On access to information: Law of November 16, 2015 No. 401-V ЗРК // Vedomosti of the Parliament of the Republic of Kazakhstan 2015, No. 22-I, art. 138.*
16. Zhatkanbaeva A.E. *To the question of legal guarantees of the constitutional right to access to information in the Republic of Kazakhstan // Actual issues of legal sciences: international materials. scientific conf. - Chelyabinsk, 2012. - P.33-37.*
17. Bekisheva S.D. *Interpretation of the principles of environmental law in the context of environmental safety // <http://www.articlekz.com>.*
18. Evtushenko V.I. *- Modern problems of the implementation of the constitutional right of citizens to a favorable environment (environmental human rights) // Environmental Studies. - 2016. - No. 1. - P. 19 - 24. DOI: 10.7256 / 2453-8833.2016.1.20084 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=20084*
19. Orlovskaya I.V. *The law-making function of the prosecutor's office as an effective way to ensure the implementation of the principle of transparency, taking public opinion into account when making environmentally significant decisions // Bulletin of Kostroma State University. - 2019.- No. 2. -with .233-237.*
20. Magonov S.et al. *Access to environmental information: issues of implementation and protection of law // <http://greenbelarus.info/files/downloads/dostup-k-ekoinformatsii-obzor-ekodom.2018.pdf>*
21. Vasilevskaya D. *Kazakhstan: much more work. The difficult path to environmental democracy: Kazakhstan's application of the Aarhus Convention // Ecology and Law. -2018. №.2.-S. 39-40. https://network.bellona.org/content/uploads/sites/4/2018/07/EiP_71_07.pdf*

УДК: 349.414
МРНТИ: 10.55.31

М.О. Зейнолдин¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының
7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты*

Алматы, Қазақстан,

*Ғылыми жетекшісі: Ж.А.Хамзина, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Құқықтану кафедрасының профессоры, з.ғ.д.*

ЖЕРДІ САТУ ЖӘНЕ САТЫП АЛУ ҚҰҚЫҒЫН РЕТТЕУДЕГІ АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ ЖЕР ҚҰҚЫҚ САЛАЛАРЫНЫҢ БАЙЛАНЫСЫ МЕН АРАҚАТЫНАСЫ

Аңдатпа

Мақалада жерді сату және сатып алу құқығын реттеудегі азаматтық және жер құқық салаларының байланысы мен арақатынасы қарастырылған. Сондай-ақ, жерді сату және сатып алу кезінде азаматтық және жер заңнамаларының ережелері басшылыққа алына отырып жүзеге асырылуы тиіс екендігі көрсетіледі. Жеке немесе мемлекеттік емес заңды тұлға бұрын өзіне жер пайдалануға берілген жер учаскесін жеке меншікке сатып алуға ниет білдірген жағдайда, осы тұлға жергілікті атқарушы органға өтініш беретіндігі айтылады.

Түйін сөздер: жер, жер құқығы, жерді сату, сатып алу, объектілері.

М.О. Zeynoldin

*¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the
Institute of History and Law of the Abai KazNPU,*

Almaty, Kazakhstan,

*Research supervisor: Zh.A. Hamzina, doctor of jurisprudence, the professor of Chair of jurisprudence of
Institute of history and right of Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan*

RELATIONSHIP AND RELATIONSHIP BETWEEN CIVIL AND LAND LAW IN THE REGULATION OF THE RIGHT TO SELL AND PURCHASE LAND

Abstract

The article deals with the relationship and relationship between the spheres of civil and land law in regulating the right to sell and purchase land. It is also stated that the sale and purchase of land should be carried out in accordance with the provisions of the Civil and Land Legislation. In the case of an intention of a natural or non-state legal entity to acquire private ownership of a plot of land previously granted to it for land use, it is reported that the person applies to the local executive body.

Keywords: Land, land law, sale, land purchase, facilities

М.О. Зейнолдин

¹магистрант 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г.Алматы. Казахстан

Научный руководитель: Ж.А.Хамзина, д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденции
Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г.Алматы. Казахстан

СВЯЗЬ И СООТНОШЕНИЕ СФЕР ГРАЖДАНСКОГО И ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА В РЕГУЛИРОВАНИИ ПРАВА НА ПРОДАЖУ И ПОКУПКУ ЗЕМЛИ

Аннотация

В статье рассмотрены взаимосвязь и соотношение сфер гражданского и земельного права в регулировании права на продажу и покупку земли. Также указывается, что при продаже и выкупе земель должно осуществляться руководствуясь положениями Гражданского и земельного законодательства. В случае намерения физического или негосударственного юридического лица приобрести в частную собственность земельный участок, ранее предоставленный ему в землепользование, сообщается, что данное лицо обращается в местный исполнительный орган.

Ключевые слова: земли, земельное право, продажа, выкуп земель, объекты

Жер – табиғи ресурс, өндіріс құралы, кеңістіктік базисі ретінде кез-келген мемлекеттің ұлттық байлығы, халықтардың әлеуметтік-экономикалық қолайлылығының негізі. Осы қағиданың және жоғарыда белгіленген жер заңдарының принциптері негізінде, мемлекеттің бүкіл жер қорын тиімді пайдалануды және де қорғауды қамтамасыз етуге арналған жер ресурстарын басқару мен жер қатынастарын реттеудегі мемлекеттің алатын орны мен рөлі туындайды.

Осы қатынастарды реттеу ҚР азаматтық кодексі, Жер кодексі т.б. заңдар арқылы жүзеге асырылады. Азаматтық кодекс арқылы жерді сату және сатып алу шарттары реттелсе, Жер кодексіне сәйкес Қазақстан Республикасының заң актілерінде өзгеше көзделмесе, меншік иесі мемлекеттік органдардың қандай да бір рұқсатын алмай, жер учаскесіне өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығын жүзеге асыра алады.

Қазақстанда жүргізіліп отырған жер қатынастарындағы өзгерістер (сатып алу-сату, т.б.) көрсетілген қатынастарды реттеуде жер және азаматтық заңдарының ара қатынасын қайта қарауға бағытталған көзқарастардың пайда болуына әкеліп соғатыны сөзсіз.

Бұл ара қатынас қазірдің өзінде Қазақстан Республикасының заңдарында да ерекше орын алып отыр. Бұл анықтаманың мәні азаматтық қатынастардың сипаттамасына жалпы белгілері бойынша жатқызылатын жер қатынастарын реттеуде жер заңдарының басымдылығын белгілеуде болып табылады. Бұл қағида азаматтық кодекстің 1-бабының 3-тармағында мейлінше сәтті тұжырымдалған: осы баптың 1-тармағында аталған белгілерге сай келетін табиғи ресурстарды пайдалану және айналадағы ортаны қорғау жөніндегі қатынастарға азаматтық заңдар, бұл қатынастар тиісінше табиғи ресурстарды пайдалану және айналадағы ортаны қорғау туралы заңдармен реттелмеген жағдайларда қолданылады.

Бұрынғы кеңестік және қазақстандық азаматтық заңдарында жер қатынастарын реттеуде жер заңдарын басым қолдану қағидасының тұрақты сақталуын жерге тек ғана мемлекеттік меншіктің бар болуымен немесе жоқ болуымен байланыстырмау керек. Бұл қағида мемлекеттің биліктік ұйымдастырушылық қызметіне негізделген жер қатынастарын мемлекеттік реттеу формасы болып табылады және заң арқылы жүзеге асырылады.

Қазір көптеген мемлекеттер жер пайдалану процесін реттеуге терең назар аударып отыр. Мәселен, дамыған елдерде жерге құқықтық қатынастарын реттеуде азаматтық заңдарынан ерекше құқық нормаларының жеке топтары немесе заңдардың саласы бар. Бүгінгі таңда аталған мемлекеттерде жеке меншікке негізделген жер қатынастарын реттеу мемлекеттік сипат алып отыр, яғни экономикасы дамыған мемлекет болса, соғұрлым жерді сату және сатып алуды, оны пайдалануды, сонымен қатар жерге нарық қатынастарын реттеуді қатаң қадағалау үстінде.

Жер қатынастарын реттеуде арнайы жер заңдарының қолданылу басымдылығы қоғамның қазіргі жағдайындағы жердің әлеуметтік функциясын дұрыс түсінуге, оның әлеуметтік маңыздылығына,

белгілі объективті шектеулердің болатындығына, жерді пайдаланудың жаппай интенсификациясына және басқада қағидаларға негізделуі тиіс.

Краснов Н.И. жазғандай азаматтық құқығы мен жер құқығының айырмашылығы мүліктік қатынастарды құқықтық реттеудің әртүрлі маңызды ережелеріне негізделуінде [1, 35-39 б.].

Азаматтық құқығы құқық субъектілерінің еріктілігіне, жеке істерге араласуға жол берілмейтіндігіне, құқық субъектісіне тиесілі мүліктің шектелмеуіне, мүліктің тағдырына өз қалауынша билік ету еркіндігіне, шарттар еркіндігіне және т.б. қағидаларға сүйенетін болса, ал, жер құқығы меншік субъектісінде құқықпен қатар жер учаскесінің мақсатына сай, тиімді пайдалану міндетінің болуымен; меншіктегі жер мөлшерін нормалануымен; жердің пайдаланылуы мен қорғалуына мемлекеттік бақылаудың болуымен; жерді пайдалануды кеңістік-теориялық жоспарлаумен және т.б. жер құқықтарының болуымен ерекшеленеді [2, 47 б.].

Азаматтық құқығы мүліктік құқықтардың еркіндігін қамтамасыз етуге негізделсе, жер құқығы жердің тиімді пайдалануы мен қорғауына негізделеді. Көрсетілген азаматтық және жер заңдары арасындағы айырмашылықтар әлемнің әр елдерінде өз ерекшеліктерімен көзге түседі, бірақ тұтастай алғанда мемлекеттің әлеуметтік құрылымы мен жерге анықталған меншік нысанына тәуелсіз өмір сүреді. Қазіргі кезде біздің заңдарымызда (және теорияда) жер қатынастарын реттеудегі жер заңдарының басымдығынан шегіну, оны азаматтық құқығы аясына ауыстыру тенденциясы қалыптасты деген пікір бар. Әрине, жермен жасалатын мәмілелердің жер және басқа да табиғат қорғау және басқа да арнайы заңдарды ескере отырып, азаматтық заңдармен реттеу фактісі бар, бірақ бұл жер құқығын сала ретінде жоққа шығармайды, өйткені жер учаскелерінің сатып алу-сату шарттары қандай заңдармен реттелуі тиіс екен деген заңды сұрақ туады. Арнайы жер заңдарының ескерілу фактісі жер құқығының негізгі қағидаларының сақталуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, жер қатынастарын реттеуде азаматтық және жер заңдарының арақатынасының өзгеруінің теориялық негізделуі неде? Тұтастай бұл үлкен және күрделі мәселе.

Біздің ойымызша, Кеңес Одағы кезеңінде жер азаматтық айналымнан алып тасталғанына қарамастан, сонымен қатар қазіргі нарық экономикасына тиісті жеке меншік жағдайында да мүліктің ерекше түрі болып барлық уақытта да қала бермек. Сондықтан да жерді (жер мүліктік қатынастарын қоса) пайдалану және қорғауды құқықтық реттеуде ерекше рөл атқаратын азаматтық құқығымен тығыз байланысты жер құқығы екендігін ұмытпаған жөн болар [3,132б.].

Азаматтық құқығының нормалары мүліктік жер қатынастарына қолданылады, бірақ мүлікті меншікке алудың шектелмеуі, жер учаскесін пайдалану мақсатын меншік субъектісінің өз бетінше анықтауы сияқты ережелері және жер қатынастарының субъект еріктілігінен пайда болатын басқада ережелері жер қатынастарына таралмауы тиіс[4,42б.].

Жерді сату және сатып алу кезінде азаматтық және жер заңнамаларының ережелері басшылыққа алына отырып жүзеге асырылуы тиіс. Оны мынадан байқауға болады, жер қатынастарын реттеу кезеңде міндетті түрде азаматтық заңнамалардың қағидалары сақталынуы керек.

Жер учаскесін сатып алуға мүдделі тұлғалар жер учаскесі орналасқан жердегі жергілікті атқарушы органға өтінім беріледі, ол өтінім жер учаскесінің нысаналы мақсатына қарай Қазақстан Республикасының Салық Кодексінің 43 – 45 баптарында белгіленген тәртіппен қаралады.

Ал соған қатысты сатып алу сату шарты азаматтық кодексмен реттелінде, оның жазылуы, заңға сәйкес жүзеге асырылуы, тараптардың құқықтары мен міндеттері, тоқталуы сияқты қатынастар.

Жеке немесе мемлекеттік емес заңды тұлға бұрын өзіне жер пайдалануға берілген жер учаскесін жеке меншікке сатып алуға ниет білдірген жағдайда, осы тұлға жергілікті атқарушы органға өтініш береді.

Өтінішке мына құжаттар қоса беріледі:

- жер учаскесіне құқықты куәландыратын құжат немесе құжаттың нотариат куәландырылған көшірмесі;

- салық төлеуші куәлігінің көшірмесі;

бюджеттің алдында берешегі бар немесе жоқ екендігі, жер салығы және жер учаскелерін пайдалану төлемақысы туралы салық органның анықтамасы;

- жер учаскесімен мәміле жасасуға кедергі келтіретін ауыртпалықтарды жоқ екендігі туралы жылжымайтын мүлік орталығынан анықтама;

- заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің көшірмесі. Осы талаптар Қазақстан Республикасының Жер кодексі арқылы жүзеге асырылады [5].

Жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық орган жергілікті атқарушы органның тапсырмасы бойынша жер учаскесін кадастрлық құжаттама бойынша сәйкестендіреді, жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнын белгілейді және жер учаскесін жеке меншік құқығын табыстау туралы жергілікті атқарушы орган шешімінің жобасы дайындалады.

Жер учаскісіне байланысты сату және сатып алу шарттары жасалғанда міндетті түрде жер учаскесін бағалау керек, яғни тиісті тараптар арасында өзара келісім бойынша немесе шарт бойынша төлем ақы жүзеге асырылады.

Жер учаскесін сатып алу – сату шарты және жер учаскесін сатып алу бағасын төлеу туралы құжат жер учаскесіне құқықтық куәландыратын құжат беру үшін негіз болып табылады. Осындай қатынастарда азаматтық заңнамаға сүйеніп жүзеге асырылады.

Жер учаскесін алған сатып алушы шартта белгіленген мерзімде төлемақы жасау жөніндегі міндеттемелерді орындамаған жағдайда, сатушы берілген жер учаскесінің төлемақысын немесе сол жер учаскесін қайтарып беруді талап етуге құқылы.

Мемлекет меншігіндегі жер учаскесін төлеу мерзімін ұзартып сату кезінде, сатып алушы сату – сатып алу шартында белгіленген мерзімде төлем жасауға тиіс.

Сатып алушы төлеу мерзімі ұзартылып сатылған жер учаскесі үшін сату – сатып алу шартында белгіленген мерзімде кезекті төлем жасамаған кезде, егер шартта өзгеше көзделмесе, сатушы шартты орындаудан бас тартуға және сатылған жер учаскесін қайтарып алуды талап етуге құқылы, бұған сатып алушыдан алынған төлем сомасы жер учаскесінің сатып алу бағасының жартысынан асып түскен жағдайда қосылмайды. Төлеу мерзімі ұзартылып сатылған жер учаскесіне қатысты оның сатып алу бағасы толық төленгенге дейін жасасуға тыйым салынады. Төлеу мерзімі ұзартылып сатылған жер учаскесін кепілге салуға оның сатып алу бағасынан кемінде елу проценті төленгеннен кейін жол беріледі. Төлеу мерзімі ұзартылып сатылған жер учаскесімен мәміле жасасуға шектеулер жер учаскесін сату – сатып алу шартында және жер учаскесіне құқықты куәландыратын құжатта көрсетіледі. Жер учаскесін сатып алу бағасын төлеу туралы құжат сату – сатып алу шартындағы және жер учаскесіне құқықты куәландыратын құжаттағы осы шектеуді алып тастауға негіз болады [5].

Мемлекеттік меншік құқығының объектілері болып жеке меншікке берілмеген жерлердің барлығы табылады. Бұл мәселені Қазақстан Республикасының Жер Кодексінің 26 – бабы толығырақ ашады. Оған сәйкес, мемлекеттік билік органдарына, мемлекеттік ұйымдар мен мекемелерге берілген, қорғаныс қажеттеріне пайдаланатын, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар алып жатқан, сауықтыру және тарихи – мәдени мақсаттағы, орман және су қорларының, елді мекендер жеріндегі ортақ пайдаланудағы, босалқы жер, оның ішінде арнайы жер қорының жер учаскелері, кенттер мен ауылдық елді мекендердің маңындағы жайылымдық және шабындық алқаптар, сондай – ақ, жеке меншікке берілмеген шалғайдағы жайылымдар мен басқа да жерлер меншікте болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Краснов Н.И. Соотношение земельного и гражданского права при переходе к рыночной экономике// Государство и права. 1994. - № 7 б. 259б.
2. Залесский В.В., Авилов Г.Е., Вильданов М.М и др. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно правовое исследование. - М.: НОРМА.1999. – 648 с.
3. Суханов Е.А. Право собственности и вещные иные права. Способы их защиты (Комментарий к новому ГК). Правовые нормы о предпринимательстве // Периодическое издание – бюллетень. 1196 – выпуск 3. – Б. 131-139 с.
4. Дүсіпов Е.Ш. «Жерге жеке меншік құқығының негіздері» заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертациясы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті. – Алматы, 2001. – 113 б.
5. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы №442-II (16.04.2019 берілген өзгерістер мен толықтырулармен)// <http://adilet.zan.kz/kaz>.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW

УДК: 347 (4/9)
МРНТИ: 10.27.91

В.Н. Гаврилов¹, Р.Т. Аветисян², А.З. Бабаян²

*¹к.ю.н., доцент, профессор кафедры гражданского права
ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия»
(Саратов, Россия)*

*²студенты Института прокуратуры
ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия»
(Саратов, Россия)*

**ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА КОММЕРЧЕСКОЙ КОНЦЕССИИ И КОМПЛЕКСНОЙ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ЛИЦЕНЗИИ (ФРАНЧАЙЗИНГА)
В РОССИИ И КАЗАХСТАНЕ**

Аннотация

Рассматриваются нормы ГК РФ и ГК РК, касающиеся нормативного регулирования договоров коммерческой концессии и комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга). Цель работы заключается в разработке предложений по развитию договора коммерческой концессии в России. Данная исследовательская работа базируется на анализе гражданского законодательства России и Казахстана, а также содержит сравнение с рядом других зарубежных правовых порядков: США, Франции и Великобритании. В результате исследования были подготовлены обоснованные предложения по переименованию договора коммерческой концессии в договор франчайзинга, принятию отдельного закона, посвященного данному договору, который включал бы открытый перечень видов договора франчайзинга, устанавливал бы дополнительные права и обязанности для сторон, а также содержал бы более детальную процедуру раскрытия информации и условие о запрете заключения данного договора между головной организацией и филиалами.

Ключевые слова: коммерческая концессия, комплексная предпринимательская лицензия, франчайзинг, лицензия, лицензиар, лицензиат, правообладатель, пользователь.

В.Н. Гаврилов¹, Р.Т. Аветисян², А.З. Бабаян²

*¹заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Саратов мемлекеттік заң академиясы»,
азаматтық құқық кафедрасының профессоры
(Саратов, Ресей)*

*²«Саратов мемлекеттік заң академиясы», Прокуратура институтының студенттері
(Саратов, Ресей)*

**РЕСЕЙ МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОМЕРЦИЯЛЫҚ КОНЦЕССИЯ КЕЛІСІМІНІҢ
ЖӘНЕ КОМПРЕНЕНЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК ЛИЦЕНЗИЯНЫҢ (ФРАНЧАЙЗИНГ)
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Ресей Федерациясының және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекстерінің нормалары коммерциялық концессиялық келісімдерді және кешенді кәсіпкерлік лицензияны (франчайзинг) реттеуге қатысты қарастырылған. Жұмыстың мақсаты - Ресейде коммерциялық концессиялық келісімді әзірлеу бойынша ұсыныстарды әзірлеу. Бұл зерттеу жұмысы Ресей мен Қазақстанның азаматтық заңнамасын талдауға негізделген, сонымен қатар бірқатар басқа шетелдік заңды бұйрықтармен: АҚШ, Франция және Ұлыбританиямен салыстырудан тұрады. Зерттеу нәтижесінде

коммерциялық концессиялық келісімді франчайзингтік келісімге өзгерту туралы ақылға қонымды ұсыныстар дайындалды, осы келісім туралы жеке заң қабылданды, онда франчайзинг келісімінің түрлерінің ашық тізбесі, тараптар үшін қосымша құқықтар мен міндеттер белгіленуі және ашудың егжей-тегжейлі тәртібі қамтылған болатын, негізгі ұйым мен филиалдар арасында осы келісім жасасуға тыйым салу туралы ақпарат.

Түйін сөздер: коммерциялық концессия, кешенді кәсіпкерлік лицензия, франчайзинг, лицензия, лицензиат, лицензиат, авторлық құқық иесі, пайдаланушы.

V.N. Gavrilov¹, R.T. Avetisyan², A.Z. Babayan²

¹Professor of the Department of Civil Law of
Saratov State Law Academy Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
(Saratov, Russia)

²students of II course, the Institute of Prosecution Saratov State Law Academy
(Saratov, Russia)

FEATURES OF THE COMMERCIAL CONCESSION AGREEMENT AND COMPREHENSIVE ENTREPRENEURIAL LICENSE (FRANCHISING) IN RUSSIA AND KAZAKHSTAN

Abstract

In accordance with the norms of the Civil Code of the Russian Federation and the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, regulatory legal acts of commercial concessions and a comprehensive entrepreneurial license (franchising) are in force. The purpose of the work is to develop proposals for the development of a commercial concession agreement in Russia. This research work is based on legal acts of Russia and Kazakhstan, and also contains a comparison with other foreign legal orders: the USA, the France and the UK. As a result of the study, reasonable proposals were prepared for renaming the commercial concession agreement into a franchising agreement, adopting a separate law on this agreement, which would include an open list of types of franchising agreement, establish additional rights and obligations for the parties, and contain a more detailed disclosure procedure information and the condition on the prohibition of concluding this agreement between the parent organization and branches.

Key words: commercial concession, integrated business license, franchising, license, licensor, licensee, copyright holder, user.

Во многих странах мира франчайзинг получил широкое распространение, так как он позволяет компаниям комплексно использовать средства индивидуализации, технологии ведения бизнеса, деловую репутацию другой более известной компании, продукция и услуги которой пользуются большим спросом на рынке. Безусловно, такая модель предпринимательской деятельности должна иметь определенные нормативные рамки. Данный институт впервые появился в США и ряде западноевропейских стран, и по сравнению с другими видами договоров, которые зародились еще во времена Древнего Рима, он считается достаточно молодым институтом права.

Нормы, закрепленные в ГК России и Казахстана, в том числе, касающиеся договоров коммерческой концессии и комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга), создавались на основе модельного Гражданского кодекса стран СНГ². На момент принятия данных правил, практика франшизных отношений только начинала формироваться в данных странах.

Российский законодатель в гл. 54 Гражданского Кодекса РФ (далее – ГК РФ)³ закрепил понятие «договор коммерческой концессии». Под «концессией» в зарубежных странах обычно понимают либо договор об исключительной продаже товаров⁴, либо соглашение между государством и частными

² Модельный Гражданский кодекс для государств – участников СНГ (часть вторая) (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 13 мая 1995 г.) [Электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30076084#pos=0;0 (Дата обращения: 12.11.2019).

³ Часть первая Гражданского кодекса Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ (ред. 18.07.2019) // СЗ РФ: 05.12.1994. № 32. Ст. 3301; 22.07.2019. № 29. Ст. 3844.

⁴ Гражданское и торговое право капиталистических государств / под ред. Е.А. Васильева. М.: Междунар. отношения. 1993. С. 380–384.

физическими или юридическими лицами по поводу недропользования и эксплуатации промышленных предприятий⁵.

Гражданский Кодекс Республики Казахстан⁶ (далее – ГК РК) в п.1 ст. 846 содержит понятие договора комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинга).

В целом, стоит отметить, что предмет договора коммерческой концессии и договора франчайзинга в современном международном понимании идентичен. Так, он включает в себя комплекс интеллектуальных прав, который принадлежит правообладателю, в том числе право на товарный знак или знак обслуживания, право на коммерческое обозначение и ноу-хау; деловую репутацию; коммерческий опыт, который передается путем консультаций правообладателем пользователю в целях осуществления последним успешной коммерческой деятельности при использовании данных интеллектуальных прав. Под консультационным содействием понимают получение советов пользователем по поводу использования технологии производства или маркетинга.

Таким образом, учитывая, что при принятии института коммерческой концессии в России использовался международный опыт, представляется необходимость переименования его в договор франчайзинга, что будет соответствовать современному международному пониманию данного договора.

В ГК РК предусмотрено, что по данному договору возможна передача исключительного права на фирменное наименование. Основная цель фирменного наименования заключается в том, чтобы выделить и отличить данное юридическое лицо от других коммерческих организаций, а также показать, в какой конкретной организационно-правовой форме действует данное лицо, каким видом деятельности оно занимается. Исходя из этого, передача прав на использование фирменного наименования расходится с основными целями данного средства индивидуализации.

Фирменное наименование включает в себя корпус фирмы и добавление, которое состоит из обязательного и факультативного элемента. Именно обязательный элемент добавления выделяет данное юридическое лицо, так как он не может совпадать с аналогичными элементами другого фирменного наименования⁷. Исходя из анализа договора франчайзинга, закрепленного нормами ГК РК, следует сделать вывод, что исключительное право предоставляется на фирменное наименование полностью. На практике же речь идет лишь о передаче прав на использование добавления фирменного наименования. Проблема заключается в том, что перечень организационно-правовых форм юридических лиц носит закрытый характер, и, при совпадении организационно-правовых форм лицензиата и лицензиара, лицензиату достаточно трудно будет исполнить обязанность по информированию покупателей (заказчиков) о том, что он использует данное наименование на основании договора франчайзинга⁸.

Таким образом, закрепленные в ГК РК правила о передаче прав на фирменное наименование по договору о комплексной предпринимательской лицензии могут ввести в заблуждение потребителя, так как он не знает, у какого юридического лица он приобретает товар или получает услугу. При этом, данную неточность можно было бы разрешить с помощью введения императивной обязанности об информировании потребителей о том, что юридическое лицо использует исключительные права на средства индивидуализации, что на сегодняшний день уже реализовано в ГК РФ (ст. 1032).

Помимо ГК РК, договор франчайзинга урегулирован также нормами Закона РК № 330-III «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)»⁹. В ст. 20 данного закона закрепляется перечень видов комплексной предпринимательской лицензии, который носит открытый характер.

Российскому законодателю стоит обратить внимание на опыт казахстанских коллег, так как приведенный примерный перечень видов договора коммерческой концессии (франчайзинга) позволил бы расширить сферу его использования. Данный институт права тесно связан с экономическим

⁵ Городов О.А. *Право промышленной собственности*. М.: Статут. 2011. С. 609.

⁶ *Гражданский Кодекс Республики Казахстан*. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=320;-49 (дата обращения: 10.11.2019).

⁷ Брагинский М.И., Витрянский В.В. *Договорное право*. Кн. 3: *Договоры о выполнении работ и оказании услуг*. М.: Статут. 2005. С. 977.

⁸ Там же. С. 977.

⁹ *Закон Республики Казахстан от 24 июня 2002 года № 330-III «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)» (с изменениями по состоянию на 29.10.2015 г.)*. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1031861&doc_id2=1031861#activate_doc=2&pos=0;558&pos2=0;988 (дата обращения: 10.11.2019).

развитием рыночных отношений, и, поэтому, правильно сформированная законодательная база должна заложить основы для данной деятельности, чтобы экономический эффект от применения франчайзинга был максимальным.

На сегодняшний день также актуален вопрос о принятии в РФ специального закона, который будет посвящен договору коммерческой концессии, который уже существует в Казахстане. Данный закон необходим по ряду причин:

1) практика применения договора коммерческой концессии уже сформирована, и, следовательно, часть сложившихся правил, которые не зафиксированы в законодательстве, должны найти свое отражение в этом законе;

2) необходимо закрепление перечня наиболее распространенных видов договора коммерческой концессии;

3) повышенная значимость данного договора для развития малого и среднего предпринимательства в России.

Сравнивая ГК РФ и ГК РК, следует отметить, что существуют различия в самом закреплении прав и обязанностей сторон в законодательстве: в ГК РФ большинство обязанностей установлены в императивном порядке, тогда как обязанности в ГК РК закреплены по конструкции «если иное не предусмотрено договором, то обязан», то есть носят диспозитивный характер, и могут быть изменены соглашением сторон. Однако, на наш взгляд, некоторые обязанности сторон напрямую связаны с защитой прав потребителей от заблуждения относительно товара и его производителя (например, обязанность об информировании покупателей об использовании чужих средств индивидуализации), и поэтому, они должны быть закреплены императивно.

При рассмотрении данного вида договора нельзя не обратиться к законодательству зарубежных стран, где франчайзинг существует гораздо дольше.

Так, например, французское законодательство вообще не содержит норм права, которые регулируют данные правоотношения. При этом, данный вид договора во Франции существует. Дело в том, что Франция входит в Европейский союз, и поэтому для регулирования правоотношений, вытекающих из договора франчайзинга, используются нормы международного уровня, в частности нормы Европейского кодекса этики франчайзинга, который был принят Европейской Федерацией Франчайзинга. Указанный кодекс содержит определение франчайзинга, основные принципы, обязанности сторон, а также круг вопросов, которые должны быть определены договором франчайзинга¹⁰.

Французская правовая система допускает использование субфраншизы, по которой франчайзи имеет право передать в пользование интеллектуальные права третьим лицам, которыми его наделил франчайзер. В ст. 1029 ГК РФ также закреплена возможность такой передачи в качестве субконцессии. Однако, так как во Франции отсутствует специальный закон, который регулирует договор франчайзинга, то суды принимают решения, основываясь на судебных и правовых прецедентах, а также «деловых обычаях». На сегодняшний день в России прецедентное право находится на стадии «зачаточного развития» и пока еще не может регулировать договорные правоотношения без наличия законодательной нормы.

Во Франции, как и во многих других странах, закреплён принцип независимости сторон. При этом, французские суды могут признать франчайзера работодателем франчайзи, то есть установить факт *трудовых* правоотношений. В таком случае их сотрудничество будет регулироваться Трудовым кодексом Франции. Основным условием для признания данного факта является наличие жесткой подчиненности франчайзи франчайзеру, при которой первый экономически зависит от последнего. В России такие ситуации не встречаются ввиду того, что в ст. 15 Трудового кодекса РФ¹¹ закреплён запрет на заключение гражданско-правовых договоров, которые регулируют трудовые правоотношения.

Особенностью договора франчайзинга во Франции является отсутствие определенного срока для уведомления контрагента о расторжении договора в одностороннем порядке. Вместо этого

¹⁰ Европейский кодекс этики франчайзинга: принятый Европейской Федерацией Франчайзинга от 23.08.1972. URL: <http://franchisinginfo.ru/franchayzing/8/evropeyskiy-kodeks-etiki-franchayzinga/> (дата обращения:

¹¹ Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (ред. от 12.11.2019) // СЗ РФ: 2002. №1. Ст. 3; Российская Газета. Выпуск № 258 (8016). 15 ноября 2019 г.

применяются разумные сроки, которые сложно определить. При этом, согласно ст. L442-6¹² Торгового кодекса Франции сторона может быть привлечена к ответственности за резкое прекращение договора.

В ст. 1037 ГК РФ установлены конкретные сроки для уведомления стороны об одностороннем расторжении договора: за 6 месяцев, если договор заключен на неопределенный срок либо за 30 дней, если договор заключен на определенный срок, но договором предусмотрено отступное.

Исходя из этого, стоит признать, что использование формулировки «разумные сроки», которая применяется во Франции, в России вряд ли приживется. Скорее, даже, наоборот, введение такой нормы приведет к росту количества споров, что увеличит нагрузку на правоприменителя. Во Франции использование разумных сроков оправдано тем, что институт франчайзинга существует достаточно долго, и, соответственно, практика намного шире и богаче, чем в России.

В Великобритании нормативному регулированию договора франчайзинга посвящен Закон 2000 г. «О финансовых услугах»¹³. Отличительной чертой британского законодательства является наличие условия о том, что договор франчайзинга не может быть сделкой между холдингом (холдинговой компанией) и ее филиалом или филиалами холдинга. Это положение позволяет отграничить контроль организации в рамках одного холдинга от договора франчайзинга. Такое условие следует предусмотреть также и в законодательстве РФ, так как нередко на практике договор коммерческой концессии достаточно вольно трактуется, что приводит к размыванию целей данного договора и может привести к злоупотреблению правом.

Федеральное законодательство США не регулирует правоотношения, которые вытекают из договора франчайзинга. Так как Штаты Америки наделены широкими полномочиями в законодательной сфере, то практически в каждом штате существует свой собственный закон, который регулирует договор франчайзинга. В этой связи предприниматели США сталкиваются с проблемой определения законодательства конкретного штата, который необходим при регулировании договорных правоотношений.

Как и по законодательству России и Казахстана, в США существует обязательная процедура раскрытия информации, которая позволяет сторонам заранее ознакомиться с контрагентом. Законодательное регулирование процедуры раскрытия информации в США представляется наиболее удачным, так как позволяет избежать многих рисков, которые всегда существуют при вступлении в договорные правоотношения с непроверенным контрагентом. Список информации, которая раскрывается сторонами, устанавливается государством и является намного более объемным и полным.

Таким образом, договор коммерческой концессии в России нуждается в преобразовании. Так как, согласно анализу норм российского права и международной практики, договор коммерческой концессии идентичен договору франчайзинга, поэтому законодателю следует решить вопрос с переименованием данного договора. Также, сложившаяся правоприменительная практика и развитие экономических отношений требуют принятия специального закона, касающегося договора коммерческой концессии. Помимо этого, следовало бы добавить перечень наиболее распространенных видов договора коммерческой концессии, как это успешно реализовано в законодательстве Казахстана, закрепить более детально процедуру раскрытия информации, а также предусмотреть условие о запрете заключения данного договора между головной организацией и филиалами.

Список использованной литературы:

- 1. Часть первая Гражданского кодекса Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ (ред. 18.07.2019) // СЗ РФ: 05.12.1994. № 32. Ст. 3301; 22.07.2019. № 29. Ст. 3844.*
- 2. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 № 197-ФЗ (ред. от 12.11.2019) // СЗ РФ: 2002. №1. Ст. 3; Российская Газета. Выпуск № 258 (8016). 15 ноября 2019 г.*
- 3. Модельный Гражданский кодекс для государств – участников СНГ (часть вторая) (принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 13 мая 1995 г.) [Электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30076084#pos=0;0 (Дата обращения: 12.11.2019).*

¹² Торговый кодекс Франции, принятый Правительством Франции 18 сентября 2000 г. № 2000-912. URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie2057535.html> (дата обращения: 10.11.2019).

¹³ Закон Великобритании о финансовых услугах и рынках (Financial Services and Markets Act) 2000 г. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/8/contents> (дата обращения: 10.11.2019).

4. Гражданское и торговое право капиталистических государств / под ред. Е.А. Васильева. М.: Междунар. отношения. 1993. 560 с.
5. Городов О.А. Право промышленной собственности. М.: Статут. 2011. 942 с.
6. Гражданский Кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061#pos=320;-49 (дата обращения: 10.11.2019).
7. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. М.: Статут. 2005. 1100 с.
8. Закон Республики Казахстан от 24 июня 2002 года № 330-ІІ «О комплексной предпринимательской лицензии (франчайзинге)» (с изменениями по состоянию на 29.10.2015 г.). Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1031861&doc_id2=1031861#activate_doc=2&pos=0;558&pos2=0;988 (дата обращения: 10.11.2019).
9. Европейский кодекс этики франчайзинга: принятый европейской Федерацией Франчайзинга от 23.08.1972. URL: <http://franchisinginfo.ru/franchayzing/8/evropeyskiy-kodeks-etiki-franchayzinga/> (дата обращения: 10.11.2019).
10. Торговый кодекс Франции, принятый Правительством Франции 18 сентября 2000 г. № 2000-912. URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie2057535.html> (дата обращения: 10.11.2019).
11. Закон Великобритании о финансовых услугах и рынках (Financial Services and Markets Act) 2000 г. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/8/contents> (дата обращения: 10.11.2019).

УДК: 347.5

МРНТИ: 10.27.65

Ы. Нұрасыл¹

¹ Абай атындағы ҚазҰПУ магистранты,
Алматы қ., Қазақстан
Ғылыми жетекшісі: Бурибаев Е.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры, з.ғ.д.,
Алматы қ., Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ МОРАЛЬДЫҚ ЗИЯН ИНСТИТУТЫ

Аңдатпа

Мақала азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғау тәсілі ретінде моральдық зиянды өтеудің өзекті мәселесіне арналған. Ар-намысты, қадір-қасиетін және іскерлік беделін қорғау құқығы негізгі жеке мүліктік емес азаматтық құқықтардың бірі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабына сәйкес әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауға, жеке және отбасылық құпияға, өзінің ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауға құқығы бар. Мақаланың мақсаты ҚР қолданыстағы заңнамасының нормаларына сәйкес зиянды өтеудің ерекшеліктерін, тәртібі мен мөлшерін ашу. Моральдық зиян ұғымының бірнеше тұжырымы аталды, моральдық зиянды, өтем мөлшерін, тәсілі мен негіздерін өтеуге құқығы бар субъектіні анықтау мәселелеріне көп көңіл бөлінді.

Түйін сөздер: моральдық зиян, азаматтық құқықтар, жеке мүліктік емес құқықтар, өтемақы субъектісі, моральдық зиянды өтеу мөлшері мен негіздері.

R.Nurasy1

*'master's KazNPU of Abaya,
Almaty, Kazakhstan*

*Scientific supervisor: Buribaev E.A. - Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan*

INSTITUTE OF MORAL HARM IN CIVIL LAW

Abstract

The article is devoted to the actual problem of compensation for moral damage as a way to protect the violated rights of citizens. The right to protection of honor, dignity and business reputation is one of the fundamental personal non-property civil rights. In accordance with article 18 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, everyone has the right to privacy, personal and family secrets, and protection of their honor and dignity. The purpose of the article is to reveal the features, procedure and amount of compensation for damage in accordance with the current legislation of the Republic of Kazakhstan. Several formulations of the concept of non-pecuniary damage are named, much attention is paid to the problems of determining the subject who is entitled to compensation for non-pecuniary damage, the size, method and grounds for compensation.

Keyword: non-pecuniary damage, civil rights, personal non-property rights, the subject of compensation, the amount and grounds for compensation for non-pecuniary damage.

Ы.Нурасыл¹

*'Магистрант КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан,*

*Научный руководитель: Бурибаев Е.А. – д.ю.н., профессор КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан*

ИНСТИТУТ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме компенсации морального вреда как способа защиты нарушенных прав граждан. Право на защиту чести, достоинства и деловой репутации одно из основополагающих личных неимущественных гражданских прав. В соответствии со ст. 18 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту своей чести и достоинства. Цель статьи раскрыть особенности, порядок и размер возмещения вреда в соответствии с нормами действующего законодательства РК. Названы несколько формулировок понятия моральный вред, большое внимание уделено проблемам определения субъекта, который имеет право на компенсацию морального вреда, размера, способа и оснований компенсации.

Ключевые слова: моральный вред, гражданские права, личные неимущественные права, субъект компенсации, размер и основания компенсации морального вреда.

Жұмыстың өзектілігі моральдық зиянды өтеу (өтемақы) институты азаматтық заңнамада салыстырмалы түрде жақында пайда болды. Алайда, сот тәртібімен моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге болатыны туралы бүгінде кеңестік азаматтық-құқықтық доктрина сол сәтте болған ұзақ уақыт бойы социалистік қоғамда моральдық зиян мүлдем өтелуге жатпайды деп есептейтініне қарамастан, әркімге белгілі. Бұған негізделіп, фарисиялық дәлел келтірілген, ол кеңестік адамның тұлғасы соншалықты қол жетпейтін деңгейде, оны ақша үшін бағалауға болмайды.

Бірте-бірте, қоғамдық санада жаңа қоғамдық-саяси формацияларға көшумен және заң шығарушының осы мәселені шешу тәсілінде түбегейлі өзгерістер болды және осы құқықтық институт талап етілген қоғамға айналды. Ол ҚР Конституциясында [1] бекітілген құқықтық үлгіге қисынды сай келеді, оған сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылады. Әркім өз құқықтары мен бостандықтарын заңмен тыйым салынбаған барлық тәсілдермен қорғауға құқылы.

Азаматтық құқықтарды қорғаудың осындай тәсілдерінің бірі моральдық зиянды өтеу институты болып табылады.

Қорғаудың бұл тәсілі бұзушыға оның құқықтарының бұзылуына байланысты зардап шегушіге дене немесе адамгершілік қайғы-қасіреті үшін ақшалай өтемақы төлеу міндетін жүктеуден тұрады.

Моральдық зиянды өтеу институты материалдық емес игіліктер мен адамның жеке мүліктік емес құқықтарын барынша толық қорғауға ықпал етеді, бұл қоғамда демократиялық құқықтық тәртіпті қалыптастыру мен нығайтуға қызмет етеді. Бұл ретте ол тек теориялық ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның мүдделерін барынша толық қорғау жолдарын анықтауға мүмкіндік беретін тәжірибелік бағыттылыққа ие. Қаралып отырған тақырыптың өзектілігі туралы моральдық зиянның орнын толтыру мәселелері бүгінгі күні ғылыми әдебиетте және мерзімді басылым беттерінде белсенді талқылануда. Алайда заңнамаларда да, мамандардың да айқын ұстанымдары жоқ қағидаттық мәселелер әлі де қалып отыр.

Сол кездегі ең танымал және беделді заңгерлері осы институттың мазмұнын анықтау кезінде туындайтын түрлі проблемаларды жан-жақты және терең талдауға ынталандырған моральдық зиян институтының қарсыластарына жауап беру үшін үнемі дәлелдерді табу қажеттілігі. Осы жұмыс шеңберінде ең алдымен моральдық зиянды анықтау, яғни қызығушылық тудырады, осы санаттың дәл осындай тұжырымдарын негіздеу үшін сол уақыттың құқықтанушылары да, заң шығарушы билік өкілдері де пайдаланған осы ұғымның елеулі белгілерінің тізбесі мен дәлелдері болып табылады [2, 9 б.].

«Моральдық зиян» деген атау теорияда қолданылатын жалғыз емес еді. Синонимдер ретінде адамгершілік, материалдық емес, имматериалдық, мүліктік емес, рухани және тіпті психикалық зиян сияқты атаулар қолданылды [3, 1 б.].

Моральдық зиян институтын азаматтық тұрғыдағы жобаға енгізу қажеттігінің пайдасына негізгі дәлелдер бірқатар шет елдердің: Англия, Швейцария, Австрия, Германия, Франция, Италия және т.б. прогрессивті заңнамасына, сондай-ақ шетелдік құқықтанушылардың ғылыми еңбектері құқықтағы моральдық зиян институтының негіздерін қалыптастырудың басты дереккөздерінің бірі және «моральдық зиян» ұғымының өзін анықтаудың басты нүктесі болды.

Мүліктік емес зиянды мүліктік өтеу институтын енгізу қажеттілігі мойындалды, өйткені азаматтық-құқықтық реттеу саласы тек мүліктік емес, сондай-ақ жеке мүліктік емес қатынастарды да қамтиды. Мүліктік түрдегі моральдық зиянды өтеуге қарсы ең маңызды дәлел оның объективті бағалауының мүмкін еместігі немесе кем дегенде қиындығы болды. Мұндай ұстаным жеке мүліктік емес құқықтарға және басқа да материалдық емес игіліктерге зиян келтірген кезде баламалылық принципі қолданылмайтынын ескерместен, баламалы өтемнің азаматтық құқығына тән принципі туралы түсініктерді көрсетті. Заңнаманың әртүрлі салаларында көзделген жауапкершілік шараларының құқық бұзушылықтарға сәйкестігіне салыстырмалы талдау жүргізу осы сәйкестіктің салыстырмалылығы және моральдық зиянның орнын толтыру қарсыластарының дәлелсіздігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Алайда 1990 жылдардың басына дейін "моральдық зиян" ұғымы азаматтық құқықта жария етілмеген, бұл моральдық зиянды өтеу арқылы бұзылған құқықтарды қорғаудың азаматтық-құқықтық құралдарын қолдану мүмкіндігін жоққа шығарды.

ҚР Азаматтық кодексінің бірінші бөлігінің қабылдануы азаматтық құқық тарихындағы маңызды кезең болды. Азаматтық айналымдағы қатынастарды тұрақтандыру және одан әрі дамыту, оларды жаңа деңгейге көшіру үшін ҚР АҚ маңызы. Осылайша, азаматтық құқықта моральдық зиянды өтеу институты қазіргі уақытта ғана дамып келеді. "Моральдық зиян" ұғымы азаматтық құқықта тек 1990 жылдары ғана жария етілді.

Қазіргі азаматтық заңнамада моральдық зиянды өтеу туралы нормаларды бекіту азаматтың жеке басы мен жеке құқықтарын тану мен құрметтеудің жарқын дәлелі болып табылады. Бұл ереже ҚР Конституциясының 2-бабына сәйкес іргелі болып көрінеді, ол адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылықпен жариялайды [1].

Моральдық зиянды өтеу және оны отандық заңнамадағы регламенттеудің құқықтық институтының қазіргі жай-күйі туралы айта келе, жекелеген авторлар: "Қазақстанға қатысты мемлекеттің азаматтық құқықтарды қорғаудың нақты нысаны ретінде емес, либералдық ғажайыптар ретінде моральдық зиянға жататынын өкінішпен айтуға тура келеді. Заңнама да, сот практикасы да қолданбалы емес, декларативті сипатқа ие.

Біздің пікірімізше, отандық заң шығарушы моральдық зиянды өтеу мәселелері (жеке мүліктік емес құқықтар мен материалдық емес игіліктерге келтірілген зиянға қатысты) нақты және дәйекті реттелді деген мағынада шындыққа толық сәйкес келмейді.

Сонымен бірге азаматтардың мүліктік құқықтарының бұзылуынан келтірілген моральдық зиянды өтеу туралы нормалар нақтылықтың болмауынан зардап шегеді, бланкеттік (сілтемелік) сипатта болады және оларды тәжірибеде қолдану процесінде белгілі бір қиындықтар туғызады.

Қолданыстағы азаматтық заңнамада моральдық зиян адамгершілік және физикалық азап ретінде айқындалады. Цивилистік әдебиетте зиян деп «құқық қорғау игілігінің, мүліктік немесе мүліктік емес кез келген кемшілігі».

Зиян әлеуметтік түсінік болып табылады және оны "мемлекеттің, ұйымдардың немесе азаматтардың заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін бұзудың салдары ретінде қоғамдық қатынастарға қол сұғудың салдары ретінде" анықтауға болады. Азаматтық құқықтағы зиян - бұл заңмен қорғалатын және мүліктік және мүліктік емес болуы мүмкін Игіліктегі өзгеріс.

Кейбір авторлар мүліктік емес игіліктерді "материалдық (яғни заттай мазмұны бар, мысалы денсаулық адам ағзасының тұтастығы, қоршаған орта), сондай-ақ материалдық емес (мысалы, аты) игіліктер" қамтиды деп санайды. Алайда, бұл ұстаныммен келісу мүмкін емес. Зиянды өзгерістердің және заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың сипаты әртүрлі. Оны әртүрлі белгілері бойынша жіктеуге болады. Құқықтық реттеу үшін маңызды мәні бар неғұрлым жалпы жіктеу құқыққа қарсы қол сұғушылықтың барлық зиянды салдарын мүліктік (материалдық) және мүліктік емес (материалдық емес) құқықтарға бөлу болып табылады. Мүліктік емес салдарға саяси, қоғамдық, моральдық, физикалық және т. б. жатқызуға болады. Адам денсаулығы, оның ағзасының тұтастығы, зиянсыз қоршаған ортаға құқық және т.б. материалдық игілік болып табылмайды, ал оның бұзылуы өтелуге жататын физикалық игілік болып табылады.

Моральдық зиян мазмұнының мәні зиян келтірушінің іс-әрекеті міндетті түрде жәбірленушінің санасында көрініс табуы, белгілі бір психикалық реакцияны (әдетте жағымсыз) туғызуы тиіс.

Егер құқыққа қарсы әрекеттермен азаматқа моральдық зиян келтірілсе, оның жеке мүліктік емес құқықтары немесе басқа да материалдық емес игіліктері бұзылса, мұндай зиянның болуы дәлелденуге жатады және сот заң бұзушыға көрсетілген зиянды ақшалай өтеу міндетін жүктей алады.

Мүліктік емес игіліктердің ерекшелігі олардың материалдық емес сипаты, бөлінбеуі, бөлінбеуі болып табылады. Ажыратылмаушылықты және берілмейтіндігін ескере отырып, заңнама сатып алу-сату, айырбастау, сыйға тарту, рента, жалға алу, жалдау, қарыз, кредит объектілері ретінде мүліктік емес игіліктерді пайдалануға жол бермейді деп жасасуға болады. Жалпы ережеден басқа адамдар, оның ішінде құқық иеленушінің мұрагерлері жүзеге асыра алатын және қорғай алатын қайтыс болған адамға тиесілі жеке мүліктік емес құқықтар мен басқа да материалдық емес игіліктер ерекшелік болып табылады. Бұл нормада тікелей адамнан жеке мүліктік емес игіліктерді иеліктен айыру прецеденті қаралады.

Моральдық зиян ұғымы Соттардың моральдық зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 7 нормативтік қаулысында беріледі, онда моральдық зиян деп азаматқа (туудан немесе заң күшіне орай) тиесілі материалдық емес игіліктерге (жеке адамның өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, іскерлік беделі, жеке өміріне қол сұғылмаушылық) қол сұғатын әрекетпен (әрекетсіздікпен) келтірілген адамгершілік немесе физикалық азап түсініледі., жеке және отбасылық құпия және т. б.) немесе оның жеке мүліктік емес құқықтарын (өз атын пайдалану құқығы, авторлық құқығы, басқа да мүліктік емес құқықтар) бұзатын, зияткерлік қызмет нәтижелеріне құқықтарды және т. б. не азаматтың мүліктік құқықтарын қорғау туралы заңдарға сәйкес [4].

Заңнаманы және сот тәжірибесін талдай отырып, А.М. Эрделевский моральдық зиян жәбірленушінің теріс психикалық реакцияларынан көрінеді деген қорытындыға келеді және "моральдық зиян" ұғымының орнына "психикалық зиян" ұғымын пайдалану дұрыс болар еді. Бұл жағдайда зиян келесі түрлерге бөлінеді: мүліктік, органикалық және психикалық зиян. Мұндай шектеудің негізгі қиындығы психикалық зиянды өтеу және мүліктік зиянды өтеу нысанын айқындаудан тұрады, өйткені моральдық зиянды өтеу күйзелістер мен азапты тегістеуге бағытталған, ал мүліктік зиянды өтеу ағзадағы қолайсыз өзгерістерді әлсіретуге немесе жоюға бағытталған. Жеке мүліктік емес игіліктермен салыстырғанда азаматтардың мүліктік қатынастары аз құқықтық қорғалуымен ерекшеленеді. Олар бұзылған жағдайда моральдық зиян өтелуге жатпайды (мүліктік

құқықтарды бұзғаны үшін моральдық зиянды өтеуді көздейтін "Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы" ҚР Заңымен реттелетін қатынастарды қоспағанда).

Е. А. Михно "моральдық зиян" ұғымында физикалық азап шегуге басымдық береді. Моральдық зиян мүлтік немесе мүлтік емес игіліктерді бұзудың жағымсыз салдары болып табылады. Моральдық зиянды ақшалай өтеу үшін негіз құқық бұзушылық болып табылады, соның нәтижесінде адам эмоциялық зиян шеккен. Құқықтық категория ретінде физикалық азап "моральдық зиян" ұғымына енгізілуі мүмкін емес. Олар моральдық зиян келтіргені үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті жүктеу үшін тек қана моральдық азапты тудырады [5, 45 б.].

"Моральдық зиянның" мазмұны "азап" деп зиян келтірушінің іс-әрекеті міндетті түрде жәбірленушінің санасында көрініс табуы, белгілі бір психикалық реакцияны тудыруы тиіс дегенді білдіреді. Бұл ретте заңмен қорғалатын игіліктердегі қолайсыз өзгерістер адамның санасында жағымсыз сезім (физикалық азап) немесе уайымдану (адамгершілік азап) түрінде көрініс табады. Уайымның мазмұны қорқыныш, ұят, кемсіту немесе психологиялық аспектіде өзге де қолайсыз жағдай болуы мүмкін. Кез келген заңсыз іс-әрекет немесе әрекетсіздік жәбірленушінің бойында әртүрлі дәрежедегі адамгершілік зардабын тудыруы және оны толық немесе ішінара психикалық әлауқаттарынан айыруы мүмкін.

"Моральдық зиян" ұғымы "мораль" сөзінен шыққан, жеке адамға қатысты идеал, жақсылық пен жамандық, әділдік пен әділетсіздік туралы түсініктердің жиынтығын білдіреді. Мораль "адамгершілік" ұғымымен теңестіріледі, ал адамгершілік қоғамда өмір сүру үшін адамға қажетті мінез-құлық ережелері, рухани және рухани қасиеттер ретінде анықталады. "Мораль" және "адамгершілік" сөздерінің лексикалық мәнін кешенді талдау ҚР АҚ 151-бабында бекітілген "моральдық зиян" ұғымының анықтамасы жеткілікті түрде дұрыс болып табылады деген қорытынды жасауға негіз береді. Алайда, бұл жағдайда физикалық азап осындай анықтамамен қамтылған адам өмір сүру саласынан түседі.

Орыс тілінің сөздігінде С. И. Ожеговтың "қайғы" сөзі "дене немесе адамгершілік ауру, азап" деп түсіндіріледі, ал "қайғы" сөзі, өз кезегінде, "қайғы" сезімімен байланысты [6, 291 б.]. Осылайша, "ауру" және "азап" сөздері мағыналық мағынада өзара тығыз байланысты.

Физикалық және адамгершілік қайғының мәнін анықтау үшін психологиялық және медициналық ғылымдардың жетістіктеріне жүгіну қажет.

Психологияда "моральдық зиян" ұғымы психологиялық жарақат ретінде түсіндіріледі, яғни жағымсыз эмоционалдық күйзелістер, психикалық бұзылулар, ішкі органдардың қызметіндегі бұзылулар. - азап нысаны (теріс эмоционалдық күйзелістер) - эмоционалдық, физикалық, адамгершілік азап;

- дене және психикалық денсаулықтың бұзылу нысаны - сыртқы әсерге реакцияның барабар болмауы, қалыпты емес даму, әлеуметтік бейімделудің өзгеруі, психогенді өзгерістер, физикалық өзгерістер;

- субъективті уайымдар-санада көрсетілген жағымсыз эмоционалды боялған жағдай мен құбылыс, белсенділік нысаны, шындыққа саналы көзқарас;

- жан ауруы-теріс эмоцияларды бастан кешіру, белгілі бір қажеттіліктерді жүзеге асырмау;

- эмоционалдық әсер ету түрі-психикалық үрдістердегі, психикалық күйлердегі, психикалық қасиеттердегі өзгерістер.

Сондай-ақ, отандық маман-психолог әзірлеген анықтамаға сәйкес, уайымдау "мүмкін емес", өмір сүру мүмкін емес, өз өмірінің ішкі қажеттілігін жүзеге асыру мүмкін емес жағдай ретіндегі сыни жағдайды еңсеру, жалпы мақсаты өмірдің ұғымдылығын арттыру болып табылатын сана мен болмыстың арасындағы мағыналық сәйкестігін анықтауға бағытталған психологиялық әлемді қайта құру бойынша ерекше жұмыс болып табылады.

"Жарақат" термині медицина мен хирургияда кеңінен қолданылады. "Жарақат" сөзі (грекше аударғанда.) "жара" дегенді білдіреді. Психологиядағы "психотравма" адамгершілік және физикалық азап шегудің нәтижесін атайды. "Психикалық жарақат-адамның өмір сүруінің маңызды жақтарын қозғайтын және терең психологиялық уайымдауға әкелетін өмірлік оқиға (жағдай)", "ерекше күшті уайымдауды және субъектінің жағдайды барабар бағалауға қабілетсіздігін тудыратын; тұрақты патологиялық өзгерістер мен олардың жан өміріндегі салдарлары", "психикалық бұзылуды тудырған эмоциялық әсер" [7, 205 б.].

Қайғы-қасірет – бұл "адамның жеке құрылымын, психикасын, денсаулығын, көңіл-күйін, көңіл-күйін терең қозғайтын, адамға жағымсыз факторлардың әсері туралы белгі беретін, сондай-ақ адамның

(субъектінің) өзіне физикалық, әлеуметтік (адамгершілік, моральдық) сипаттағы жағымсыз факторлардың әсер ететін жағымсыз уайымдау процесі". Бұл ретте зардап шегудің үш психологиялық қызметі атап өтіледі: біріншіден, бұл адам өміріндегі заттардың қанағаттанғысыз жай-күйінің сигнализаторы; екіншіден, бұл адам қалыптасқан жағдайды өзгерту үшін әрекет жасауға итермелейді; үшіншіден, бұл "жағымсыз уәждемені" қалыптастыратын теріс эмоциялар немесе басқаша айтқанда, мәселені шешу үшін ағзаның ішкі күштерін белсендіретін "сау ашулану" [7].

Адамның психикасындағы әртүрлі бұзылулар, соның ішінде жарақаттан кейінгі стресстік бұзылулар - кез келген адамда психикалық бұзылыстарды тудыруы мүмкін ауыр күйзеліске психикаға жатпайтын ұзаққа созылған реакция. Жарақаттан кейінгі стресстік бұзылудың белгілері болуы мүмкін: 1) психологиялық (жүйке-психикалық) бұзылулар. Адамда бұл бұзылулардың салдары жарақаттау оқиғаларында таңғыш естеліктер, ұйқысыздық, апатия, суицидтік ниеттер және т.б. түрінде тіркелген. Қайғы-қасірет, әдетте, қоса жүреді стресс (кернеуі), қорқу, гневом, импульсивностью, стыдом және басқа да эмоциялар. Адамның қайғы-қасіреті оның кәсіби қызметіне теріс әсер етуі мүмкін. Кең тұрғыда-бұл адамның интимно-тұлғалық, тұлғааралық және әлеуметтік қақтығыстарға байланысты уайымдану мәселелері. Қиын жағдайларда адамда өмір жолының субъективті картинасының деформациясы байқалады [өткенімен байланыстың болмауы, перспективасыздық сезімі және осымен байланысты үзілуі (деформацияның ең ауыр дәрежесі)]. Сонымен қатар, өткеннің ағымдағы сәттің күрделілігіне байланысты құнсыздануы, өткеннің болашақпен байланысының болмауы (өмір үзілген, белсенділігі бүктелген, қазіргі бос, скучно, пайдасыз), қазіргі және өткеннің құнсыздануы (арман мен қиялдағы адам) мүмкін.

Психологиялық жарақат алған адамның психоэмоционалдық жағдайы, психологтардың пікірі бойынша, ерте сау адамдарда аффективті-шок реакцияларының ағымының динамикасын көрсетуге мүмкіндік береді:

а) жіті эмоциялық шок, зепенения жағдайынан кейінгі, сағат 3-тен 5-ке дейін жалғасады. Бұл ретте жалпы психикалық күйзеліс күйзеліс сезімімен жүреді, физикалық түрде бас ауруы, жүрек соғуы, ауыздың құрғақтығы, шөлдің жоғары сезімімен, тыныс алудың қиындатуымен көрінеді;

б) өзін-өзі сезінудің және психоэмоционалдық жағдайдың нашарлауы үш тәулікке дейін созылатын психофизиологиялық демобилизация кезеңін сипаттайды;

в) 3-тен 12 тәулікке дейін рұқсат беру кезеңі жалғасады, ол көңіл-күйді және қарым-қатынасты шектеудің жалпы аяын сақтай отырып, көңіл-күйді біртіндеп тұрақтандыруда және көңіл-күйді көтеруде көрінеді;

г) орта есеппен 12 күннен кейін қарым-қатынас белсендіріледі және көңіл-күйді қалыпқа келтіреді. Алайда, психикалық қорғау реакциялары нашар зардап шегушілерде, әсіресе балаларда зерттеушілердің болжамы бойынша психиатриялық патологияның клиникалық нысандары неғұрлым кеш мерзімде (артта қалған әрекет ету) пайда болады. Сондай-ақ, психосоматикалық бұзылулардың әртүрлі нысандарын дамытудың жоғары ықтималдығы бар;

2) физиологиялық (функционалдық) асқынулар (ғалымдардың пікірі бойынша, емдеу мекемелеріне жүгінетін соматикалық науқастардың 30% - ында сырқаттың ауруы психоэмоционалдық жағдайдың тұрақсыздығы болып табылады).

Физикалық деңгейде білуге мүмкіндік беретін ауыр симптомдар адамның психикалық азап шегуіне байланысты жағымсыз эмоцияларды бастан кешіру процесінің бір бөлігі болып табылады. Психологиялық жарақат адамның дағдарыс жағдайындағы жағымсыз салдары ретінде физикалық аурулардың қалыптасуына әсер етеді. Психологиялық жарақат алған адамдар үшін жалпы синдромдардың қатарында деп атауға болады: 20 минуттан бір сағатқа дейін созылатын физикалық азап шегудің кезеңдік ұстамалары, тамақтың спазмалары, тыныс алудың жиілеуі бар тұншығу талмалары, үнемі кебу қажеттілігі, асқазанда қуыс сезімі, бұлшық ет күшінің жоғалуы және кернеу мен жан ауруы сияқты сипатталатын қарқынды субъективті азап.

"Эмоционалдық бұзылудың уайымдары адам ағзасындағы өмірлік үдерістердің терең негіздерін қозғайтын бүкіл вегетативті, эндокриндік жүйені азапқа тартады". Адам денсаулығына аса теріс әсер ететін, адамның психикасына әсер ететін, табиғи немесе техногендік сипаттағы апаттармен салыстырылатын, аффективті-шок реакцияларын тудыратын жағдайлар. Көбінесе бұл өз өміріне немесе жақын адамдардың өміріне қауіп төнуіне байланысты уайымдармен байланысты.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде келесі қорытындыларды тұжырымдау мүмкін болады. Заңды жауапкершілік ұғымы әдебиетте даулы болып табылады және әртүрлі зерттеушілермен анықталады. Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің (жалғыз және жалпы) негізі субъективті азаматтық

жауапкершіліктің бұзылуы болып табылады. мүліктік, сондай-ақ жеке мүліктік емес құқықтар, өйткені азаматтық-құқықтық жауапкершілік мүліктік айналымға бір қатысушының басқасының алдындағы жауапкершілігін білдіреді, тәртіп бұзушының жәбірленуші алдындағы жауапкершілігі, оның жалпы мақсаты жауапкершілік мөлшерінің келтірілген зиянның немесе шығындардың мөлшеріне сәйкес келу принципі негізінде бұзылған құқықты қалпына келтіру болып табылады.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану құқық бұзушының мүліктік жағдайына елеулі әсер ететінін негізге ала отырып, мемлекеттік соттау болып табылады, құқық бұзушылыққа дейінгі бұзылған жағдайды қалпына келтіруді және қолайсыз зардаптардың туындауын үйлестіре отырып, азаматтық-құқықтық жауапкершілік шараларын қолдану неғұрлым тиімді болып табылады.

Қорыта келгенде, азаматтық заңнамада моральдық зиянды өтеу туралы нормаларды бекіту ҚР азаматының жеке басын және жеке құқықтарын тану мен құрметтеудің тікелей дәлелі болып табылады. Бұл ереже адамның, оның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылықпен жариялайтын ҚР Конституциясының 2-бабына сәйкес іргелі сипатқа ие. Сонымен қатар, қолданыстағы азаматтық заңнама ондағы олқылықтарды жоюды қажет етеді. Моральдық зиянды анықтау үшін ҚР АҚ бабының қолданыстағы редакциясында келтірілетіннен гөрі объективті өлшемдер белгілеу қажет. Заңнамалық деңгейде моральдық зиянды өтеу институты материалдық емес игіліктерді қорғаудың негізгі тәсілі болып табылатыны атап өтілді. Бұл жағдай аталған институттың негізгі мақсатын дұрыс түсіну үшін басты болып табылады, ол мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау мен қорғауды қамтамасыз ету міндетін іске асырудың күшейіп келе жатқан кепілдіктерінде неғұрлым жоғары нәтижелер әкелуі мүмкін.

Моральдық зиянның орнын толтыру мөлшерін анықтау критерийлерімен жұмыс істеу кезінде азап шегудің ең алдымен заңдық конструкция емес, физиологиялық, сондай-ақ психологиялық бір уақытта санат болып табылатынын ескеру қажет. Зардап шегуді бағалауға медицина жағынан жақындау керек, тек осы Шартты сақтаған жағдайда ғана дұрыс заңдық бағалау және моральдық зиянды өтеу арқылы зардап шеккен адамды қорғаудың тиісті шараларын әзірлеу мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2019. – 98 б.
- 2 Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. - М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 9.
- 3 Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда. - М., 2000. С. 1.
- 4 Соттардың моральдық зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 7 нормативтік қаулысы.
- 5 Михно Е.А. Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах. Автореф. дисс. ... к.ю.н. - СПб., 1998. С. 45.
- 6 Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М., 1988. -С. 291, 339.
- 7 Сидров П.И., Паршенков А.В. Введение в клиническую психологию. - Екатеринбург, 2000. С. 205.

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

УДК: 347.9.08
МРНТИ: 10.31.21

Г.Б. Мейірбекова¹, А.А.Альшуразова¹

*Абай атындағы ҚазҰПУ,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ СОТҚА ДЕЙІНГІ САТЫСЫНДАҒЫ
АДВОКАТТЫҢ ҚЫЗМЕТІ**

Аңдатпа

Мақалада азаматтық процесс бойынша адвокаттың дайындау сатысындағы қызметі және оның құқықтық позициясы бойынша өзекті мәселелері сөз болады. Сондай-ақ, адвокаттың азаматтық процесс бойынша сот процесі басталғанға дейінгі өкілдік қызметі, заң кеңесін беру, дәлелдемелерді қамтамасыз ету әдістері қамтылады. Бұл өз кезегінде адвокаттың азаматтық процестік қатынастарға қатысуын дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Сонымен бірге, мақалада қазіргі заман талабындағы адвокаттық қызмет түрлерінің, міндеттерінің сан алуандығына тоқтала отырып, азаматтық процесс бойынша адвокаттың азаматтық іске қатысуына жалпы түсінік беру, оның сот процесіне дейінгі қызметін реттейтін заңнамаларды жетілдіру туралы айтылады.

Түйін сөздер: адвокат, өкіл, азаматтық процесс, заң кеңесі, талап арыз, сот, дәлелдеме.

G.B. Meirbekova¹, A.A. Alshurazova¹

*Kazakh National Pedagogical University by name of Abai,
Republic Kazakhstan, Almaty*

ACTIVITY OF THE LAWYER AT THE PRE-JUDICIAL STAGE OF THE CIVIL PROCESS

Abstract

The article deals with topical issues of the lawyer's activity in civil procedure at the stage of preparation and his legal position. They also include representation of a lawyer in civil proceedings before the start of the trial, legal advice, and methods of providing evidence. This, in turn, will lead to a correct understanding of the lawyer's participation in civil procedural relations, and correct legal regulation.

At the same time, the article talks about the variety of modern types of legal activity, duties, General concepts of participation of a lawyer in civil proceedings, improvement of legislation regulating his activities before the trial.

Key words: Lawyer, representative, civil procedure, legal advice, statement of claim, court, proof.

Г.Б. Меурбекова¹, А.А. Альшуразова¹

¹КазНПУ имени Абая,
Республика Казахстан, г.Алматы

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АДВОКАТА НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы деятельности адвоката по гражданскому процессу на стадии подготовки и его правовой позиции. Также включают в себя представительскую деятельность адвоката по гражданскому процессу до начала судебного процесса, юридическую консультацию, методы обеспечения доказательств. Это, в свою очередь, приведет к правильному пониманию участия адвоката в гражданско-процессуальных отношениях, правильному законодательному правовому регулированию.

Вместе с тем, в статье говорится о многообразии современных видов адвокатской деятельности, обязанностей, об общих понятиях участия адвоката в гражданском процессе, совершенствовании законодательства, регулирующего его деятельность до судебного процесса.

Ключевые слова: Адвокат, представитель, гражданский процесс, юридическая консультация, исковое заявление, суд, доказательство.

Әрбір азамат Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы. Әркімнің білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Заңда көзделген реттерде заң көмегі тегін көрсетіледі [1].

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі сотқа жүгіну құқығын нақтылайды және азаматтық сот ісін жүргізу тәртібін реттейтін нормаларды қамтиды. Азаматтардың, мемлекеттің және заңды тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру, азаматтық айналымда және жария-құқықтық қатынастарда заңдылықты сақтау, дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесу, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен қоғамда заңға және сотқа құрметпен қарауды қалыптастыру азаматтық сот ісін жүргізудің міндеттері болып табылады [2].

Сотқа талап-арызбен жүгінбес бұрын даудың перспективаларын дұрыс бағалау, қажетті дәлелдемелерді, өтінішхаттарды дайындау және алу, жауапкердің күшті және әлсіз жақтарын анықтау, талап-арыз жазу қажет.

Істің барлық мән-жайларын зерделеп, азаматтық істер бойынша адвокат ықтимал талап қою талаптарына немесе оларға ықтимал қарсылықтарға баға береді.

Адвокат өзіне жүгініп келген азаматтың азаматтық іс жөніндегі азаматтық процеске дейінгі немесе процессуалдық өкілеттік басталғанға дейін кеңес береді. Яғни адвокат пен өкіл берушінің қарым-қатынастары заңды кеңес берген кезден басталады [3, бб б].

Адвокатура жеке және заңды тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында заң көмегін көрсету үшін құрылған адвокат мәртебесіне ие білікті заңгерлердің мемлекеттік емес және коммерциялық емес ерікті кәсіби бірлестігі болып табылады

Заңды кеңес беру бірқатар өзара байланыстағы сатылардан тұрады.

Ең алдымен, адвокат процеске дайындалу процесінде құқықтық ұстанымды әзірлеуі қажет, яғни даулы мүдденің заңдылығын, клиентте бар дәлелдемелердің негізділігін, іс бойынша құқықтық перспективаның болуын тексеру қажет.

Ең бастысы адвокат кеңес алуға келген азаматтың аты жөнін, тұрғылықты жерін, атқаратын қызметінің, кәсібінің түрін анықтауы тиіс. Содан адвокат, азаматты тыңдап, осы мәселе бойынша сұрақтарға жауап беріп өзі сауал қоя алады. Адвокат кеңес алуға келген азаматты тыңдаған соң іс бойынша жағдайларды анықтап, талаптың атын қалыптастыруы керек. Егер де азаматтың өзінің жүгініп келген ісі бойынша белгілі бір құжаттары болған жағдайда адвокат сол құжаттардың іске қажеттілігін немесе керексіздігін анықтауы қажет.

Адвокат талаптың пәнін айқындап алғаннан кейін, қандай материалдық құқыққа жататындығын білгеннен кейін консультация беруге дайын болады.

Консультация беру өкілеттікті алумен тығыз байланысты емес, яғни кім болмасын талапкер, жауапкер, үшінші тұлғалар кез келген уақытта да бұлардың құқықты позициялары талаптардың дәлелдемелігі жөнінен заң кеңестерін ала алады [4, 26 б].

Адвокат ісі материалды-құқықтық ұстанымдары бойынша жай және күрделі болуы мүмкін. Егер де іс жай болған жағдайда, адвокат тапсырманы алуға не одан бас тартуға құқылы. Ал егер де күрделі болса, онда адвокат бірқатар құқықтық толықтыру жұмыстарын жүргізеді, яғни іс бойынша құқықтық бағытын айқындауы тиіс.

Адвокат құқықтық позициясын айқындап алғаннан кейін төмендегідей жағдайларды білуі керек:

- талап арызға тұлғаның құқығы бар ма;
- талап арыз сотта қаралуы тиіс пе;
- талапкер мен жауапкер процессуалдық құқық қабілеттігіне ие ме;
- осы іс бойынша, осы тараптардың арасында, осы дауға байланысты заң күшіне енген соттың шешімі барма, немесе талапкердің талап арыздан бас тартуы болған ба, немесе бітімгершілік келісімге келген бе;

- осы істі алқалық сотқа жіберу туралы келісімдер жоқ па.

Кез келген жағдайда азаматқа іс бойынша құқықтық бағыты түсіндірілуі керек. Егер адвокаттық құқықтық бағыт тараптың мүддесіне қарсы келсе, онда адвокат бұл істі өз өндірісіне алмауға тиіс.

Іс бойынша адвокаттың бағыты белгілі бір тараптарға сай болуы керек:

- өкіл берушінің мүдделерінің заңдылығы және адвокаттық қызметтің мінездемесі;
- өкілдік берушінің ұстанымы мен адвокаттың құқықтық бағытықарама-қайшы келмеуі тиіс;
- өкілдік берушінің адвокаттық құқықтың бағытын білуі;

іс бойынша құқықтық позицияны анықтағаннан кейін, адвокат іс жүргізуді өзіне қабылдайды [5, 106 б].

Адвокат іс жүргізуді өзіне қабылдағаннан кейін материалға керекті айғақтар мен дәлелдемелерді дайындайды. Егер де қылмыстық істерде алдын ала тергеу органдарының лауазымды тұлғалары дәлелдемелерді дайындаса, азаматтық істерде жұмыс адвокаттық қызметі болып табылады.

Бастапқыда адвокат дәлелдеу пәнін айқындап алуы тиіс. Дәлелдеу пәнін адвокатпен қатар сотта айқындайды.

Әр тарап өзінің талаптарының және қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуі тиіс.

Дәлелдеу пәнін айқындағаннан кейін адвокат сотқа керекті қандай дәлелдемелерді жинау керек мәселесін қарастырады. Адвокаттық істе заңмен көзделген тәртіпте сот – тараптардың талаптары мен қарсылықтарын негіздейтін мән-жайлардың бар жоғын, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін өзге де маңызы бар мән-жайларды, солардың негізінде анықтайтын заңды түрде алынған фактілі деректер дәлелдеме болып табылады.

Дәлелдемелер көп болған жағдайда талап арызды немесе қарсылықты дәлелдеуге жеңілдететін маңызды дәлелдемелерді іріктейді. Кез келген жағдайда дәлелдемелер іске қатысты және шындыққа сәйкес болуы керек.

Адвокат дәлелдемелерді өзі жинайды, кейде дәлелдемелерді сұратып алу көмегіне жүгінеді.

Адвокаттың дәлелдемелерді сұратып алу түрлері:

- заң консультациясы арқылы сұрату;
- сотқа іс бойынша дәлелдемелерді сұратып алу;
- сотқа, сот тапсырмаларын сұрату туралы өтінім береді.

Сотқа өтінім жазбаша түрде жазылуы тиіс және қандай дәлелдемелер, сонымен қатар дәлелдемелерді алуға адвокаттың өзінің келмеген себептерін көрсетеді. Адвокат сотқа өтінім жазған кезде дәлелдемелер іс бойынша қажет екендігі көрсетіп, жазып өтуі тиіс.

Адвокат істің дәрежесіне байланысты кез келген дәлелдеу құралдарын пайдалана алады, яғни тараптар мен үшінші тұлғалардың түсініктемелері, куәлардың айғақтары, жазбаша және заттай дәлелдемелер, сарапшылардың қорытындысы. Азаматтық істе адвокат дәлелдеу тәсілдерін жүзеге асыруы керек [6].

Сонымен қатар адвокат дәлелдемелерді қамтамасыз ету туралы сотқа өтініш береді, өтінішінде дәлелдемелердің жоғалып кетпеуіне кепілдік береді.

Әрбір дәлелдеменің – қатыстылығын, шындыққа сәйкестігін азаматтық істі шешу үшін жеткіліктігін бағалауға тиіс.

Келесі сатыда осы іске қатысты тұлғалардың тізімі анықталады. Осы іске қатысты тұлғалардың тізімі дұрыс анықталмаған жағдайда істің кідіріп қалатыны сөзсіз.

Осыдан кейін адвокат іс жүргізу құжаттарын толтырады.

ҚР АПК-нің 149-бабында талап арызда талаптар көрсетілген, осы талаптарды адвокаттар сақтауға тиіс [2].

Талап арыз істің категориясына қарамастан, келесідей бөліктерден тұрады:

- іске қатысты фактілі жағдайларды бейнелеу;
- көрсетілген фактілерді дәлелдейтін дәлелдемелерге нұсқау;
- даудың құқықтық біліктілігін белгілеу.

Азаматтық іс жүргізу бойынша тек қана талапкер ғана адвокат-өкіл жалдау құқығына ие емес, жауапкер де өзіне адвокат өкіл қызметін жалдай алады .

Жауапкердің адвокаты іс бойынша жазбаша түсініктеме береді. Бұл талап арызға жауап және талап арызға қойылатын талаптарды сақтай отырып жазылуы тиіс. Мұндай түсініктеме де жауапкердің талап арызды толық немесе ішінара мойындауы көрсетіледі.

Сонымен қатар жауапкердің адвокаты дәлелденген фактілерді ұсынады.

Жауапкер бірінші сатыдағы сот шешімі шығарғанға дейін алғашқы талап қоюмен бірлесіп қарау үшін талап қоюшыға қарсы талап қоюға құқылы. Қарсы талап қою туралы жалпы ережелер бойынша жүргізіледі [5].

Судьяның қарсы талап қоюды қабылдау шарттары:

- қарсы талап алғашқы талапты есепке алуға бағытталса;
- қарсы талап қоюды қанағаттандыру алғашқы талап қоюдың толық немесе қанағаттандыру бөлігінде болдырмаса;
- қарсы және алғашқы талап қоюлардың арасында өзара байланыс болса және оларды бірлесіп қарау дауларды неғұрлым жылдам және дұрыс қарауға әкелсе.

Істі сот қана емес, сонымен қатар адвокат та жүргізеді. Адвокат материалдардың көшірмесін алуға құқығы бар.

Іс бойынша барлық құжаттар қажет, адвокаттан талап арыздың көшірмесін, өтініш алынады, қарама-қарсы жақтан іс бойынша түсінік т.б. құжат алынады, ал соттан сот шешімінің үзінділерін сот отырысының қаулысы алынады.

Адвокат пен клиент арасында, олардың кездесу барысында белгілі қатынастар туындайды:

- сенімділік, яғни заң көмегін сұрап келген адам адвокаттан өзінің өкілінен де бірқатар керек хабарларды жасырады. Соңында сот процесінде адвокатқа беймәлім хабардан қауіп төнуі мүмкін. Адвокат пен клиенттің арасында сенім бірінші кездесуде-ақ пайда болуы керек.

- іспен қатар клиенттің өзін жақсы біліп алуы керек.
- бірлесіп жұмыс атқаруы тиіс.

Адвокат заңгер, сонымен қатар психолог болуы керек. Өйткені, адвокат өзіне заң көмегін алуға келген тұлғаға қажетті, негізді заң көмегін берумен қатар сенім мен қолдауын қатар көрсететін тұлға.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыздағы. - Алматы: Жеті Жарғы, 2019.-56 б.

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 31.10.2015. - Алматы: ЮРИСТ, 2017. - 234 б.

3 Газизгалиевич Г.У. Қазақстан Республикасындағы Адвокатура Институты және оның құқықтық табиғаты // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, Юриспруденция сериясы. №1 (55), 2019.-87 б

4 Грудцына Л.Ю. Адвокатское право. Учебно-практическое пособие- "Деловой двор", 2012- 125 с.

5 Меирбекова Г.Б. Адвокатура және адвокаттық қызмет. Оқу құралы. 2012.—220 б.

6 Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы Қазақстан республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI Заңы // [http:// onlin.zakon. kz](http://onlin.zakon.kz).

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

УДК:342.9.07
МРНТИ: 10.17.25

Н.Н. Жонисова¹

*¹магистр, преподаватель кафедры «Социально-гуманитарных наук»
Университета международного бизнеса
Алматы, Қазақстан*

МОТИВАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В данной статье автором рассматриваются о профессиональных деятельности госслужащего можно охарактеризовать как сложную многофункциональную деятельность, сочетающую в себе как исполнительскую, так и управленческую составляющую, а также «консервативную» направленность на обеспечение стабильности общества.

Также автором рассмотрены некоторые проблемы касающиеся спецификой госслужбы в Казахстане является еще и то, что при формировании кадрового состава государственных учреждений часто учитывается факт личной преданности в ущерб профессионализму.

Ключевые слова: стимулирование, труд, мотивация, эффективность, совершенствование, рынок, кризис, государственное регулирование, поддержка.

Н.Н. Жонисова¹

*¹Халықаралық Бизнес Университеті
«Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар» кафедрасының магистранты
Алматы қ. Қазақстан*

**МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ЫНТАЛАНДЫРУ:
ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Аңдатпа

Мақалада қазіргі жағдайдағы мемлекеттік қызметкерлердің еңбегін ынталандыру мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік қызметшінің кәсіби қызметі туралы және оның күрделі көпфункционалды қызметті, оның ішінде орындаушылық және басқарушылық құрамдастарды, сондай-ақ қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етуге "консервативті" бағыттылықты сипаттауға болады.

Сондай-ақ, автор Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің ерекшелігіне қатысты өзекті мәселелерді қарады, сонымен қатар мемлекеттік мекемелердің кадрлық құрамын қалыптастыру кезінде кәсібилікке нұқсан келтіретін жеке адалдық фактісі жиі ескеріледі.

Түйін сөздер: ынталандыру, еңбек, мотивация, тиімділік, жетілдіру, нарық, дағдарыс, мемлекеттік реттеу, қолдау.

N.N.Zhonisova¹

*¹master's degree, teacher of the Department of Social and humanitarian Sciences»
University of international business
Almaty, Kazakhstan, nurgissina@mail.ru*

MOTIVATION OF CIVIL SERVANTS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

In this article, the author discusses the professional activities of a civil servant can be described as a complex multi-functional activity that combines both Executive and managerial components, as well as a "conservative" focus on ensuring the stability of society.

The author also considered some problems related to the specifics of the civil service in Kazakhstan is also the fact that when forming the staff of state institutions, the fact of personal loyalty is often taken into account at the expense of professionalism.

Keywords: incentives, labor, motivation, efficiency, improvement, market, crisis, government regulation, support.

Введение. Специфика труда госслужащего естественным образом определяется спецификой самой госслужбы, которая выступает прежде всего как социально-правовой институт, устанавливаемый людьми в целях организации жизни общества, она является технологией государственной власти и связующим звеном между государством и его гражданами.

Трудовая сфера государственной службы имеет ряд специфических особенностей:

- по своему содержанию трудовая деятельность госслужащих направлена на реализацию общенациональных интересов, на всемерное укрепление и развитие общественного и государственного строя;

- высокая степень ответственности должностных лиц за принимаемые решения, их осуществление, результаты и последствия;

- жесткая нормативная регламентация управления и трудовой дисциплины;

- задействование интеллектуального, а также творческого потенциала для решения управленческих задач.

При этом уровень оплаты труда государственных служащих значительно ниже, чем в коммерческих структурах, а дополнительные социальные гарантии не в полной мере компенсируют сложность и значимость их деятельности.

Спецификой госслужбы в Казахстане является еще и то, что при формировании кадрового состава государственных учреждений часто учитывается факт личной преданности в ущерб профессионализму. Таким образом, в системе госслужбы человек одновременно должен своими действиями объективировать внешне заданную функцию государственной власти, и при этом одновременно нести за нее личную ответственность.

Профессиональную деятельность госслужащего можно охарактеризовать как сложную многофункциональную деятельность, сочетающую в себе как исполнительскую, так и управленческую составляющую, а также «консервативную» направленность на обеспечение стабильности общества и «инновационную» направленность, связанную с необходимостью принимать нестандартные решения в условиях реформ, которые предъявляют специфические требования к личностно-профессиональным качествам работников. При этом от госслужащих как субъектов профессии типа «человек-человек», «человек-общество» неизбежно требуется способность моделировать варианты возможных последствий действий людей, возможных исходов их конфликтов, противостояний или объединений, способность успешно действовать в особых и быстроменяющихся условиях.

В настоящее время в обществе ведется большая дискуссия о проблемах развития государственной службы. Среди таких проблем следует в первую очередь отметить коррумпированность большинства государственных служащих, недостаток квалифицированных кадров, низкая заинтересованность государственных служащих в процветании государства.

Основу государственного аппарата составляют государственные служащие. Для повышения эффективности его работы необходимо, чтобы эффективно действовал каждый конкретный

госслужащий. Деятельность каждого служащего зависит от множества факторов, но одним из главных, очевидно, является внутренняя заинтересованность, направленность на продуктивные действия.

По мнению Ч. Барнарда, «проблема стимулирования — это фундаментальная проблема формальных организаций и сознательных организационных усилий. Недостаточность стимулов приводит к разрушению организации, к изменению ее целей или к невозможности кооперации. Поэтому создание стимулов становится одной из важнейших задач любой организации. Именно в этой сфере работы руководителя неудачи заметнее всего; они могут объясняться либо неверным пониманием ситуации, либо нарушением эффективности организации» [1, с. 34].

Труд работника будет эффективен тогда, когда его личные и профессиональные интересы не противоречат целям и миссии общества. Работник мотивирован - следовательно, он заинтересован, создана ситуация, при которой, достигая цели общества, он тем самым удовлетворяет свои личные потребности, сознательно выбирая тот или иной тип поведения. Таким образом, мотивация есть процесс сопряжения целей общества и целей работника для наиболее полного удовлетворения потребностей обоих, с другой стороны - это система различных способов воздействия на персонал для достижения намеченных целей и работника, и общества.

Применительно к государственной службе мотивация - это процесс побуждения госслужащих активно действовать для достижения общественно значимых целей.

Следует отметить, что государственная служба - особая сфера деятельности и к ней применимы далеко не все общепринятые методы и способы мотивации, которые подходят для других сфер деятельности. Государственная служба ориентируется не только на эффективный труд, но и на интересы всего общества, то есть в своей деятельности государственные служащие должны учитывать ряд существенных специфических факторов, как, например, защита интересов как можно большего числа граждан, соблюдение определенных этических норм.

Основная часть. Таким образом, можно предположить, что мотивация государственного служащего в современных условиях только формируется и при этом в некоторой степени искажена. Очень немногие государственные служащие главными мотивами деятельности в сфере государственной службы называют стремление принести пользу обществу и государству. Государственная служба выступает чаще всего средством для достижения своих собственных целей, мало связанных с заботой о государстве в целом. Тем не менее, в структуре мотивов государственных служащих большое значение имеют мотивы карьерного продвижения, профессионального развития, стабильности положения, а это может позволить выстраивать кадровую политику таким образом, чтобы направлять деятельность государственных служащих на реализацию общественно важных целей.

Деятельность государственного служащего должна быть инициативной и творческой при реализации служебных целей и задач. Соответственно, проявление инициативы допустимо только в интересах служения обществу и государству, как легитимная деятельность в пределах действия служебных обязанностей.

Целерациональная мотивация соответствует схеме «знание - оценка - действие» и характеризуется последовательностью процедур:

- первоначально осуществляется рациональный анализ целей и способов действия, тем самым, рационально действующий индивид получает информацию, знания;
- затем происходит «осознание необходимости», или оценка и выбор целей, а также способов их достижения;
- и, наконец, совершается практическое планомерное действие [2, с. 91].

Специфично влияние этического регулятора на взаимодействие и мотивацию индивидов в среде государственной службы. Установлено, что вместе с этикой убеждения функционируют и условия, определяемые этикой ответственности. В мотивации индивидов побудительные стимулы и осознанные цели типичны для этики ответственности, но организация действий индивидов определяется, чаще всего, этикой убеждения. Взаимодействие же индивидов в основном построено на этике убеждения. В результате, индивид может быть стимулирован стремлением к личному денежному вознаграждению, или моральному поощрению, или к повышению в должности, но его инициатива будет тут же остановлена нормой коллективного взаимодействия - «не выделяйся».

Для большинства государственных служащих в качестве побудительных стимулов, как правило, выступают материальные и моральные стимулы, стимулы карьерного роста.

Мотивами выступают: перспективы профессионального роста, заработок, положение в обществе.

Факторами, организующими мотивацию индивида, выступают указания руководителя, должностные инструкции и личная ответственность за порученное дело.

К мотивации, которая носит исключительно рациональный характер, может быть отнесено только выполнение должностных обязанностей (только данная деятельность может быть рационально описана и зафиксирована в документе, регламентирующем эту деятельность). Все остальные мотивы включают рациональный и аттрактивный элемент. Это характерно и для таких мотивов, как приказ начальника и личная ответственность за порученное дело.

Мотивация государственного служащего в современных условиях только формируется, но уже сейчас приобрела определенную форму - аттрактивной мотивации - основанную на стремлении следовать нормам и ценностям, способной стимулировать инициативность и готовность соблюдать технологическую дисциплину [3, сс. 67-71].

Для государственных служащих, согласно исследованию Чекина М.А., Гуляева Ю.А., характерны следующие стимулы [4, сс. 47-53]:

- перспективы дальнейшего профессионального роста;
- желание больше зарабатывать;
- стремление занять достойное место в обществе;
- возможность максимально реализовать себя.

Итак, профессиональная деятельность госслужащих, с одной стороны, зависит от объективных общественно-политических, экономических условий, а с другой - от способов реализации «внутренних характеристик личности» в новых формах и средствах управления.

Стимулирование труда представляет собой комплекс материальных и нематериальных воздействий, ориентированный на обеспечение эффективного труда служащих путем принуждения, вознаграждения и побуждения. Стабилизация ресурсного обеспечения данной системы (финансового, организационно-экономического, кадрового, информационного, материально-технического) является необходимым условием роста результативности государственной службы в целом.

Подсистема планирования, найма и учета персонала включает в себя прогнозирование потребностей государственного органа в специалистах соответствующей квалификации; маркетинг рынка труда с целью привлечения и отбора сотрудников, мотивация которых совпадает с целями развития организации; выбор наиболее талантливых студентов и выпускников для стажировки и дальнейшей работы в системе госслужбы; формирование банков кадров на республиканском и региональном уровне с целью ротации и продвижения персонала.

Конкурентоспособность государственной службы понижена в связи с меньшим денежным содержанием, чем в коммерческих структурах, плохими материально-техническими условиями труда, отсутствием системности профессионального совершенствования сотрудников и карьерного движения.

Систему мотивации персонала нужно строить исходя из анализа потребностей сотрудников, она должна быть гибкой, учитывать профессиональные, возрастные особенности сотрудников. Каждый сотрудник должен знать, за что вознаграждают или наказывают в организации, для этого нужны четкие критерии оценки работы персонала. Различные изменения в организации, ее рост, реорганизация требуют адаптации системы мотивации с учетом изменяющихся факторов.

Заключение

Мотивация к эффективному труду - это совокупность внутренних и внешних движущих сил, которые побуждают человека к деятельности, задают границы и формы деятельности и придают этой деятельности направленность, ориентированную на достижение определенных целей. Мотивация лежит в основе всех видов деятельности и основывается всегда на потребностях людей. Специфика труда госслужащего естественным образом определяется спецификой самой государственной службы. Спецификой госслужбы в Казахстане является еще и то, что при формировании кадрового состава государственных учреждений часто учитывается факт личной преданности в ущерб профессионализму.

Среди проблем развития госслужбы отмечается коррумпированность большинства государственных служащих, недостаток квалифицированных кадров, низкая заинтересованность государственных служащих в процветании государства. Для повышения эффективности работы государственного аппарата необходимо, чтобы эффективно действовал каждый конкретный госслужащий. Деятельность каждого служащего зависит от множества факторов, но одним из главных, очевидно, является внутренняя заинтересованность, направленность на продуктивные действия.

Применительно к государственной службе мотивация - это процесс побуждения госслужащих активно действовать для достижения общественно значимых целей.

Стимулирование труда государственного служащего в современных условиях основана на стремлении следовать нормам и ценностям, способной стимулировать инициативность и готовность соблюдать технологическую дисциплину. Для государственных служащих характерны следующие стимулы: перспективы дальнейшего профессионального роста, желание больше зарабатывать, стремление занять достойное место в обществе, возможность максимально реализовать себя.

Список использованных источников:

1. Барнард Ч. *Функции руководителя: власть, стимулы и ценности в организации / Пер. с англ. В.Кошкина. М.; Челябинск: Социум; ИРИСЭН, 2009.- 614 с.*
2. Захаров Н. Л. *Система регуляторов социального действия российских государственных служащих (теоретико-социологический анализ). - М.: РАГС, 2002. - с.150*
3. Ковалева М. А. *Проблемы мотивации и стимулирования в профессиональной деятельности государственных служащих // Ученые записки. - 2005. - № 2. - С. 67-71.*
4. Чекин М.А., Гуляева Ю.А. *Анализ практики разработки и применения системы материального стимулирования государственных гражданских служащих за достижение ими установленных показателей эффективности // Вопросы государственного и муниципального управления. 2011. № 4.- С. 47 – 53.*

УДК 342.5
МРНТИ 10.15.33

В.А. Taitorina¹

*¹Doctor of juridical sciences, Professor, M.K. Dulaty Taraz State University,
Taraz, Kazakhstan*

EFFICIENCY OF STATE CONTROL AND CONDITIONS OF ITS IMPROVEMENT

Abstract

In the process of studying the constitutional-legal problems of state control, the problems of generalizing the theoretical base of the content of the category “control” as one of the effective forms of implementing social activities of state authorities are updated; identifying the fundamental types and priorities of the state control strategy in the Republic of Kazakhstan, its place and role in the system of checks and balances aimed at maintaining equilibrium, balance of power branches; studies of the main directions and principles of constitutionalization of state control measures as a way to ensure, on the one hand, efficiency, on the other, modernization of public administration. The study made conclusions about the need to identify potential capabilities and limits of control functions, proposed the most effective methods and forms of their implementation.

Key words: law, control, function, law, classification, control legal relations.

Б.А. Тайторина¹

*¹з.ғ.д., профессор, М.Х.Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті,
Тараз қ., Қазақстан*

МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Мемлекеттік бақылаудың конституциялық-құқықтық проблемаларын зерделеу барысында мемлекеттік басқару органдарының әлеуметтік қызметін жүзеге асырудың тиімді нысандарының бірі ретінде «бақылау» категориясының мазмұнының теориялық негізін жалпылау мәселелері жаңартылды; Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау стратегиясының іргелі түрлері мен

басымдықтарын, оныңтепе-теңдікті, билік тармақтарының тепе-теңдігін сақтауға бағытталған бақылау мен теңгерімдер жүйесіндегі орны мен рөлін анықтау; біржағынан тиімділікті, екінші жағынан мемлекеттік басқаруды модернизациялауды қамтамасыз ету тәсіліретін де мемлекеттік бақылау шараларын конституциялаудың негізгі бағыттары мен принциптерін зерттеу. Зерттеу барысында бақылау функцияларының мүмкіндіктері мен шегін анықтау қажеттілігі туралы қорытынды жасалды, оларды жүзеге асырудың тиімді әдістері мен формалары ұсынылды.

Түйін сөздер: құқық, бақылау, функция, заң, жіктеу, құқықтық қатынастарды бақылау.

Б.А. Тайторина¹

¹д.ю.н., профессор-исследователь Таразского государственного университета имени М.Х.Дулати, г.Тараз, Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ И УСЛОВИЯ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

Аннотация

В процессе исследования конституционно-правовых проблем государственного контроля актуализируются проблемы обобщения теоретической базы содержания категории «контроль» как одной из эффективных форм осуществления социальной деятельности органов государственной власти; выявления основополагающих видов и приоритетов стратегии государственного контроля в Республике Казахстан, его места и роли в системе сдержек и противовесов, направленных на сохранение равновесия, баланса ветвей власти; исследования основных направлений и принципов конституционализации мер государственного контроля как способа обеспечения, с одной стороны, эффективности, с другой, модернизации государственного управления. В исследовании сделаны выводы о необходимости выявления потенциальных возможностей и пределов контрольных функций, предложены наиболее эффективные методы и формы их реализации.

Ключевые слова: право, контроль, функция, закон, классификация, контрольные правоотношения.

Introduction

The transformations taking place in the life of society in recent years have been accompanied by the reform of the system of state control of the sphere of production, the social and political life of society. The importance of state control is growing in connection with the need to comply with the foundations of the constitutional system, enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan: the principles of democracy, separation of powers, human and civil rights and freedoms. The increasing role of state control requires, first of all, the pursuit of a unified policy in the field of state control based on constitutional principles. Of great importance is the problem of developing mechanisms for monitoring the socio-economic development of the country in a variety of forms of ownership and a market economy. The constitutional and legal foundations and principles for the development of the state control system are of particular relevance, the identification of potential opportunities and limits of control functions, finding the most effective methods and forms of their implementation.

Discussion and results

State control aims, like any control activity, to detect deviations from established norms and standards; comparison of actual indicators with pre-set values; assessment of the information received; development and implementation of necessary measures to ensure the most efficient use of all the resources of controlled objects in achieving their goals. The initial methodological principles of distinguishing state legal control as an independent type of control is that it covers all levels of government, all stages of management activity, starting with checking the legality and feasibility of draft normative acts and ending with an assessment of their implementation by state authorities. This methodological approach is based on a systematic analysis of the principles enshrined in the Constitution.

The obligatory attributes of the modern state of law are, as life practice shows, two types of control in the management of the state - democratic, or democratic, and state. Democratic control is based on the activities of public structures and organizations aimed at protecting the rights and interests of citizens from arbitrariness,

various kinds of abuses committed by authorities. It is an inherent way to realize the independence and sovereignty of the people - the only one in the country, as the Constitution of the Republic of Kazakhstan states, the source of state power. By delegating power to state bodies, he also exercises control over executive structures of the state through public associations and formations.

Control in the public administration is essential. This is becoming apparent no less in our days, when the tendency toward an increase in the power of officials and measures of state regulation has intensified. Sometimes inadequate performance of functional duties, non-compliance with the requirements of the law, fuzzy, incompetent implementation of state programs and projects, arrogant going beyond the legal field and ignoring its title components, dynamization of corruption acts, etc. are found at the present stage all the time. This factor has led to the realization of the need for active application of state control, coupled with public.

State control is one of the fundamental foundations of the development of statehood, which allows us to talk about it as a specific sub-sector of constitutional law and consider in its context the most important problems of this sphere of law as a constitutional and legal category. Having a socially determined genesis and undergoing various transformations on the way of its development, control gained its completed forms in the modern era in connection with the creation in space of a certain part of the planet of a number of democratic legal states.

The dynamics of building political systems based on democratic principles, on the basis of the separation of powers, the delegation of power to state structures, the emergence of a bureaucracy on this basis, sometimes ready to dictate its will in excessive limits and not to comply with the specified requirements and legislative norms, which is negative for the state and society consequences, forced to look for ways and measures to counter the growth of unfavorable trends for the state. In some countries, for this purpose, they turned to the potential of law and, as a result, relevant regulatory legal acts were adopted, in others they gave preference to specialized control bodies, in third they appealed to both, that is, on the basis of the adopted relevant law Institutions were established with the task of verifying the activities of various government bodies, as is the case, for example, in the United States, where a whole network of control relations is currently functioning: in 1921, according to mu Congress of the US Law "on budget and financial control" creates the General Reporting Office, parliamentarians - the Main Audit Office, headed by the Comptroller General, under the President of the United States - the administrative budget department with a system of inspection services in federal departments [1, p. 18].

Such measures, naturally, helped to strengthen the fundamental foundations of the state, increase the welfare of society, increase its trust in government representatives, minimize the degree of deviant behavior of civil servants, their abuse in terms of the distribution and expenditure of income, and maximize the protection of constitutional rights and interests of citizens of the country.

Over time, the phenomenon of state control has attracted the extreme attention of intellectuals of different eras and periods, becoming the object of scientific research and other speculative intentions, this phenomenon has brought to life a number of doctrines, conceptual developments, definitions, principles and analysis techniques that have formed the core of the methodology of this field of science. It is rightly noted that control and supervisory functions are an integral part of the mechanism of public administration [2, p.242]. Legal scholars, considering control as an organizational and legal form of exercising state power, consider it its main purpose to provide it with verification of the implementation of laws and other regulatory legal acts by state bodies and to eliminate and prevent deviations, violations of norms and rules stipulated by law. At the same time, two fundamental functions should be distinguished from the spectrum of powers of bodies vested with the right to verify, outside of which the essence and nature of state control can be reduced to zero: 1) control is state-power activity, expressed in the fact that control bodies give mandatory objects to controlled objects for the execution of instructions and instructions to eliminate the discovered deficiencies; 2) the right of supervisory authorities to initiate the issue of bringing to justice those guilty of uncovered violations, as well as to apply, in a number of cases, state coercion measures and, in particular, judicial responsibility.

The effectiveness of state control is achieved if the legal status and activities of the control and oversight bodies are fixed and specified in regulatory legal acts, if these bodies are represented by professional, highly qualified specialists capable of ensuring an appropriate level of monitoring and audit. In countries where the level of state control is high, where its positive transformative power is highly effective, the system of government is especially effective there.

In the scientific literature on relevant topics there is a typology or, rather, a classification of types of state control. In the framework of this classification, the dominant place is (depending on the form of government in the state) presidential control, priority positions are also given to parliamentary, judicial control, and control

of executive authorities. In addition, the institution of constitutional control plays a significant role in strengthening the constitutional foundations of a state based on the rule of law, the goal of which is the legal protection of the constitution as the main law of a state with supreme legal force.

The complex of other institutions of state control also includes financial control, prosecutorial supervision, in a number of countries the role of the Commissioner for Human Rights in the system of control activity is the institution of the Ombudsman.

In Kazakhstan, as practice shows, with the varying degrees of efficiency and constructiveness, the above-mentioned forms of state control are brought into action. State control, representing a multidimensional legal phenomenon, becomes not only a reflection, a kind of indicator of the main trends of the country's political and socio-economic reforms, but also an important factor in increasing the efficiency of public administration. The Concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020 defines promising areas for improving state control and supervision, which are “associated with: optimization of the system of control and oversight bodies; streamlining and reducing the volume of control and oversight powers not only in relation to entrepreneurs, but also to other legal entities; increasing the level of legal regulation of administrative and supervisory activities”[3, p.12-13]. The system of state authorities of the Republic of Kazakhstan is based not only on the principle of horizontal separation of powers, i.e. between the legislative, executive and judicial authorities, but also vertically - on the delimitation of objects of competence and powers of various types of public authorities. In this regard, the Constitution establishes a framework of authority for each type of government, beyond which they are not entitled to go, as well as the nature of their relationship with other authorities [4, p.202].

The dominant in the complex of these forms is presidential control, which by definition is not so much controlling as coordinating, cementing all state control institutions in the country into a single system. Such a status of presidential control is predetermined, of course, by the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, according to which the President's competence includes, among others, the obligation to ensure “the coordinated functioning of all branches of state power and the responsibility of public authorities to the people” (Article 40, clause 3). The constitutional status of the President allows, therefore, to be located above the three branches of government and coordinate their activities in the direction set by the state's policy in a format equally equidistant from them.

The current Constitution of the Republic of Kazakhstan does not contain provisions relating directly to state control. This fact, of course, serves as some obstacle to its full constitutional legal conceptualization and scientific objectification, but, nevertheless, the mechanisms and levers of its creation and regulation are laid down by the very essence of the public administration system, and this allows us to distinguish the types and ways of implementing state control, as well as determine the space and degree, the measure of the impact of control bodies on the state of life of the country, to identify ways of its legal regulation.

The fragmentation of the legal regulation of the activities of state control institutions, the lack of systematic legislative support for it, weakening the level of quality monitoring is reflected significantly in the implementation of control activities and therefore the most optimal way out of this situation is the adoption of relevant legislation in the context of which all types could be envisaged, objects, subjects of state control, methods of their regulation, including presidential control.

As analysis shows, there are two types of presidential control:

1) direct control of the President of the Republic of Kazakhstan, which is carried out in the course of the implementation of the personnel policy of the country;

2) presidential control through authorized presidential bodies, which include the Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs, the Agency of the Republic of Kazakhstan for Combating Economic and Corruption Crime, the Administration of the President of the Republic of Kazakhstan, the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, the National Bank of the Republic of Kazakhstan, Counting Committee for Monitoring the Implementation of the Republican Budget, etc.

Independent within their competence, they are accountable to the President, and, in exercising control functions, they should certainly rely on principles that determine the special quality of presidential control - legality, objectivity, independence, systematicity and publicity.

The strategic role of the President of the Republic of Kazakhstan, the specificity of the control mechanism of presidential control are manifested in the context of the regulation of relations between the three branches of government, the optimal coordination of their intentions on the path to building a truly legal democratic state.

Presidential control, as a strategic form of state control, undoubtedly needs solid legislative regulation. However, for the implementation of this type of control requires a special mechanism for coordination and interaction with various entities of government and control. This mechanism can be implemented within the framework of a single control body, as for example, is observed in the United States, where the Presidential Council for Integrity and Efficiency, or in China, the Ministry of Control. A similar specialized body created in Kazakhstan could coordinate the activities of all control and audit institutions, improve the ways of interaction between the three branches of government, being guided by the provisions of the Lima Declaration on the Guidelines for Control.

Parliamentary control, as you know, is the prerogative of the activities of the legislative branch of government, namely the Parliament and its chambers. Actualized in due time by such thinkers as John Locke, S.-L. Montesquieu, J.-J. Russo, T. Hobbes, I. Kant and others. The legislative branch has gained effective force in our time and is actively influencing modern state building, the constitutional process. Through its body - the Parliament - it exercises constant and active supervision over all branches of the administration, sometimes subjecting the actions and methods of the government and its individual members to harsh and uncompromising criticism. In developed democracies, the principle expressed by the formula “when a people gather as a sovereign body, all government jurisdictions ceases”, has fairly strong grounds. And this is clearly demonstrated and demonstrated by their institutions of legislative power, representing the will of the people in a highly adequate and irrefutable form.

In the context of the theory of parliamentary law as a sub-branch of constitutional law, considerable attention is paid to the concept of parliamentary control, the nature, forms and order of its organization, its role in the system of state control and, more broadly, in the process of exercising state power. An analysis of the theory and practice of parliamentary control manifests the existence of two fundamental conceptual principles in the interpretation of this type of control: if one of the most common ones postulates parliamentary control as a system of norms aimed at regulating the procedure for conducting and verifying the activities of executive bodies, as well as evaluating this activity with the possible application of sanctions - a vote of no confidence, resolution of censure, impeachment, etc., then another, more categorical, imperative, perception It is described as a set of measures “allowing the chambers of Parliament to form an opinion on the activities of the government” and moreover, “to overthrow it in case of inconsistency with the current policy”. Such a view is characteristic of French scholars, and this is natural, since it is this state that has gained in history the fame of an adherent to the idea of democracy. It is not accidental, therefore, that it was precisely in the French Constitution that Maxim Lincoln was fixed as a priority principle: “The rule of the people, by the will of the people and for the people” (Article 2 Section 1).

Researchers consider the function of parliamentary control the first direct purpose of the supreme legislative body of the state: “parliamentary control is the first function of parliament, which is the meaning of its existence” [5, p. 606]. It is generally accepted that the representative function of the Parliament is leading after the legislative one, that the control function is largely determined by the representative, that is, nature and purpose of this body. But in countries of the world, not all of these three functions are involved evenly. There are countries where the legislative and control functions are equally performed and this does not create an imbalance of the branches of government, but, on the contrary, contributes to the sustainable and effective development of the state. There are no such precedents when the control function is overshadowed by the legislative, which creates a significant bias, which allows us to state the fact that the Parliament does not have control powers and the demand for these powers. This kind of imbalance in the functionalism of the Parliament is often a consequence of the fact that control functions are not prescribed in the Constitution, are not fixed in special legislative acts, naturally, the mechanism for their implementation is not fixed either.

So, the control function of the Parliament of the Republic of Kazakhstan has not been singled out in separate articles of the Constitution and relevant laws, which allows some experts to talk about the lack of parliamentary control in the country. However, a complete denial of the control activities of the Parliament is not entirely correct and lawful. A number of his powers, both exclusive and independent, contain elements of a control property. These elements are included in the Parliament’s right to approve the republican budget and reports of members of the Government and the Accounts Committee on control over the execution of the republican budget on its implementation; take part in the implementation of the country's personnel policy (giving consent to the appointment of senior executive officials (the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, the Prosecutor General, the Republic of Kazakhstan, the Chairman of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, etc.); raise the issue of dismissal of the President of the Republic and make its results for consideration of joint sessions of the chambers; use the procedural and legal forms of

control - deputy questions and requests, parliamentary hearings, government hour, meetings with voters and others.

It follows from the foregoing that the powers of deputies contain great potential for monitoring the activities of executive authorities, the Government, its individual members, and the spending of budget funds and other material and financial income. However, our everyday life manifests itself differently: deputies and committees operating within the Parliament do not fully use this potential, and if they do, they do not maintain the sequence of control, do not bring it to the end, and do not appeal to such procedural forms of control as interpellation with its ability to apply political sanctions, a resolution of censure, etc. Meanwhile, the practice of foreign countries indicates the high dynamics of the application of such control measures in the activities of investigations their committees, which can request any documents and materials, call for interrogation of any official, up to the head of state in accordance with the constitution and laws on the responsibility of state officials (on impeachment).

All this factology on the activities of foreign parliaments leads to the conclusion that a law is needed in our republic that would regulate and intensify the activities of the Parliament in this aspect, contain the norms of parliamentary investigation, its procedures, create the basis for organizing investigative committees, whose competence would include, first of all, the investigation of violations of laws and other forms of deviant behavior of senior state officials. A parliamentary investigation, as one of the specific methods of parliamentary and, more broadly, state control, should be of a state-legal nature, and it should be organizationally and structurally separated from other forms and means of parliamentary control, from other types of investigation. Only the legislatively consolidated control activities of the Parliament will give the latter a truly representative image, which is now deprived of.

The broad executive powers are vested in the executive branch of the country. Its powers are no less broad in the sphere of control activity and control relations. The control functions of executive authorities are carried out for the implementation of the laws of the republic, for their execution by ministries and other central and local executive bodies (Article 13 of the Constitutional Law “On the Government of the Republic of Kazakhstan”). Within the limits of its authority, the Government of the Republic of Kazakhstan, on the basis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan (Article 66) and the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “on the government of the Republic of Kazakhstan”, through its bodies and specialized departments, controls the preparation and implementation of the republican budget, the implementation of a unified financial, credit and monetary policy, carries out currency control. State control in the system of executive bodies of power in the Republic of Kazakhstan is aimed at the implementation of laws and other regulatory legal acts. Consequently, executive authorities are empowered to ensure the implementation of laws, backed by a set of practical organizing, coordinating and controlling actions.

The essence of judicial control, as a general rule, is to verify that the results are consistent with the control objectives: the judicial authorities verify the conformity of the activities of state bodies and their officials with the laws and the tasks assigned to them; fix deviations from the set goals and ways to achieve them; take measures to prevent them and bring to justice those responsible.

From the point of view of the scientific methodology and the needs of practice, they distinguish: a) judicial constitutional review exercised by the courts of general jurisdiction and specialized bodies of constitutional review; b) judicial control in the field of executive power; c) control in criminal proceedings; d) judicial control over the execution of criminal sentences; e) intra-departmental (hierarchical) judicial control, which is carried out by higher courts in relation to lower ones directly in the court system. Depending on the subject of the legal act, taking into account the specifics of each of the varieties of legal acts, due to their hierarchical place in the system of sources of law, as well as the scope of the normative competence of the subject, judicial control is divided into the following types: judicial control over the legality of legal acts of the Parliament of the Republic of Kazakhstan; judicial control over the legality of legal acts of the President of the Republic of Kazakhstan; judicial control over the legality of legal acts of the Government of the Republic of Kazakhstan; judicial control over the legality of legal acts of local representative authorities of the Republic of Kazakhstan; judicial control over the legality of legal acts of local executive authorities of the Republic of Kazakhstan; judicial control over the legality of local legal acts.

The signs and functional features of constitutional review are determined by the nature of the legal status of the Constitutional Council, whose activities are aimed at determining the constitutionality of both existing acts and acts that have not entered into force. Constitutional control, its real and potential possibilities are concentrated on the implementation of the following tasks: legal protection of the constitution, ensuring its supremacy, establishing constitutionality and unconstitutionality of acts that have not entered into force, interpretation of constitutional norms and provisions, resolving disputes about the correctness of the election

of deputies of the Parliament and the President, republican referendum, giving opinions on the correctness of procedures in cases of early release of the President of the Republic from due to illness and in the case of initiation of impeachment proceedings. Among the signs of constitutional review, there is a criterion for interference in the process of rectifying the situation when it is concluded that laws and resolutions adopted or adopted by the Parliament and international treaties are unconstitutional before ratification by the Parliament. The final decision of the Constitutional Council becomes the basis for the repeal of the unconstitutional act and the adoption of appropriate measures. Similar and distinctive features of constitutional proceedings (first of all, consideration of issues in the form of a discussion of a report) with legal proceedings provide a basis for determining the specifics of both constitutional control in the state control system as a whole and the features of constitutional proceedings.

In the process of modernizing the system of state control, it is necessary to improve the model of the mechanism for implementing financial control at the level of constitutional regulation.

The specifics of the activities of the prosecutor's office as a control and oversight body is its pure focus on verifying compliance with the law, eliminating the possibility of interference in the operational and economic activities of the supervised facilities, while other types of state control can evaluate the activities of controlled structures not only from the standpoint of legality, but also of the effectiveness and appropriateness, as well as include the ability to carry out administrative activities, expressed in the abolition of regulatory act, imposing the duty of any action, etc. In the exercise of its control functions, the prosecutor's office is closely connected with the legislative, executive and judicial authorities. It seems necessary to more clearly regulate the status of the prosecutor's office in the context of the Constitution, its position in the system of state power, and measures for its constitutionalization. The prosecutor's office turned out to be a structure, the powers and activity of which did not find a specific constitutional fixation, which entails the regulation of its activities by current legislation, and, consequently, the instability of its status and mechanism of action. The Constitution of the Republic of Kazakhstan should devote an independent section to the institution of the prosecutor's office, concisely defining the purpose of the prosecutor's office, its place in the mechanism of state power, securing the functions and objects of prosecutorial supervision. It also seems appropriate in the Constitution to provide for the right of legislative initiative of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan, as well as the right to appeal by the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan to the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on the compliance of legal acts with the Constitution [6, p. 367].

A significant component of the control activity of the state is democratic (people's power) control, represented by the participation in this activity of various associations and civil society organizations. In this regard, in a number of countries of developed democracy, the institution of the ombudsman is particularly representative. However, in Kazakhstan, this institution does not have the degree of representativeness that is necessary for authoritative functioning, and this fact requires special attention to be paid to the issue of enhancing the prestige and functionalism of the Commissioner for Human Rights.

Conclusion

An analysis of the practice of control activities of the bodies of the relevant branches of government showed that improvement of special legislation on state control is required. Elimination of the gap in the legislation will create the necessary prerequisites for increasing the effectiveness of state control in terms of coordinating the activities of control and oversight bodies, streamlining the legal status and powers of control bodies, determining their place and role in the system of state authorities and increasing the effectiveness of state control institutions.

References:

- 1 Tlipiev A.T. *Constitutional and legal foundations of state financial control in Russia: author. ... cand. legal sciences.* - M., 2002. - 28 p.
- 2 Uvarov V.N. *Theory of public administration: textbook.* - Petropavlovsk: North Kazakhstan Law Academy, 2006. - 473 p.
- 3 *The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2020.* - Almaty: OST - XXI century, 2010. - 48 p.
- 4 Aitkhozhin K.K. *Theoretical questions of the Constitution of the Republic of Kaza's camp: dis. ... doctor. legal science: 12.00.02.* - Almaty, 2008. - 351 p.
- 5 Ostrogorsky M.Ya. *Democracy and political parties.* - M.: Russian Political Encyclopedia (ROSSPEN), 1997. - 640 p.
- 6 Taitorina B.A. *State control in the constitutional system of separation of powers in the Republic of Kazakhstan: monograph.* - Almaty, 2011. - 396 p.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

УДК:343.24
МРНТИ:10.77.35

Жомартқызы Г. ¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ 2 курс магистранты
Алматы, Қазақстан*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША
МЕДИЦИНАЛЫҚ СИПАТТАҒЫ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ
МАҚСАТТАРЫ**

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары қарастырылады. Осы мәселе бойынша қылмыстық құқық ғылымында қалыптасқан әртүрлі тәсілдер қарастырылған. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қылмыстық-құқықтық қауіпсіздік шаралары ретінде жақсырақ айқындалады. Сондай-ақ ҚР ҚК 92-бабында сипатталған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттары тереңдетіліп қаралады, осы мақсаттардың жалпы қабылданған классификациясы қарастырылады.

Түйін сөздер: медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары, мақсатты тұжырымдау, қылмыстық кодекс, есі дұрыс еместік, психикалық ауытқу, психотерапия.

Zhomartkyzy G. ¹

*¹2nd year master's student of KazNPU named after Abay
Almaty, Kazakhstan*

**THE PURPOSE OF APPLYING COMPULSORY MEDICAL MEASURES UNDER THE
CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract

This article discusses the purpose of applying of compulsory medical measures under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. There are various approaches to this issue that have developed in the science of criminal law. Compulsory medical measures are most preferably defined as criminal security measures. The goals of compulsory medical measures described in article 92 of the criminal code of the Republic of Kazakhstan are also studied in depth, and the generally accepted classification of these goals is considered.

Keywords: compulsory medical measures, targeted formulation, criminal code, insanity, mental disorders, psychotherapy.

Жомарткызы Г.¹

¹Магистрант 2 курса КазНПУ имени Абая
Алматы, Казахстан

ЦЕЛИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются цели применения принудительных мер медицинского характера по уголовному законодательству Республики Казахстан. По данному вопросу предусмотрены различные подходы, сложившиеся в науке уголовного права. Принудительные меры медицинского характера наиболее предпочтительно определяются как уголовно-правовые меры безопасности. Также углубленно изучаются цели принудительных мер медицинского характера, которые описаны в ст.92 УК РК, рассматривается общепринятая классификация этих целей.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, целенаправленная формулировка, уголовный кодекс, невменяемость, психические расстройства, психотерапия.

Кіріспе. Бұл мақалада медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттарын реттейтін ҚР және бірқатар елдердің қылмыстық заңдарының ережелері зерттеледі.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: зерттеу тақырыбының өзектілігі адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясында көрсетілгендей, өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әрбір адам басқалардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті мойындауды және құрметтеуді қамтамасыз ету керек. Түсіндірілетін бапқа сәйкес медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану медициналық және құқықтық мақсаттарды көздейді. Ең алдымен медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану ҚР ҚК-нің 91 бабында көрсетілген адамдардың психикалық сырқаттарын емдеуге немесе олардың психикалық жағдайын жақсартуға бағытталған. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсатының құқықтық сипаты мұндай адамның жаңа қылмыс жасауының алдын алу болып табылады, бұған қылмыстық заңда көрсетілгендей осындай адамдарды психиатриялық мекемелерге орналастыру жолымен қол жеткізіледі.

Зерттеудің мақсаты: осы мақаланы зерттеудің мақсаты ҚР заңнамасы бойынша медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттарын зерттеу болып табылады. Қойылған мақсатқа жету және тақырыпты барынша толық ашу үшін жұмыста келесі міндеттерді шешу қажет:

- медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қолданудың мақсаттары;
- оларды қолданудың негіздерін зерттеу.

Зерттеу әдістері: жалпы ғылыми әдістер ретінде зерттеудің логикалық және жүйелі әдістері, сипаттамасы, салыстыру және талдау қолданылады.

Зерттеу нәтижелері: зерттеу нәтижелері алынған нәтижелер медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларының мақсаттарын одан әрі жетілдіру бойынша заң шығару қызметінде қолданылуы мүмкін.

Жаһандану жағдайында қылмыс шекараларды білмесе, халықтың есірткіге әуестігі мен маскүнемдігі орын алады, өзіне қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа, жезөкшелікке, есірткілерге, эвтаназияға табынатын мәдениеттің батыс стандарттарының ықпалына байланысты адам санасының криминализациясынан туындаған әртүрлі фобиялар, стресстер, психоздар пайда болады және таратылады.

Психикалық аурулармен, нашакорлықпен және алкогольді теріс пайдаланумен байланысты және қылмыс жасауға ықпал ететін әумесерлік мінез-құлықтың осындай көріністеріне қарсы күрестің бір түрі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары болып табылады. Кез келген қылмыстық-құқықтық институттың, оның ішінде медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары институтының бағыты ғалым-заңгерлердің алдын ала әзірлеген және тиісті құжаттарда бекітілген оның мақсатты белгілеулерінен тұрады.

ҚР ҚК 92 бабына сәйкес медициналық сипаттағы шараларды қолданудың басты мақсаты "Осы Кодекстің 91-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген адамдарды емдеу немесе олардың психикалық жай-күйін жақсарту, сондай-ақ олардың осы Кодекстің Ерекше бөлігінің баптарында көзделген жаңа іс-әрекеттерді жасауының алдын алу болып табылады". "Емдеу" ұғымы психотерапия, еңбек

терапиясы және басқа да іс-шаралар арқылы тұлғаның әлеуметтік бейімделуін қалпына келтіруге бағытталған түрлі іс-шараларды қамтиды [1].

Жоғарыда айтқанымыздай, қылмыстық заңнамада медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудағы мақсаттар белгіленген. Оларға жататындар: өзіне қатысты бұл шаралар қолданылатын адамды жазу; оның психикалық көңіл-күйін жақсарту; ондай адамды жаңа қылмыс жасаудан сақтандыру. Сонымен, қазақстандық ғалым Алауханов Е.О. ойынша, бұл шараларды қолдану әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адамды түзеу, басқа адамдар тарапынан жаңа қылмыстардың жасалуының алдын-алу сияқты мақсаттарды көздемейді. Алғашқы екі мақсат қылмыс жасаған, психикалық аурумен, маскүнемдікпен, нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыратын адамдардың мүдделерін қорғауға бағытталған. Бұл мақсаттарға қол жеткізе отырып, үшінші мақсатқа да қол жеткізуге болады, себебі бұл адамдардың емделіп шығуы немесе психикалық көңіл-күйінің жақсаруы қоғамға қауіпті жаңа қылмыстың жасалу қаупін азайтады [2, 442 б].

Мұнда баяндалған норманы талдау медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары әртүрлі, медициналық және заңды қасиеттері бар екенін атап өтуге мүмкіндік береді. Көрсетілген шаралар қолданылатын адамдарды емдеу немесе олардың психикалық жай-күйін жақсарту медициналық сипаттағы мақсаттарды құрайды. Емдеу психикалық денсаулықты қалпына келтіруге бағытталған түрлі құралдар мен шараларды: психиатриялық стационар, психотерапия, еңбек терапиясы және т. б. пайдалануды көздейді. Емдеу психикалық денсаулықты қалпына келтіруге бағытталған түрлі құралдар мен шараларды: психиатриялық стационар, психотерапия, еңбек терапиясы және т. б. пайдалануды көздейді.

Заң мақсаты–медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қылмыстық заңнамада көзделген жаңа әрекеттердің жасалуының алдын алу үшін қолданылады. ҚР ҚК 92-бабында көрсетілгендей, біріншіден, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану кезеңінде жаңа әрекеттер жасаудың алдын алу– бұл тиісті режиммен, емдеу мерзімімен және т. б. мәжбүрлеу шараларының белгілі бір түрімен қамтамасыз етіледі. Екіншіден, мәжбүрлеу шараларын орындағаннан кейін жаңа әрекеттер жасаудың алдын алу.

Медициналық және заңды сипатты бөлу шартты болып табылатынын атап өткен жөн, сондықтан олар өзара тығыз байланысты. Мәжбүрлеу шараларына ұшыраған адамның емделуіне немесе жай-күйін жақсартуға бағытталған медициналық сипаттағы барлық іс-шаралар сауықтыру немесе психикалық жай-күйінің ең жақсы жағына өзгерту арқылы қоғамдық қастандық әрекеттер жасауының алдын алу үшін жүзеге асырылады. Медициналық сипаттағы мақсаттарға қол жеткізбестен тіпті заңды сипаттағы мақсаттарға жақындату мүмкін емес екені анық.

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары оларды қолданудың екі тарапымен байланысты. Олар бір жағынан науқастың денсаулығына қатысты құқықтары мен мүдделерін, ал екінші жағынан - қоғамның мүдделерін, емдеу кезінде де, одан кейін де науқас тарапынан жаңа қоғамға қауіпті әрекеттердің алдын алу жолымен оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған[3,460б].

Қазақстандық зерттеуші Д. Темирова: «емдеу – адам психикалық бұзылулардың теріс әсерінен толығымен босатылып, адам психикасының осындай жай-күйіне қол жеткізу және оның мінез-құлқына қатысты болашақта психиатр-мамандар жағымды болжам берсе, ол қоғам үшін қауіпті болуды тоқтатады» деген көзқарасты ұстанады[4,224б].

Сот-психиатриялық тәжірибе көрсетіп отырғандай, қылмыстық кодекстің нормаларында көрсетілген емдеуге идеалистік мақсатқа көбінесе қол жетпейді және әрдайым емделушінің сауығуын қамтамасыз ете алмайды. Алайда, қандай жағдай болса да, психикалық ауытқулар синдромдарының ішінара жоғалуын болжайтын оның психикалық жай-күйінің жақсаруы туралы айтуға болады. Бұл ретте тұрақты ремиссияға қол жеткізіледі, ол адамның емделуін білдірмейді, бірақ оған өз мінез-құлқының әлеуметтік маңыздылығын түсінуге мүмкіндік береді, агрессияны, өзіне және қоғамға қауіп төндіруді болдырмайды[4,241б].

Психиатрия саласындағы мамандар науқасқа қоғамға қауіпті әрекеттер жасағанына немесе жасамағанына байланысты мәжбүрлеп емдеу мақсатын ажыратады. В. Г. Бульгинаның пікірінше, мәжбүрлеп емдеуді қажет ететін, бірақ қоғамға қауіпті әрекеттер жасамаған адамдарда емдеу аурудың симптомдарын жеңілдетуге бағытталған. Психикалық бұзылулары бар құқық бұзушыларды мәжбүрлеп емдеу қоғамдық қауіптілікті және науқастардың қайта құқыққа қарсы әрекеттер жасау қаупін төмендетуге бағытталған[5,25б]. Осылайша, психиатрлардың алдына қоятын медициналық

сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсатын заңгерлер бөлетін осындай мақсаттарға жатқызуға болады.

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың келесі мақсаты – бүкіл қоғамның мүдделеріне байланысты және осындай адамдар тарапынан жаңа қауіпті әрекеттер жасаудың алдын алудан тұрады. Яғни, әңгіме барлық қылмыстық заңнаманың алдын алу әлеуеті туралы болып отыр. Жаңа қауіпті әрекеттердің алдын алуды кеңінен түсіну керек. Бұл, бір жағынан, мәжбүрлеп емдеуді тоқтатқаннан кейін, оның қоғамға қауіпті жаңа әрекеттерді жасау ықтималдығы айтарлықтай төмендейтін немесе жойылатын науқастың осындай жай-күйіне қол жеткізу, ал екінші жағынан, науқастың емдеу уақытына осындай әрекеттерді жасау мүмкіндігінің алдын алу. Соңғы мақсат кейде дербес мәнге ие болады, өйткені ол әдетте мәжбүрлеп емдеудің қандай да бір түрін таңдауда шешуші рөл атқарады. Жоғарыда айтылғандарды медициналық сипаттағы ең мәжбүрлеу шарасын қолдану мерзіміне де жатқызуға болады. Ол әдетте, науқас қоғам үшін қауіп төндіруді жалғастырып, оны тек қана оқшаулау (тиісті стационарда) не амбулаториялық жағдайларда мәжбүрлеп бақылау және емдеу жолымен алдын алуға болады.

Бүгінгі таңда заң әдебиетінде медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарының тізбесін толықтыру туралы пікірлер белсенді түрде айтылуда. Мысалы, А. И. Рарог науқастың өзі үшін қауіпсіздігін қамтамасыз ету сияқты мақсатты ресми түрде мойындауға бастамашылық етеді[6]. Арнайы әдебиетте сондай-ақ қазіргі заманғы психиатрияның ауру ағымының сипатын оның барлық бойында объективті бағалау және мұндай адамдардың өзіне физикалық зиян келтіру ықтималдығын алдын ала болжау үшін жағдайдың өзгеру мүмкіндігін болжау үшін тірек деректері бар деген тұжырымдарды кездестіруге болады[5,236].

В. И. Горобцов қазіргі тізімді қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету сияқты мақсатты орнатуымен толықтыруды ұсынады[7].

А. В. Наумовтың пікірінше, заң шығарушы аталған шараларды қолданудың осындай мақсатын (оларды ақыл-есінің дұрыстығы жоққа шығармайтын психикасының бұзылуынан зардап шегетін және жасаған қылмысы үшін жазасын өтеп жүрген адамдарға қолданған жағдайда) сотталғанды түзеу ретінде көрсетпейді, бұл жазалау мақсаттарына сәйкес келеді[8].

Одан кейін, В. Г. Булыгинаның пікірінше, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарының бірі адамдарды мәжбүрлеп емдеуді жүзеге асыратын медициналық мекемелер жағдайында мүмкін болатын шамада әлеуметтік оңалтуға бағытталған түрлі шараларды (мысалы, психотерапия, еңбек терапиясы және т.б.) пайдалану болып табылады.

Әлеуметтік-оңалту бағытын бүгінгі күні психиатрлар, әсіресе мәжбүрлеп емдеу тәжірибесінде белсенді түрде бөледі, өйткені ол аурудың салдарынан жеткіліксіз немесе жоғалған уәждемелік, эмоциялық ресурстарды, білімді, іскерлікті қалпына келтіруге және қалыптастыруға ықпал етеді, науқастардың қоғамында бірігуін қамтамасыз етеді[5,246].

Г. В. Назаренконың айтуынша, мақсаттар санының осындай өсуі негізсіз және әдіснамалық тұрғыдан дұрыс емес болып табылады: бұл жағдайда авторлар медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттары мен міндеттерін араластырады. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттары (декларацияланатын ережелер) мен міндеттері (шешілетін проблемалар) бір-бірімен байланысты, бірақ бірдей емес, өйткені мазмұны жағынан ерекшеленеді. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары қылмыс жасаған қоғамға қауіпті психикалық ауру адамдарды мәжбүрлеп емдеудің түпкілікті нәтижелері туралы заң шығарушының ұсынысын білдіреді. Біз қарастыратын шаралардың міндеттерін құқық қолданушыға психикалық ауру адамдарды мәжбүрлеп емдеуді қолданудың қылмыстық-құқықтық және медициналық мақсаттарына қол жеткізу процесінде шешуге тура келеді[9].

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары өзара байланысты және өзара шарттастырылған, сондықтан аталған шаралардың мәні мен мақсатын ашу кезінде олардың ешқайсысы елемеуге тиіс[10]. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарының мазмұнына келетін болсақ, Ресей мен Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының даму тарихында олар осы елдердің Қылмыстық кодекстерінде алғаш рет тұжырымдалған. Қазақстан Республикасы ҚК-нің 92-бабына сәйкес медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаты-ҚР ҚК-нің 91-бабының 1-бөлігінде көрсетілген адамдардың психикалық жай-күйін емдеу немесе жақсарту, сондай-ақ олардың жаңа әрекеттер жасауының алдын алу болып табылады.

С. П. Щербя және М. А. Фролова Ресей мен Қазақстанның қылмыстық заңнамасында бекітілген медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарын салыстырмалы-құқықтық талдау негізінен бұл мемлекеттер науқасты емдеуге немесе оның психикалық жағдайын жақсартуға, сондай-ақ олардың жаңа қоғамдық қауіпті әрекеттер жасауының алдын алуға қамқорлық жасайтынын көрсетеді. Өкінішке орай, авторлар, Ресей мен Қазақстанның қылмыстық заңнамасы психикалық ауру адамдарды қоғамдағы қалыпты өмірге қайтару мақсатын көздемейді. Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының психиатриялық көмек және оны көрсету кезінде азаматтардың құқықтарына берілетін кепілдіктер туралы заңдары психикасының бұзылуынан зардап шегетін адамдарды әлеуметтік қорғау жөніндегі шараларды көздегеніне қарамастан, психикалық ауру адамның қоғамда емделуін аяқтағаннан кейін бейімделу проблемасы ашық күйінде қалып отыр [11]. Аталған мақсатқа қол жеткізуге ТМД шеңберіндегі жалғыз халықаралық-құқықтық құжат — "психикасының бұзылуынан зардап шегетін адамдарды мәжбүрлеп емдеуді жүргізу үшін беру туралы" Конвенция бағытталған.

Жалпы алғанда, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарын анықтау әр түрлі тараптардың: мемлекеттің, қоғамның, жеке тұлғаның мүдделерін біріктіретін принципті негіз болып табылады деген тұжырыммен келісу керек. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсатында бап енгізу маңызды және уақтылы болып табылады, өйткені осы шараларды тағайындауға, орындауға және тоқтатуға қатысатын әр түрлі мекемелер мен қызметтердің (емдеу, сараптама, құқық қорғау және сот) өкілдері мен оларды қолдануды қажет ететін адамдар, сондай-ақ олардың жақын туыстары арасында туындайтын қайшылықтарды жоюға мүмкіндік береді [12]. Алайда, қылмыстық заңнамада бекітілген медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарының тізбесі Денсаулық консерватизм ұстанымына сүйене отырып, неғұрлым оңтайлы болып табылады деп есептейміз. Осыған байланысты медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттарын регламенттеудің шетелдік қылмыстық-құқықтық тәжірибесінің компаративистикасын пайдалану пайдалы және уақтылы болып табылады. Біз қабылдаған бірқатар шетелдік Қылмыстық кодекстердің ережелерін талдау олардың кейбірінде медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсатында (Әзербайжан Республикасының ҚК, Тәжікстан Республикасының ҚК, Молдова Республикасының ҚК) туралы арнайы баптар бар екендігін, басқа да мұндай мақсаттар мүлдем жоқ (Эстония Республикасының ҚК, Украина ҚК, Корея Республикасының ҚК, Польша Республикасының ҚК, ГФР ҚК), үшіншіден олар туралы тек атап өтілетін (Швейцария ҚК) фактіні анықтауға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, егер Әзербайжан Республикасының ҚК-де, Тәжікстан Республикасының ҚК-де, Ресей Федерациясының ҚК-де, Қазақстан Республикасының ҚК-де медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсаттары Қылмыстық кодекстің баптарында көрсетілген адамдарды емдеу немесе олардың психикалық жай-күйін жақсарту, сондай-ақ олардың жаңа қылмыстық әрекеттер жасауының алдын алу болып табылатындығы көрсетілсе, Молдова Республикасының ҚК-де қауіпсіздік шараларының мақсаттары мен түрлерін регламенттейтін, қылмыстық заңда көзделген әрекеттерді жасаудың Швейцарияның Қылмыстық кодексі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану мақсатында ғана айтылған. Мысалы, Швейцария ҚК 43-бабының 3-тармағында: "егер амбулаториялық мекемеде емдеу нәтижесіз болса, онда судья күші жойылған жазаларды әлі де және қалай ұзақ орындау керек деген шешім қабылдайды. Егер амбулаториялық емдеу мақсатқа жетпесе немесе басқа адамдар үшін қауіп төндірсе, бірақ соған қарамастан, адамның жан-дүниесінің жай-күйі үшін дәрігерлік бақылау немесе ерекше әлеуметтік демеу қажет болса, онда судьяның өкімі негізінде адам емдеу мекемесіне немесе панаға жіберіледі" [13].

Таңдалған тақырып бойынша жоғарыда айтылған материалды талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында медициналық сипаттағы шараларды қолдану мақсатын регламенттеу адам құқықтарын сақтаудың құқықтық кепілі болып табылады. Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын мақсатты ұйғарудың ең оңтайлы заңнамалық үлгісі осы мақалада қаралған аталған шараларды қолдану мақсатын қамтитын формула болып табылады, ал осы тізбені кеңейту туралы қалған барлық ұсыныстардың маңызды негізі жоқ, яғни қылмыстық-құқықтық заң шығарушылық үшін теориялық-қолданбалы құндылықтар да болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 3 шілде 2014 ж. қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берген күні: 28.10.2019)
2. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқулық. – Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеулер орталығы. –2009. –442 б.
3. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Рыхлов О.А. Уголовное право Республики Казахстан. Общая и особенная части: Учебник / под.общ.ред. В.П. Ревина. – Алматы: Жеті жарғы. –2010. –С. 460-461 .
4. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / под ред. И. Ш. Борчашвили. – Алматы. –2015. – С. 224.
5. Булыгина В. Г. Цели психосоциальной реабилитации во время принудительного лечения в психиатрическом стационаре // Рос. психиатр. Журн . –№ 2. –2006. – С. 25.
6. Комментарий к Уголовному кодексу РФ / под ред. А. И. Рарога. –М.: Проспект. –2013. – С. 330.
7. Горобцов В. И. Принудительные меры медицинского характера // Пособие юрфаку КГУ. – Караганда. –1996. – С. 2.
8. Наумов А. В. Практика применения Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий судебной практики и доктринальное толкование / под ред. Г. М. Резника –М. –2005. – С. 205.
9. Назаренко Г.В. Принудительные меры медицинского характера: учеб. пособие. - М., 2008 - С. 150.
10. Колмаков П. Понятие и сущность принудительных мер медицинского характера // Уголов. право. –№ 3. –2003. – С. 28-29.
11. Щерба С. П. Взаимодействие компетентных органов Казахстана и России в сфере применения принудительных мер медицинского характера // С. П. Щерба, М. А. Фролова. – Караганда. –2004. – С. 2528.
12. Байркенова Г. Т. Правоохранительная деятельность суда по применению принудительных мер медицинского характера : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы. –2006. – С. 13.
13. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред. А. В. Серебренникова. СПб. –2002. – С. 101-103.

УДК: 343.23.01

МРНТИ: 10.77.21

Е.Д. Мейрханов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының 7М04201-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Калкаева, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КІНӘНІҢ ҚЫЛМЫС ҚҰРАМЫНЫҢ СУБЪЕКТИВТІК
ЖАҒЫ БЕЛГІЛЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕГІ РӨЛІ**

Аңдатпа

Мақала қылмыстық құқықтағы кінәнің қылмыс құрамының субъективтік жағының белгілерінің бірі ретіндегі мәселесіне арналған. Автор кінәнің түсінігі оның психологиялық, әлеуметтік-саяси және қылмыстық құқықтық мазмұнынан құралатындығын зерттеп көрсеткен. Сондай-ақ, қылмыстық заңда кінәнің екі негізгі нысаны қасақаналық және абайсыздық көзделгені бойынша өз пікірлерін негіздеп берген.

Түйін сөздер: кінә, қасақаналық, абайсыздық, қылмыс құрамы, қылмыстық жауаптылық.

E.D. Meyrkhanov¹

*¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the
Institute of History and Law of the Abai KazNPU*

*Research supervisor: N. B. Kalkayeva, PhD in Law, the associated professor of Chair of jurisprudence of
Institute of history and right of Abai KazNPU*

CONCEPT AND TYPES OF LIABILITY FOR VIOLATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

Abstract

The article deals with the issue as one of the characteristics of the subjective aspect of the offence in criminal law. The author has investigated that the concept of guilt consists of its psychological, socio-political and criminal content. However, in the criminal law, the two main forms of guilt justified their view that intent and negligence were provided for.

Keywords: guilt, intent, negligence, offence, criminal liability

Е.Д. Мейрханов

*¹магистрант 1-курса специальности 7M04201- юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая*

*Научный руководитель: Н.Б. Калкаева, к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры
Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая*

РОЛЬ ВИНЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ КАК ОДНОГО ИЗ ПРИЗНАКОВ СУБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена вопросу, как одной из признаков субъективной стороны состава преступления в уголовном праве. Автор исследовал, что понятие вины состоит из его психологического, социально-политического и уголовно-правового содержания. Вместе с тем, в уголовном законе две основные формы вины обосновывали свое мнение о том, что предусмотрены умысел и неосторожность.

Ключевые слова: виновность, умысел, неосторожность, состав преступления, уголовная ответственность

Егер қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы – қылмыстың сыртқы мінездемесі болса (қоғамға қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік, қоғамға қауіпті зардап, себепті байланыс, қылмыстық құқық бұзушылықтың жасалған жері, уақыты, тәсілі, жағдайы, қарулары мен құралдары), ал субъективтік жағы оның ішкі (объективтік жаққа қарағанда) мінездемесі (сипаттары) болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын құрастыратын нышандарға кінә, қылмыстың себебі, мақсаты, сондай-ақ, жеке тұлғаның қылмыстық құқық бұзушылық жасаған сәттегі қызбалық (толқыныс) сезімі, жағдайы жатады. Бұл нышандардың әрқилы мазмұндарына қарамастан, олар бір топқа біріктіріледі, сондықтан олардың барлығы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаның психикасындағы өтіп жатқан процестерді сипаттайды. П.С. Дагельдің ойынша, адамның психикасы оның өмірінің ішкі мазмұнын, оның ойларын, сезімдерін, ниетін, еркін айқындайды. Адамды жеке адам ретінде ерекшелендіретін қасиеттердің бірі де осы – оның психикасы [1, 49].

Басым көпшілік ғалымдар жақтайтын көзқарасқа сәйкес, психикалық процестер ойшылдық, көңіл-күйлік (эмоционалдық) және ерікті түрлерге бөлінеді. Бұлардың әрқайсысының мәні мен мазмұны, адамның белгілі бір жағдайын сипаттаудағы рөлі ерекше. Бұл жерде есте ұстайтын жағдай – мұндай болу шартты ғана, әрі мұндай процестер жеке-жеке (өз бетімен) пайда болмайды. Адам психикасы тек қана білімдарлық, сезім және еріктің (жігердің) біте қайнасқан бірлігінде ғана бой көрсетеді. Дегенмен, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының мәні мен мағынасына, сондай-ақ оны құрастыратын элементтеріне (процестеріне) назар аудару тек пайдалы ғана емес, қажет те нәрсе болып табылады [2].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын құрастыратын нышандардың әрқайсысы қылмыстың психикалық мазмұнын сипаттайды. Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағына мыналар жатады: кінә, қылмыс жасаудағы ниет (себеп) және мақсат.

Бұл белгілердің барлығы өз жиынтығында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның психикасында пайда болатын ішкі процесті сипаттайды, адамның санасы мен еркінің жасалған әрекетпен байланысын бейнелейді. Бұл белгілердің әрқайсысының мәні әртүрлі.

Ал қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы дегеніміз – адамның өзі жасаған қылмыстық іс-әрекетке және оның салдарына зардабына психикалық қатынасы. Ол қылмыс құрамының міндетті элементі болып табылады. Оның жоқ болуы қылмыстық құқық бұзушылықтың да жоқтығын білдіреді, ал субъективтік жақты дәл анықтау нақты бір әрекетті дұрыс саралауды және оның нәтижесінде кінә тұлғаның заңды және негізделген жауаптылығын қамтамасыз етеді.

Сонымен, қылмыс құрамының субъективтік жағы – бұл тұлғаның қылмыстық заңда белгіленген құрамды құрайтын әрекетіне психикалық қатынасын сипаттайтын, осы заңмен көзделген белгілердің жиынтығы. Ол қылмыстық заңда осындай құрамның белгілері ретінде көрініс тапқан ең жалпы, елеулі белгілерінен тұрады. Басқа кез келген элемент (объект, объективтік жақ) сияқты оның да қылмысты саралаудағы маңызы зор: егер жасалған әрекетте тиісінше қылмыс құрамының субъективтік жағының барлық белгілері болса, онда бұл әрекет ҚК Ерекше бөлімінің бабына жатқызылуы мүмкін.

Жоғарыдан байқағанымыздай, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы екі кейіпте – объективтік шындық және түсінік кейіпінде құбылыс және мән ретінде, ал қылмыстың және оның құрамының субъективтік жағы – біртұтас құбылыс және оның бөлігі ретінде арақатынасқа түседі. «Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы» «қылмыс құрамының субъективтік жағын» қамтиды және соған қоса, тұлғаның өзінің жасағанына психикалық қатынасының жаза тағайындау үшін мәні бар белгілерінен тұрады [3, 79].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының белгілері қылмыстық заңда әрқалай ашылып көрсетілген.

Кей жағдайларда бұл белгілер заң мәтінінің өзінде көрсетіледі. Мысалы, ҚК-тің 106-бабында денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру тікелей көрсетілсе, ҚК-тің 204-бабында бөтеннің мүлкін жойып немесе бүлдіріп ірі залал келтіру абайсыздық деп сипатталады. ҚК-тің 369-бабында қызметтік жалғандықтың қажетті белгісі ретінде бас пайда және басқа жеке мүдделілік аталған.

Бірақ, көп жағдайларда қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын сипаттайтын белгілер заңда тікелей көрсетілмеген. Мұндай жағдайларда тиісті белгілер заңда әртүрлі түсініктеме беріліп, объективтік белгілерге талдау жасау арқылы анықталады. Мысалы, ұрлықтың құрамын анықтағанда (ҚК-тің 188-бабы) заң бөтеннің мүлкін жасырын ұрлауды сөз қылады. Бұл әрекеттің сипатынан ұрлық тек қасақана және бас пайда үшін жасалынады деген тұжырым туындайды.

Сыртқы көріністі білдіретін қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағына қарағанда субъективтік жағы қылмыстың ішкі мәнін білдіреді. Сонымен қатар, қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік және субъективтік жақтары өзара тығыз байланыста және олар қандай да бір тұтастықты құрайды. Сондықтан да қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын зерттеу қылмыстың тиісті құрамының объективтік жағына талдау жасаумен тығыз байланыста жүргізіледі [2].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының, соның ішінде оның міндетті белгісі ретіндегі кінәнің мәні мына ережелерден көрініс табады:

- қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы – кез келген қылмыс құрамының міндетті белгісі. Ол болмаса қылмыс та болмайды;
- кінә – қылмыс құрамының субъективтік жағының міндетті белгісі. Кінә болмаса, қылмыстың субъективтік жағы да, жалпы құрамның өзі де болмайды;
- қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын, осы құрамға енгізілген оның барлық белгілерін анықтау – жасалған қылмысты дұрыс және негізді түрде саралаудың, бір қылмысты екіншісінен ажыратудың міндетті және қажетті жағдайы;
- қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын дәл анықтау қылмыстық жауаптылықты және жазаны, бас бостандығынан айыру режимін тағайындауды және т.б. жеке дараландырудың алғышарты болып табылады;
- қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағын анықтау заңдылықты қамтамасыз етудің және нығайтудың міндетті шарты болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының міндетті белгісі ретіндегі кінәсіз қылмыстың құрамы да болмайды, сәйкесінше қылмыстық жауаптылық та орын алмайды.

Қылмыс жасаудағы ниет пен мақсаттың кінәдан айырмашылығы, олар бір құрамдар үшін міндетті болып табылса, екіншілері үшін – субъективтік жақтың факультативтік белгілері болып табылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жақтарын – кінәнің нысандарын, қылмыс жасаудағы ниет пен мақсатты дұрыс анықтаудың маңызы зор; ол қылмыстық іс-әрекетті қылмыстық емес әрекеттен ажырып алуға, қылмысты дәл саралауға, объективтік жағы бойынша өте ұқсас қылмыс құрамдарын бір-бірінен ажыратуға, қылмыстық әрекет жасаған адамның қауіптілік дәрежесін анықтауға, жазаны жеке-даралауға мүмкіндік береді [4, 25-28].

Осыған орай қылмыстық құқық теориясы мен сот тәжірибесі кінәлі жауаптылық қағидасы қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) жасағалы тұрған адамға және оның зардаптарына деген психикалық қатынасты (қасақаналық және абайсыздық түріндегі) есепке алумен ғана шектелмейді. Жасалған қылмыстың кез келген жағдайлары (әсіресе, кінәні ауырлататындары) егер сот олар жөнінде кінәлі қатынасты анықтағанда ғана, яғни психикалық қатынасты абайсыздық немесе қасақаналық түрінде орнықтырғанда ғана (заң шығарушының бұл жағдайларды қылмыстық құқықтық шамада қарастыру ерекшеліктеріне байланысты) кінә деп танылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың себебі мен мақсаты және адамның қылмыс жасағандағы көңіл-күйінің жағдайы кінәға қарағанда қылмыс құрамының қажетті нышандары болып табылмайды. Заң шығарушы оларды барлық емес, тек кейбір қылмыстар құрамының қатарына жатқызады және бұл жағдайларда олар да қылмыстық жауаптылықтың негізіне айналады. Сонымен қатар, олар тіпті қылмыс құрамының нышандары болмайтындығына қарамастан, кінәні жеңілдететін немесе ауырлататын жағдай ретінде жазаның тағайындалуына айтарлықтай әсер ете алады. Бұл нышандардың қылмыстық жауаптылық және жазалау үшін өзіндік мағыналары болмағанмен, олардың көбінесе кінәні анықтаудағы қасақаналық кінә мен абайсыздық кінәнің арасына шекара қойғандағы мағынасы айтарлықтай. Міне, сондықтан да қылмыстық құқық кінәлі жауаптылық қағидасымен шектелмейді, бірақ субъективтік кінәға жатқызу деген бағытты ұстанады. Соңғы жағдай қылмыс істеген адамның қылмыстық жауаптылығы мен оны жазалау туралы мәселені шешер кезде, жеке тұлғаның өзі жасаған қоғамға қауіпті іс-әрекетке (әрекет немесе әрекетсіздікке) және оның зардаптарына кінәлі қатынасы ғана емес, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының басқа да элементтері – оның себебі, мақсаты, тұлғаның қылмыс жасаған сәттегі көңіл-күйінің қызбалық жағдайы да назарға алынатындығы есептеледі деген сөз [3, 287].

Ескеріп өтетін бір жайт, тергеу және сот тәжірибесі үшін қылмыс құрамының элементтері ішінен анықтау және дәлелдеуге ең қиыны тап осы субъективтік жақ болып табылады. Әрі бұл түсінікті де – өйткені қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның ойы, ниеті, тілегі мен сезімдеріне бойлау қылмыстың объективтік жағдайларын анықтаудан әлдеқайда күрделі мәселе.

Қылмыстық құқықтың ең маңызды қағидасы жауаптылықты кінә болған жағдайда ғана белгілеуді білдіретін кінәлі жауаптылық қағидасы болып табылады. Бұл қағида ҚК-тің 19-бабында анық тұжырымдалған. ҚК-тің 19-бабының бірінші бөлігіне сәйкес, адам тек қоғамға қауіпті әрекеті (әрекетсіздігі) және содан келген қоғамға қауіпті зардап үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келгенімен кінә дәлелденбесе, қылмыстық құқық қылмыстық жауаптылықты болдырмайды.

ҚК-тің 19-бабының екінші бөлігінде объективті айыптауға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейтіндігі көрсетілген. Кінә – адамның қасақана немесе абайсызда өзі жасаған қоғамға қауіпті әрекетіне және оның қоғамға қауіпті зардабына психикалық қатынасы. Кінә әрқашанда қасақана немесе абайсызда жасалған іс-әрекеттен туындайды. ҚК-тің 19-бабының үшінші бөлігінде қасақана немесе абайсызда қылмыстық әрекет жасаған адам ғана қылмысқа кінәлі болып танылады делінген [2].

Кінәнің түсінігі оның психологиялық, әлеуметтік-саяси және қылмыстық құқықтық мазмұнынан құралады.

Кінәнің психологиялық мазмұнының негізінде адамдардың психикасында объективті түрде өтіп жататын құбылыстар болады. Мұндай құбылыстардың қатарынан кез келген дені сау адамның психикасына тән ойлауды, ерікті, эмоцияларды атауға болады. Ойлану арқылы адамның санасы объективтік шындықтың заттары мен құбылыстарын, олардың елеулі белгілерін, өзара байланысын қабылдайды. Ерік – бұл жеке тұлғаның өзінің іс-әрекетін саналы түрде реттеуі, өзінің ойшылдық және дене қабілеттерін қандай да бір мақсатқа бағыттауы немесе қандай да бір белсенді әрекеттен бас тартуы. Эмоцияларға эмоциялық жағдайлар ретінде көрініс табатын сезімдер, аффектілер, қандай да

бір объектіге қатысты сезімдік қатынастарды таңдау жатады. Бұл үрдістер өз кезегінде адамның психикалық әрекетінің ойшылдық (ойлану), еріктік (ерік) және эмоциялық (эмоциялар) сәттерін сипаттайды. Олар жекеленген түрінде психикалық тұрғыданы дені сау адамның объективтік шындықты, нақты айтар болсақ, өз әрекетінің немесе әрекетсіздігінің әлеуметтік мәнін ұғыну және бағалау; олардың салдарын, соның ішінде әлеуметтік зиянды салдарын болжау; өзі жүзеге асыратын әрекет пен орын алуы мүмкін салдардың арасындағы себепті байланыстың дамуын түсіну; әлдеқайда алыс жатқан салдарды, сонымен қатар өзінің тәжірибесіне, білімдеріне, дағдыларымен байланысты ерекше зейін мен психикалық ойлануды талап ететін салдарды болжау (ойшылдық сәт); қандай да бір мақсатқа жетуге ұмтылу; қандай да бір нәтиженің туындауын қалау немесе қандай да бір салдардың туындауына немқұрайдылықпен қарау (еріктік сәт); өзінің сезімдерін білдіру, эмоциялық көңіл-күйін білдіру (эмоциялық сәт) мүмкіндігінен, қабілетінен көрініс табады.

Сонымен, кінәнің психологиялық мазмұны мынадан көрініс табады: отандық қылмыстық заңнама оны адамның қоршаған ортадағы қандай да бір шындыққа қатысты объективтік, шын мәнінде бар психикалық қатынасы тұрғысынан анықтайды. Бұл ретте ерекше атап өтетін бір жайт, мұндай қатынас туралы білім ғылыми ережелерге және психологияның тұжырымдарына негізделуі тиіс.

Кінәнің әлеуметтік-саяси мазмұны қылмысты қылмыстық заңмен тыйым салынған қандай да бір әрекетті кінәлі түрде жасау ретінде материалдық анықтауға негізделеді. Мұндай мазмұнның мәні кінәнің келесідей анықтамасынан көрініс табады. Кінә – бұл тұлғаның өзінің кез келген, соның ішінде өзге біреумен сынға алынған әрекеттері мен олардың салдарына емес, тек қоғамға қауіпті, қылмыстық заңмен жазалау қауіпмен тыйым салынған, яғни мемлекет тарапынан сынға алынып, жазаланатын әрекеттеріне қатысты психикалық қатынасы. Қылмыс жасай отырып, тұлға қоғамның әлеуметтік құндылықтарына кінәлі түрде, яғни қасақаналықпен немесе абайсыздықпен кері психикалық қатынас білдіреді [4, 103-105].

Кінәнің қылмыстық құқықтық мазмұны оның түсінігі мен нысандарының қылмыстық заңда анықталуымен сипатталады. ҚР ҚК-нің 19-23 баптарында кінәнің психологиялық және әлеуметтік-саяси мазмұнының мәні көрініс тапқан [2].

Қылмыстық заңда көрініс таба отырып, кінә қасақаналық немесе абайсыздық нысанында көрініс табатын және кез келген құрам үшін міндетті болып табылатын, қылмыс құрамының субъективтік жағының белгісі мәнін иеленеді.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінә – объективтік шындықтың фактісі. Субъектінің кінәсі жөніндегі тұжырымды сот іс бойынша жинақталған барлық дәлелдер негізінде жасайды.

Егер қылмыстық заңда көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекет жасалып, одан адамға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келсе немесе зиян келу қаупі туса ғана кінә жайында әңгіме қозғауға болады. Қылмыстық құқықтық ұғым бойынша қылмыстық құқық бұзушылық жоқ жерде кінә да жоқ.

Қылмыс жасағандағы кінә (қасақаналық та, абайсыздық та) құқық қолданушының (судья, тергеуші) санасынан объективті түрде пайда болады. Ол алдын ала тергеу, сотта істі қарау жүргізілгенде дәлелдеу затына кіреді. Бұл жағдай істегі анықталған дәлелдемелерге баға негізінде жүзеге асырылады. Бұған байланысты кінә заңдылық-психологиялық қана санат емес, сондай-ақ баға беретін санат екендігін мойындаған жөн. 40-шы жылдары кеңестік заң әдебиеттерінде кінә ұғымының кінәлінің судья санасынан тыс өзі жасаған қоғамға қауіпті әрекеттің пайда болуы және оның қасақаналық пен абайсыздық түріндегі зардаптарын кінәнің баға беретін түсінігімен біріктіруге талпыныс жасалды. Мәселен, Б.С.Утевский «кінәні қылмыс құрамының элементі ретінде қылмыс құрамының объективтік жағы, яғни қасақаналық пен абайсыздық тұрғысындағы тар шеңберде түсінумен қатар қылмыстық құқық кінәні қылмыстық жауаптылықтың негізі ретінде кеңірек түсінуді де біледі» деген.

Кінә – тек психологиялық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-саяси да ұғым. Кінәнің психологиялық мазмұны адамның өзі жасаған әрекетінің және оның зардабының іс жүзінде болғандығын ұғынатындығында немесе ұғынуға мүмкіндік алатындығында. Кінәнің әлеуметтік-саяси мағынасы – адамның өз әрекетінің және оның зардабының әлеуметтік мәнін, яғни олардың қоғамға қауіптілік сипатын ұғынуында немесе ұғынуға мүмкіндігі барлығында.

Қылмыс жасаған адамның саналы-ерікті психикалық жағдайы дегеніміз адамның санасы мен еркінің қылмыстық заңда көзделген, өзі жасаған әрекетке және оның салдарына (зардаптарына) қатынасы. Сана (ойшылдық жағдай) мен еріктің (еріктік жағдай) өзара жиынтығы кінәнің мазмұнын құрайды [4, 78-79].

Осылайша кінә екі – ойшылдық және еріктік жағдайлармен сипатталады. Ойшылдық және еріктік жағдайлардың әртүрлі арақатынасы кінәнің нысандарға, ал нысанның өз ішінде түрлерге бөлінетіндігінің негізінде жатыр.

Қылмыстық заңда кінәнің екі негізгі нысаны көзделген: қасақаналық және абайсыздық (ҚК-тің 20 және 21-баптары). Қасақаналық өз кезегінде тікелей және жанама болып, ал абайсыздық менмендік және немқұрайдылық болып бөлінеді. Заңда кінәнің екі нысанымен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар да қарастырылған[2].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. - Воронеж, 1974. – 149с.

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236> (өтініш берген күні: 01.02.2020)

3 Наумов А.В. Ресей Федерациясының қылмыстық құқығы. – Астана, Фолиант, 2001. -345 б.

4 Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 768 б.

УДК: 321(091); 34(091)

МРНТИ: 10.09.01

Д.Р. Мухаметхан¹

Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Тарих және құқық институты

Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,

Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Н.Б.Калкаева, Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,

Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.

ҚАЗАҚ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ТҮСІНІГІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ әдет-ғұрып құқығындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың түсінігі қарастырылады. Қазақ әдет-ғұрып құқығында қылмысты әрекеттердің топтық, жалпы түсінігі анық ашылмағандығын, ол бүкіл рудың мүдделерін бұзу сылтауымен қапталғанын атап көрсетеді. Ру мүшесі жасаған қылмыстары үшін жақын туыстарының немесе руластарының жауап беретін міндеттемелерді қарастыратын, рудың бұзылған мүддесін ортақ күшпен қалпына келтіру міндетін көздейтін ережелер жаза мен қылмыстың ортақ сипаттамасын одан әрі күрделендіреді.

Түйін сөздер: қазақ әдет-ғұрып құқығы, қылмыс, қылмыстық теріс қылық, кінә

D.R. Mukhametkhan¹

*¹Master of the 1st year of the specialty 7M042010- jurisprudence of the
Institute of History and Law of the Abai KazNPU*

*Research supervisor: N. B. Kalkayeva, PhD in Law, the associated professor of Chair of jurisprudence of
Institute of history and right of Abai KazNPU*

CONCEPT OF CRIMINAL OFFENCE IN THE KAZAKH CUSTOM LAW

Abstract

This article deals with the concept of criminal offence in the rights of Kazakh custom. Kazakh customs emphasize that the group, common understanding of criminal actions is not disclosed, it is covered under the pretext of violating interests of the whole kind. Provisions providing for the obligations of close relatives for crimes committed by members of the genus, providing for the obligation to recover the violated interests of the genus.

Keywords: kazakh customary law, crime, criminal offence, guilt

Д.Р. Мухаметхан¹

¹магистрант 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г.Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева, к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры
Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая

ПОНЯТИЕ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ В КАЗАХСКОМ ОБЫЧОМ ПРАВЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается понятие уголовного правонарушения в правах казахского обычая. В казахских обычаях подчеркивается, что групповое, общее понимание преступных действий не раскрыто, оно покрыто под предлогом нарушения интересов всего рода. Положения, предусматривающие обязательства близких родственников за преступления, совершенные членами рода, предусматривающие обязанность восстановления нарушенных интересов рода.

Ключевые слова: казахское обычное право, преступление, уголовный проступок, вина

Орта ғасырлардағы мұсылман құқықтанушылары мен қазіргі заман зерттеушілері құқық бұзушылықтың бірнеше қағидаларын қарастырған. Олардың көзқарастарын талдау қазақ әдет-ғұрып құқығын тағы да терең зерттеуге әсер етті. Қазақ әдет-ғұрып құқығында “қылмыс” сөзі адамның жанына немесе ағзаларына зиян келтіру мағынасын білдіреді.

Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы қылмыс ұғымы ежелгі дәуірдің құқық мұрағаттарындағы қылмыстың түсінігіне жақын келеді. Оларды, мысалы, “Русская Правда”, “Салическая Правда” сияқты құжаттардан кездестіруге болады.

Т.Күлтелеев: “Қазақтың әдет-ғұрыпында “қылмыс” деген арнайы термин болған емес. Оның орнына қазақтар жаман іс, жаман қылық деген сөздер қолданды. “Қылық” сөзінен уақыт өте “қылмыс” атты ғылыми термин шықты” [1, 160 б.] деп жазса, заңгер С.М. Әпенев бір еңбегінде “қылмыс” сөзінің төркіні “жаман қылық қылма” деген сөздегі “қылма” сөзіне байланысты болуы мүмкін. Яғни “қылма” сөзі “қылмас” әрекеттер немесе қылмас, жасамас деген мағынаға көшіп, бірақ қазақ тілінің айтылуы икемділігіне қарай “қылмыс” болып кетуі де мүмкін” деп көрсетеді [2, 50 б.].

Қазақ әдет-ғұрып құқығында “қылмыстың” табиғи нысаны қоғамның тұрмыстық, рулық құрылымының күрделілігімен байланысты болды. Соған байланысты қылмыс деп жәбірленушіге немесе оның туысына келтірілген материалдық және моральдық шығынды айтады.

Қылмыс түсінігі - қылмыстық құқық аясында кеңінен талқыланатын мәселелердің бірі. Жеке тұлға мен қоғамның арасындағы қандай шиеленістер қылмыстық-құқықтық ықпал етуді талап ететінін анықтау - қылмыстық заңнаманың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады.

Құқық бұзушылық теорияларын зерттеу барысында мұсылмандық заңгерлер екі негіз қалаушы философиялық – діни ілімдік бастауларға сүйенеді. Ең алдымен, адамдардың барлық іс-әрекеттері және тіпті ойлары да Алланың еркіне байланысты деп пайымдаған, алайда, сонымен қатар мұсылмандық-құқықтық мектептердің басым көпшілігінің өкілдерінің пікірі бойынша, жаратушының еркімен белгіленген шектер, адамдардың әртүрлі өмірлік жағдайларда, өздерін қалай ұстауды өз бетімен шешуге мүмкіндік беретіндей, мейлінше икемді болып табылады, сондықтан да кез келген теріс қылық мұсылмандық тыйымдарды бұзғаны үшін жазаланатын әрекет ретінде қарастырылады, оның мағынасы исламның жалпы бағыттылығында, нақтырақ айтқанда, исламның құқықтық принциптері мен нормаларының негізгі бес құндылығы – дінді, өмірді, сананы, ұрпақты жалғастыруды және меншікті қорғауға бағытталғандығында.

Қылмыстың түсінігі бірқатар електен өтіп, өзінің түсінігін тапқандай болды. Жаңа қабылданған ҚР ҚК 10-бабында “қылмыс ұғымы” былайша орын алды: Осы Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады.

Қылмысты материалдық немесе моральдық шығын деп формальды түрде тану көптеген ежелгі халықтар естелігінде кездеседі. Мысалы, “Русская Правда” құжатында қылмыс “жәбірленушіге материалдық немесе моральдық шығын келтіру” деп есептелген [3, 161 б.]. Бұл жерде қазақтардың

рулық-қауымдық қоғамының нысаны басты рөлге ие. Себебі қазақ әдет-ғұрпында жәбірленуші болып адамның туысқандары да танылады. Жәбірленушінің туысқандары ғана емес, оның руластары да мүддеміз аяққа басылды деп есептеп, өре түрегелуі мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды.

“Қылмыс” ұғымының мазмұны қоғамдық - экономикалық формацияның өзгеруіне қарай өзгеріп отырады, бірақ оны қылмыстық заңмен қорғалатын, өмір сүріп отырған қоғамдық қатынастар үшін қоғамдық қауіптілігін анықтайтын әлеуметтік мәні өзгеріссіз қалады [4, 23 б.].

Қазақтың әдет-ғұрпында қылмыс азаматтық құқық бұзушылыққа жақын келеді. Себебі құқық ісін жүргізушілер кез келген дауды даулаушы және жауапкер деп атады. Қылмысты іс-әрекеттің де, азаматтық құқық бұзушылықтың да зардабын зиян деп есептейді.

Қазақтың әдет-ғұрпында орыс немесе басқа халықтардың ежелгі естеліктерінде кездесетін “реніш” ұғымы кездеспейді.

Жалпы көптеген халықтардың әдет-ғұрыптарында қылмыстық әрекет пен азаматтық құқық бұзушылықтың түсінігін ажырату мәселесі қарастырылмаған. Мұндай жағдай ХХ ғасырға дейін өмір сүрген әдет-ғұрып нормаларында кездеседі. Біздің пікірімізше, мұндай жағдайға түсіністікпен қарау керек. Себебі кейбір көшпенді елдердің әдет-ғұрыпқа негізделген заңдарында ғана емес, сонымен бірге ескі уақыттарда жазылған Римнің 12 табица, Хамурапи, Ману сияқты т.б. заңдарда да қылмыстық құқықтық мәселелер мен азаматтық құқықтық мәселелер бір-бірінен ажыратылмаған. Қылмыстық құқық пен азаматтық құқық кейін уақыт өте кейбір әрекеттердің табиғатына, қоғамға қауіптілік дәрежелеріне зер салу барысында ажыратылды. Сондай-ақ ежелгі заман уақыттарындағы заңдарға көңіл аударсақ, онда кейбір әрекеттердің қылмыс немесе азаматтық тәртіпте шешілетін істер екендігін ажыратуда қателіктер болғандығын да аңғаруға болады. Мысалы, Римдік республика кезінде ұрлық жасау азаматтық тәртіпте қарастырылса, кейін Римнің империяға айналған кезінде бұл әрекет қылмыс ретінде бағаланды, сол сияқты бұл елдің заңында абайсызда қаза келтіру қылмыс болып есептелмесе, ал Рим империясы кезеңінде қылмыс болып саналды. Сондықтан бұл жерде құқық ғылымының да заң шығарушының ой-танымы арқылы дамидығын, сол арқылы құқық бірте-бірте жетілетіндігін айту керек. Осындай дамудың, жетілудің нәтижесінде уақыт өте келе қылмыс пен азаматтық құқық бұзушылықтың арасы ашылып, олардың түсінігі берілді [5].

Құқықтың дамуының келесі себептері ол қоғамның шаруашылық, мәдени және саяси жағдайымен, құқықтың базисі болып саналатын экономикалық құрылыс болып табылады. Шоқан Уәлиханов: “Басқа тайпалық организмде және басқа орта мен стихиялық жағдайда өмір сүріп отырған қырғыздардан (қазақтардан) қылмыс пен теріс қылықтың түсінігін, олардың көзқарасын талап етудің қажеті жоқ” деп жазуының өзі - осының дәлелі [6].

Шындығында, қазақ қоғамының негізгі бөлігі, зиялы қауым өкілдері қылмысты басқа құқық бұзушылықтардан айыра білген. Бірақ оның қоғам үшін маңызы соншалықты қажетті емес еді. Қоғам әдет-ғұрыпқа негізделген құқықтық жүйеде емін-еркін өмір сүрді. Сонымен қатар, қазақ әдет-ғұрпында таптық сипаттағы қылмыстық әрекеттерді көре алмаймыз.

Мәселен, көрнекті заңгер ғалым А.А. Пионтковский, “социалистік қылмыстық құқықтың өзінің таптық сипатын жасырудың қажеттігі жоқ, өйткені ол барлық еңбекшілердің мүддесін қорғау үшін қабылданған. Осыған орай қылмыс ұғымына материалдық анықтама беру социалистік мемлекеттік қылмыстық заңнамаларында белгіленеді” [7, 25 б.].

Қазақ АССР-нің 1920 жылғы Бірінші Құрылтай Съезд Кенесінде кенес юстициясын ұйымдастыру ережесінде: “Барлық сот органдарына ескертетін нәрсе қырғыз (қазақ) өмірінде рулық тұрмыспен, өзіндік өмір сүру жағдайымен, діни көзқараспен және т.б. байланысты, қылмыстар сақталынып қалды. Онда “(қылмыстық сипат) қырғыздардың (қазақтардың) көпшілігі “қылмыс” түсінігін мүліктік-құқықтық қатынастарды бұзу деп түсінеді, мемлекеттің қоғамдық қауіпсіздікті қорғайтын рөлі ескерілмейді” деп жазылған. Бүкіл рудың бір қылмыскердің әрекеті үшін жауап беруі, бұзылған мүддені бірлесіп қалпына келтіруі, қылмыс пен жазаның қазақ қоғамында таптық сипатының жоқ екенін толық дәлелдейді.

Кейбір авторлардың қазақ әдет-ғұрпы қылмыстық әрекет пен қылмысқа жатпайтын әрекетті ажырата алмайды деген пікірімен келісуге болмайды. Мысалы Н.И. Гродеков былай дейді: “Әдеттің қылмысқа деген көзқарасы қарапайым: егер даулаушы болмаса, онда қылмыс та жоқ немесе қылмыскердің өзі талабын кері қоя алады” [8, 141 б.]. Д'Андрениң ХІХ ғасырдағы Кіші жүз қазақтарының әдет-ғұрып құқығының жинағында: “Егер ордалық (қазақ) ренжіткен немесе жәбірлеген адамы талап қоймаса және қанағаттандыруды қажет етпесе, онда қылмыскер адам кез келген қылмысы үшін де (дінге қарсы қылмыстан басқасы) жазаға тартылмайды” деп көрсетеді. Шындығында,

жәбірленуші немесе оның туысқанына материалдық немесе моральдық зиян тигізу деп көрсетілгенімен, ол жекелеген адамның еркіне байланысты емес еді, керісінше, ол қоғам мүддесімен ұштасып, әдет-ғұрыптың жалпы нормаларымен қамтылған еді.

Белгілі заңгер Г. Загряжский: “Билер белгілі бір адамның кез келген қылмыс жасағанын білген жағдайда, тіптен ешкім шағыммен келмесе де, тез арада іздеу салып кінәліні алдына келтіреді”, деп жазады [9, 134 б.].

Көшпелі қауымның мүддесіне қатысты істер (жайылым жерлерді тартып алу, көп мөлшерде мал ұрлау, әйел ұрлау, қыстауды тартып алу) құрметті, сыйлы тұлғаларға қатысты істер билер, ақсақалдар, сұлтандардың бастамасымен қаралды.

Осы жоғарыда айтылғандар, қазіргі уақытта қылмыс туралы ұғым жалпы адамзаттық деп танылатын құндылықтардың бәрін қылмыстық қол сұғушылықтан қылмыстық құқықтық қорғау қажеттілігі туралы көріністерді көрсетеді деген қорытындыға әкеп тірейді [10, 115 б.].

Материалдық және моральдық зиян келтіруді ресми қылмыс деп тану- көптеген елдердің ежелгі ескерткіштеріндегі жазуларға тән. “Русская Правда” заңы бойынша қылмыс деп, жәбірленушіге материалдық және моральдық зиянды келтіру танылған. Осыған С.В. Юшков литвалықтар туралы айтып сілтеме жасаған: “Басында Литвалық құқықта қылмыс деп басқа тұлғаға келтірілген материалдық және моральдық залалды есептеген” [11, 464 б.].

Біз қазақ қоғамындағы қылмыстың түсінігі, бұрынғы замандағы қазақтар арасындағы қылмыстық іс-әрекеттердің мазмұны туралы айтқанда, абстрактілі түрде олардың пайда болу және даму жағдайларын ескермей талқылай алмаймыз.

Қазақ әдет-ғұрып құқығында қылмысты әрекеттердің топтық, жалпы түсінігі анық ашылмаған, ол бүкіл рудың мүдделерін бұзу сылтауымен қапталған. Ру мүшесі жасаған қылмыстары үшін жақын туыстарының немесе руластарының жауап беретін міндеттемелерді қарастыратын, рудың бұзылған мүддесін ортақ күшпен қалпына келтіру міндетін көздейтін ережелер жаза мен қылмыстың ортақ сипаттамасын одан әрі күрделендіреді. Жәбірленушіге немесе оның туыстарына келтірілген материалдық және моральдық зиянды формальді түрде қылмыс деп тану жеке адамдардың еркіне байланысты болмады. Керісінше, ол қоғамдық мүддеден шығып, әдет-ғұрып құқығының нормаларымен реттелді. Бұл жайында М.М. Исаев “Русская Правда” адамның өзіне және оның мүлкіне қол сұғушылықты залал деп қарастырған [3], бірақ бұл түсінік қоғамдық мүдделерден алыс болмады. Қайсысы залал, ал қайсысы залал емес екендігі жәбірленушінің көзқарасымен және еркімен емес, нақты “Русская Правда” нормаларымен белгіленген.

Барлық істер жәбірленушінің немесе оның туыстарының еркінен туындап, аяқталған жоқ. Бүкіл көшпенді тайпаның мүдделерін бұзған немесе билікті және қоғамдағы құрметті адамдардың жеке және мүлктік мүдделеріне қарсы істер сұлтандардың, билердің, ақсақалдардың қалаулары бойынша қозғалды.

“Күнә”, “қылмыс”, “имансыздық” түсініктерін қазақ қоғамы ажырата білді. Қазақтардың түсінігінде кез келген қылмыс “күнә” емес және сондай-ақ кез келген күнә “қылмыс” емес.

Қазақ әдет-ғұрып құқығында емші, бақсы-балгерлерді жазалайтын арнайы нормалар болған жоқ, сондай-ақ жануарлар мен жансыз денелерге қатысты сот процестері болмағанын көптеген авторлар талқылап кеткен.

Ежелгі қазақ әдет-ғұрыптарында өзін-өзі өлтіруге талпыну, өзіне-өзі зиян келтіру, әйелдің түсік тастауы, жеңгетайлық және т.б. әрекеттер имансыз, күнәлі іс саналса да, жазаға тартылмайтын еді. Қазақтың әдет-ғұрыптары көптеген халықтың әдет-ғұрыптарымен салыстырғанда дамыған дәрежеде болды.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы кінәнің екі нысанын ажырата білді: қасақана және абайсызда. Қасақана қылмыс абайсыздықпен жасалған қылмыстарға қарағанда ауыр деп есептеледі [6]. Қазақ халқының дәстүрлі мемлекеттік және құқықтық мәдениетінің алтын қорынан сақталған қымбат қазына Тәуке ханның Жеті жарғысында қасақана және абайсызда жасалған қылмыстардың бір-бірінен ажыратылғанын байқауға болады. Тәуке ханның жарғысы негізінен қасақана қылмыстарға жауапкершілік тағайындауды көздеген сияқты. Тәуке хан жарғысында ұрлыққа, тонауға, зорлауға, әйел ұрлауға, құдайға тіл тигізу, ар-намысқа қол сұғу, жеті атаға дейін үйленбеу қағидасын бұзу қылмыстары қасақана жасалған кезде ғана жазаға тарту көзделген.

Жарғының кейбір тұстары, мысалы, кісі өлтіру мен дене жарақатын келтіру қылмыстарына тағайындалатын жауапкершілікке қарап, олардың негізінен қасақана жасалған жағдайда жауапкершілікке тартылатынын көреміз.

Тәуке хан жарғысында егер адам өзінің әкесін немесе шешесін өлтірсе, қолын, аяғын, құлағын кесу, ер адамды қамшымен, таяқпен сабау көрсетілген. Онда қылмыскерге: “Кімде-кім сұлтанды немесе қожаны өлтірсе, өлген адамның туысына жеті адамның құнын өтесін” деген ескерту бар. Мұндай үлкен санкция қасақана кісі өлтірген адамдарға қатысты қолданылады.

Келтірген пікіріміз дәлелді болуы үшін XIX ғасырдағы Орынбор шекара комиссиясы шенеуніктерінің қазақ әдет-ғұрыптары жөніндегі жинақтарын талдап көрелік. Поручик Аитовтың рапортында (1846 жылы 26 ақпанда) “Сұлтанды қасақана өлтіргені үшін кінәлі 1500-2000 қой төлейді, ал абайсызда өлтірсе, жартысын төлейді. Әкесін қасақана өлтіргені үшін баласын өлім жазасына кеседі, ал абайсызда болса бір құдайға тапсырылады, ешқандай жазаға тартпайды” деген мәлімдемелер бар [6, 76-78 бб.].

Бірақ бұл ережелер Тәуке хан заманында абайсызда жасаған қылмыс үшін жазаға тартылмайтын еді деген ұғымды білдірмейді. Материалдық зиян келтіруді қылмыстың ұғымы ретінде қарайтын қоғамда абайсызда зиян келтіру де қылмыстық жазаға тартылуы заңды құбылыс.

Құлдардың мүддесіне байланысты қылмыстық іс қозғауға құқық болмады. Құлдың өз қожайыны туралы арызы еш жерде қаралмады. Осыған ұқсас ережелер қазақ әдет-ғұрып құқығының 1824 жылғы жинағында көрсетілген, мысалы, төлеңгіттердің өзінің сұлтанына жасаған, қойшылардың қожайынына жасаған, әйелінің күйеуіне жасаған (әйеліне қарсы аса ауыр жасаған қылмыстарды есептемегенде), балаларының ата-анасына жасаған арыздары қаралмады. Тәуке жарғысы бойынша балалар ұрлық немесе өзге де ауыр қылмыс жасаған ата-аналарын ұстап беруге құқығы болмады [6, 103 б.].

Сонымен қазақ көшпенді, әдет-ғұрыпқа негізделген өмірінде қылмыс деп, елдің және рулар мен жекелеген адамдардың құндылықтарына материалдық және моральдық зиян келтіретін және олар шығарған құқықтық тәртіпті бұзатын іс-әрекеттер танылған. Қылмыс деп сол кездердегі көзқарас бойынша, қоғамға қауіпті деп танылған іс-әрекеттерді қарастыруға болатын.

Тәукенің жарғысында және кейінгі құқықтық жазбаларда қылмыстар мен олардың жазалары көрсетілген: ұрлық үшін ұрланған заттың бірнеше есе құны мөлшерінде айыппұл, ал барымта кезінде алынған малға тек оның нақты құны салынған. Бұл қазақ әдет-ғұрып құқығында сөзсіз қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің қауіпсізден ажыратылғандығын көрсетеді. Қылмыстардың әртүрлі объектілері осы объектінің топтық сипатына қарай бірдей қорғалмады.

Өте жаман қылықтарды жасау ретінде сұлтандардың, билердің өміріне, олардың отбасына қарсы жасалған қылмыстар танылған. Тәукенің жарғысында саяси қылмыстардың жазаларын тағайындайтын нормалар жоқ. Ол мемлекеттік биліктің орталықтанбағандығы мен мемлекеттік қылмыстар түсінігінің дамымағандығымен байланысты деп түсінеміз. Патриархалды-феодалдық қатынастарда өмір сүрген қазақ елінің қылмыстық құқығы барлық қылмыстарды қамтымай, тек олардың көп кездесетін түрлері үшін жаза тағайындаған.

Хандар, сұлтандар, билер іс-әрекеттерді қылмыс және қылмыс емес деп тани алды. Қазақ заңынан билер мен байлардың мүдделері жай қарапайым халыққа қарағанда артық қорғалғанын байқауға болады. Осындай жағдайға келетін мынандай қылмыс түрін келтіруге болады және мұндай әрекет айтарлықтай ауыр әрекет деп аталған. Мысалы, рұқсатсыз атқа отыру күрделі қылмыс деп танылып, қатаң жазаланды. Сол уақыттарда қазақ билері мен байларының және сұлтандарының қолымен жасалған зиянды әрекеттер қылмыс болып танылған жоқ. Мысалы, ру мүшелерін ру басының, билердің сабауы; қожайынның құлды, көзге шөп салу кезінде ұсталған әйелін күйеуінің ұруы, барымта, көп әйел алу, табыс алу сияқты іс-әрекеттер қылмыс болып саналмады.

“Қылмыс” ұғымына Қазақстанда діннің де әсер еткендігін аңғаруға болады. XIX ғасырдың басына дейін қазақ әдет-ғұрып құқығында дінге қарсы деп танылған қылмыстар аз болды. Кей кезде қазақ қоғамында қылмыстың қылмыстық сипаты діни бұзушылықтардан ажыратылмады. Іс жүзінде, “жаман қылық” істеген адам сонымен қатар күнә жасаған, яғни “құдайға қарсы іс-әрекет” жасаған адам болып саналды.

Заң түсініктерінің діни түсініктермен араласуы діндар адамдар мен билік етуші топқа тиімді болды. Бірақ бұдан Маковецкий және басқа да қазақ құқығын зерттеген ғалымдар сияқты қазақтар дінге қарсы іс-әрекеттер мен жаман қылықтарды ажырата алмады деген тұжырым жасауға болмайды. Екі терминнің араласуы тек қазақ қоғамының кей жерлерінде және отбасы-неке қатынастарына қатысты қолданылатын болған. Н.И. Гродеков, “Халықтың ажырататыны - күнә және жаман қылық. Жақын адамға келтірілген жамандық -жаман қылық немесе қылмыс, ал діни салттарды орындамау және қан араластыру - күнә” деп жазған [8, 143 б.].

Қазақ қоғамында “қылмыс”, “арсыздық” және “күнәһәр” терминдері ажыратылған. Қазақтардың түсінігі бойынша, әрбір қылмыстық іс күнә болмағанмен, бірақ барлық күнә қылмыс деп танылған. Мысалы, 5 рет күніне намаз оқымау және басқа да шариғат ережелерін сақтамау күнә болып қана қоймай, қылмыс болып саналған.

Қазақ әдет-ғұрып құқығының нормалары басқа қоғамдық жүйелерде қылмыс деп танылған іс-әрекеттер үшін жауаптылық қарастырмады. Қазақ әдет-ғұрып құқығында сиқыршылар мен шамандарды қудалайтын арнайы нормалар болмады. Мұны сол қоғам жағдайында дұрыс деп бағалауға да болады. Себебі қазақ халқын “қос дінді халық” деп санайтын адамдар әлі де бар. Қазақ халқының мұсылмандыққа дейінгі бұрынғы діні тәңірге және ата баба аруағына табыну болғандықтан, кейін мұсылман діні қазақтарға енген кездерде де бұл діндер жойылып кетпей, мұсылман дінімен қатар қолданылды. Тәңіршілдік дінін ұстануда шаман-бақсылардың да айтарлықтай рөлі болуына байланысты ондай адамдарды қылмыскер ретінде танымау заңды құбылыс болып саналады.

Тәуке жарғысын құраушылар қылмыстардың барлық түрлерін қамтымай, тек жиі кездесетін қылмыстарды қарастырған. Олар, мысалы, өмірге, мүлікке, ар-намыс пен денсаулыққа қарсы қылмыстар болды. Бұл жарғыда “танымал адамдар” мен қасақана әке-шешесін өлтіру үшін қылмыстық жауаптылық қатаң болды. Бұдан Тәуке жарғысы кінә түрлерін білгенін, бірақ ол кезде қазақ әдет-ғұрып құқығында олардың арасында нақты бөлу болмағанын көреміз.

Кездейсоқ жасалған іс-әрекеттер қылмыс болып танылмады, олар кейбір кезде азаматтық жауаптылыққа (кездейсоқ өлім болған кезде кінәлі адам тек жерлеумен байланысты шығындарға) тартылған. Демек, бұдан туындаған ой жасаған қылмысы үшін кінәнің анықталуы жаза тағайындалуы үшін маңызды екендігі байқалады. Кінәлікпен қатар адамның жасқа толу белгілерін анықтау да қажетті болды.

Қазақ әдет-ғұрып құқығының нормаларымен қылмыс деп келесі іс-әрекеттер танылды: тәуелсіз адамдардың құлға айналуы, басқа елге тәуелсіз адамды сату, жасөспірімдерді құлға айналдыру мақсатында ұрлау және т.б. Мысалы, Г. Загряжскийдің айтуы бойынша: “Егер кімде-кім ерікті адамды өзінің құлына айналдырса, онда ол сол адамды жіберумен бірге 5-7 тоғызға дейін айыппұлды сол адамға төлейді” [9]. Сонымен қатар, 5-7 тоғыз айыппұлды ерікті адамды құлға айырбастаған, сәбиді немесе кәмелетке толмаған адамды құлға айналдыру мақсатында ұрлаған адам төлеген, ал нақ осы әрекет оның туыстарымен жасалса, 5-9 тоғыз айыппұл төлеген. Осы іс-әрекеттерге жауаптылық қарастыру, қазақ қоғамының экономикасындағы өзгерістермен қазақ әдет-ғұрып құқығына патшалық заңнаманың әсер етуіне байланысты болды.

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ қоғамында қылмыс пен азаматтық құқық бұзушылық арасында айырмашылықтарын көрсететін тұжырымдар нақты тұрақтана бастады. Әдет-ғұрып құқығы нормаларында күнә нақты нысанға ие болды. Абайсызда жасалған қылмыстар қасақана жасалған қылмыстарға қарағанда жеңіл санкцияға ие болды. Қасақана жасалған қылмыстардың санаттарын ажыратуға көп көңіл бөлінді. Кездейсоқ іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық қарастырылмады.

Әдет-ғұрып құқығы нормаларында жеке мүлік қорғалып, сонымен қатар мемлекет бастамалары күшейе бастады. 1867 ж. “далалық облыстарды басқару жайлы уақытша жарлық” бойынша Батыс Сібірдің бас басқармасының ұсынысында былай делінген “би қылмыстық істерді екі жағдайда қарауға қатысады: а) адамдардың өтініші бойынша, б) адамдардың өтінішінсіз-ақ полициялық және басқа органдардың қудалауға жататын қылмыстық әрекеттер жайлы ақпараты бойынша”.

Көп істер билер сотында патшалық әкімшілік қарауымен қозғалып қаралды. 1893 жылғы Тоқмақ жедел съезінде қабылданған ережеде былай делінген: “талапкер жоқ болса, ал қылмыс жасалып қоғамға әйгілі болса және қоғамға жамандық тигізсе, оны лауазымды адамдардың өтініші бойынша жазалауға болады”.

XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап әдет-ғұрып құқығы нормаларында қылмыс пен жаза түрлері нақтылана бастады.

Қазақтардың өзіндік өмір кейпіне, тұрмысына байланысты және көпшілік жағдайда қылмыстың жасалғандығын білдіретін жер, мал, жесір дауының үш тобы жиі кездескен. Қазақтың күшті рулары өзінің қолындағы малды көбейту үшін мал ұрлау, барымталау әрекеттерін жасап, құнарлы жерлерден алыс түпкірлерге қазақтың әлсіз руларын қудалаған. Патшаның отаршылдық саясатымен және қазақ руларының, оның ішінде кейбір атақты бай адамдарының құнарлы жерді жеке меншікке айналдыруға байланысты жер дауы XVIII-XIX ғасырларда Қазақстанда ең күрделі мәселе болды. Жер үшін таласты қазақ рулары өздерінің арасында және өзге қазақ көшпенділерімен жүргізді.

Жеті жарғының ең бір үлкен бөлімін ел қонысын, жер дауын шешуге арналған қағида-ережелер деп топшылауға болады. Өйткені қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі негізінен осыларға байланысты болғаны баршаға мәлім. Әсіресе, мал бағып, кен далада көшіп-қонып жүрген қазақтар үшін жер ерекше қастерлі.

Қылмыстың анықтамасына қатысты бірқатар пікірлер талданып, қазақ әдет-ғұрып құқығында қылмыстың түсінігіне байланысты дене зақымы, материалдық және моральдық зардаптардың болуы қажетті болуына қарай отырып, қылмысты әрекеттер туралы жалпы түсінікте формальдық анықтама қалыптасқан.

Материалдық және моральдық зардаптардың орын алуына қарай іс-әрекетті қылмыс деп тану Еуропа мен Азия елдерінің ескі заңдарына тән екендігі дәлелденді немесе қылмыс туралы қазақы түсініктің өзге халықтар заңдарымен біршама ұқсас екендігі ашылды.

Жоғарыда айтылған бірқатар пікірлерді саралай келе, біз қазақтың әдет-ғұрпында қылмыс деп қазақ қауымының және оған тиесілі азаматтың экономикалық, саяси және рухани мүдделеріне дене зақымын, материалдық және моральдық зиян келтірумен ежелден қалыптасқан құқықтық тәртіпті бұзу әрекеттері деп түсіндіре аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Культелев Т. Уголовное обычное право казахов. – Алматы: Дәуір, 2004. – 312 с.*
- 2 *Әпенов С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері. -Алматы: Заң әдебиеті, 2006. - 332 б.*
- 3 *Исаев М.М. Уголовное право Киевской Руси. Ученые труды ВИЮН, вып. VII. - М., 1946. – 232с.*
- 4 *Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім: Дәрістер жинағы / жауапты ред. И.Ш. Борчаивили. – Алматы: “Норма-К” ЖШС, 2016. – 496 б.*
- 5 *История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов / Под ред. проф. Крашенинниковой Н.А и проф. Жидкова О.А. - Москва: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. - Часть 1. - 480 с.*
- 6 *Калкаева Н.Б. Шаригат бойынша қылмыс пен жаза. – Алматы, 2017. -236 б.*
- 7 *Курс советского уголовного права. Часть общая / Под ред. А.А. Пионтковского и др.: в 6-ти т-х. – М.: Наука, 1970. - Т.2. – 514 с.*
- 8 *Гродеков Н.И. Киргизы, кара-киргизы Сыр-Дарьинской области. -Ташкент, 1889. - Т.1. – 544 б.*
- 9 *Загряжский Г. Юридический обычай киргиз. О народном суде у кочевого населения Туркестанского края. – СПб., 1876. – 202 с.*
- 10 *Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М.: Из-во Бек, 1996. – 550 с.*
- 11 *История государства и права СССР. Ч. 1. / Всесоюзный институт юридических наук, С.В. Юшков. – Изд. 3-ое , переработан. – М.: Горюриздат, 1950. – 670 с.*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

УДК: 343.1
МРНТИ:10.79.47

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы, Қазақстан*

**ЖАЛҒАН ЖАУАПТАРДЫ АНЫҚТАУ МЕН ӘШКЕРЕЛЕУДІҢ ТАКТИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Мақала кез келген құқықбұзушылық үшін және болған қылмыс фактілерін анықтап ол бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сотта істі қарастыруда жүргізілетін тергеу әрекеті – соның ішінде жауап алудың мәселелеріне арналады.

Жауап алудың белсенділігі – тергеуші жауап алу кезінде, алға қойған мақсатына жету үшін, барлық қажетті әдіс-тәсілдерді білікті қолдануға тиіс. Шындыққа сай келмейтін мәлімет беруден бұлтарушы тұлғалар үшін жауап алу ешқандай ымырасыз үрдіспен жүргізілуі керек. Демек тергеуші, берілген мәліметтердің тек тыңдаушысы болып қоймай, қолда бар барлық заңды құралдардың көмегімен шындыққа сай келетін мәліметтерді алуға тиіс.

Түйін сөздер: тергеу әрекеті, жауап алу, тактикалық мәселелер, дәлелдемелер, қайнар көздер, дәлелдеу, процесуалды әрекеттер, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, құжаттарды талп ету, түсініктемелер, дәлелдемелерді жинау, фактілі деректер.

E.P. Kenjibekova¹

*KazNPU named Abai,
Almaty, Kazakhstan*

TACTICAL QUESTIONS FOR IDENTIFYING AND DISCLOSING FALSE ANSWERS

Abstract

The article is devoted to the issues of pre-trial investigation and investigative actions carried out during the consideration of a case in court, including interrogation, for any offenses and revealed facts of a crime.

Interrogation activity-the investigator must apply all the necessary methods and techniques to achieve the set goals during the interrogation. The interrogation of persons who evade the presentation of information that is not true must be carried out by any uncompromising process. Therefore, the investigator must not only be a listener to the information provided, but also receive reliable information using all available legal means.

Keywords: investigative actions, interrogation, tactical questions, evidence, sources, evidence, procedural actions, pre-trial investigation, document collection, collection of explanations, evidence, factual data.

Э.П. Кенжибекова¹

¹КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ТАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И РАСКРЫТИЯ ЛОЖНЫХ ПОКАЗАНИЙ

Аннотация

Статья посвящена вопросам досудебного расследования и следственных действий, проводимых при рассмотрении дела в суде, в том числе допросе, за любые правонарушения и выявленные факты преступления.

Активность допроса-следователь должен квалифицированно применять все необходимые методы и приемы для достижения поставленных целей при допросе. Допрос лиц, уклоняющихся от представления сведений, не соответствующих действительности, должен производиться никаким бескомпромиссным процессом. Следовательно, следователь должен не только быть слушателем представленных сведений, но и получать достоверные сведения с помощью всех имеющихся законных средств.

Ключевые слова: следственные действия, допрос, тактические вопросы, доказательства, источники, доказательства, процессуальные действия, досудебное расследование, истребование документов, сбор объяснений, доказательств, фактические данные.

Кіріспе. Энциклопедиялық тұрғыда тергеу әрекеттері дегеніміз тергеушінің, анықтау органының, прокурордың заңмен белгіленген тәртіпте дәлелдемелерді жинау және тексеру бойынша жүзеге асыратын қызметі [1, 560 б.].

Келтірілген анықтамада сөз қозғалған әрекеттер процестік әрекеттерге жатады, себебі олар қылмыстық-процестік заңда белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады. ҚР ҚПК 7 б. 36 т. сәйкес процестік әрекеттер – бұл ҚПК ережелеріне сәйкес қылмыстық сот ісін жүргізу барысында жүргізілетін әрекеттер деп көрсетілген [2]. Баян етілген мәтін «процестік әрекеттер» ұғымы тектік ұғым ретінде келтірілетіндігін және интенциональдық сипаттағы белгілерге ие екендігін білдіреді. Бұл жағдай маңызды, себебі тек пен түрдің ара-қатынасы, таза түріндегі жіктелудің негізінде болмаса да, қандай жағдайда да – әрекеттерді жүйелеудің негізінде бар.

Тектің мазмұндық жағын білу процестік әрекеттердің жалпы жүйесінен айрықша өзгешеліктерге ие, және бұл ретте тектің негізгі белгілерін сақтайтын әрекеттерді айыруға мүмкіндік береді. Осылайша, тектік мәнмәтінде түрлік элементтер ретінде тергеу әрекеттері келтірілуі мүмкін. Басқаша айтқанда, тергеу әрекеттері – бұл процестік әрекеттердің түрлерінің бірі. Өз кезегінде, тергеу әрекеттері осындай әрекеттердің жеке түрлеріне қатысты алғанда тектік ұғым болып табылады (мысалы, жауап алу, тану, тінту, қарап-тексеру және т.с.с.).

Тергеу әрекеттері оларды қылмыстық-процестік институтқа жатқызуға мүмкіндік беретін бірқатар белгілер мен қасиеттерге ие. Институционалдандыру тергеу әрекеттерін жүргізу тәртібін одан әрі жетілдіру процесіне бірқатар айырмашылықтар ендіреді.

Кейінгі кезде қылмыстылықпен күрес жүргізуде бірталай қиыншылықтар кездесуде. Әсіресе коррупциялық, ұйымдасқан топ болып жасалған, парақорлық және т.б. сол сияқты қылмыс қатары өкінішке орай жылдан-жылға өсіп кең етек жаюда. Әрбір жекеленген қылмыс түрлерімен күрес жүргізу үшін заң талаптарына сай пайда болған бірнеше ұғымдарға нақты түсініктер беріп, оны теориялық және терминологиялық жағынан дұрыс қалыптастыру қажет.

Криминалистика теориясында әртүрлі ғылыми терминдер қолданылады. Солардың ішінде «тактикалық операция» және «тактикалық комбинация» терминдеріне тоқтала отырып, бұл ұғымдардың әрқайсысының мазмұны мен олардың өзара қатынасының (байланысының) маңызын ашып көрсеткеніміз жөн.

Профессор А.В. Дулов "тергеу мәселелерін шешу үшін "тактикалық операция" ұғымын қолдану қажет" – деп алғаш рет өз ұсынысын жасаған" [3, 23-24 бб.].

Тактикалық операция ұғымының ары қарай дамып жетілуі көптеген криминалист ғалымдардың, атап айтқанда: Е.Н. Асташкин, Р.С. Белкин, П.А. Волостнов, И.Ф. Герасимов, А.Я. Гинзбург, Л.Я. Драпкин, А.В. Дулов, Е.Ф. Жәкішев, Ә.А. Исаев, А.Н. Колесниченко, Е.І. Қайыржанов, Н.П. Марочкин,

А.Е. Михальчук, В.А. Образцов, И.Ф. Пантелеев, Н.И. Порубов, В.Я. Решетников, А.Д. Трубачев, В.И. Шиканов, Н.П. Яблоков және т.б. ғалымдардың ғылыми еңбектерінен көрініс табады.

"Тактикалық операция" ұғымы туралы жазылған барлық еңбектерді талдай келе, бұл ұғым жөнінде айтарлықтай нақты бір түсінік берілмегенін көреміз. Операцияның криминалистика жүйесінде алатын орны, жіктелуі, құрылысы мен маңызы жөніндегі мәселелер әлі күнге дейін пікірталастық проблемалардың қатарында қалып қойып отыр.

Қылмыстарды тергеудегі тактикалық операцияның маңызы келесілерден тұрады:

а) анықтама органдарының ептілік, жылдамдық, жұмылдырылған және икемділік әрекеттерінің жедел мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға мүмкіндік туғызады, тергеу органдарының процесуалдық мүмкіндіктеріне сәйкес әртүрлі тактикалық мәселелерді ұтымды шешуді қамтамасыз етеді;

ә) нақты бір тұлғаның қылмыстық әрекетін тікелей куәландыратын дәлелді, әрі бұлтартпайтын дәлелдемелерді алуға және оны кейінен сотқа ұсынып, олардың қылмысын әшкерелеуге байланысты болжауларды немесе басқада болжауларды тексеру үшін мақсатты түрде тікелей экспериментке пайдалану ситуацияларында тиімді;

б) криминалистикалық және жедел-техникаларды кеңінен қолдануға жағдайлар жасайды;

в) тергеуші мен анықтама органдарының жиналған фактілік мәліметтерді қайтадан жинап-өңдеп уақыттарын босқа жібермеуге мүмкіндіктер туғызады;

г) еңбекті – ғылыми ұйымдастыру қағидаларына толық сәйкес келуін қамтамасыз етеді.

В.И. Шикановтың көзқарасы бойынша, "Тактикалық операция – қылмыстық істі тергеудің жалпы мақсатына бағынышты салыстырмалы автономдық тактикалық мәселелерді шешу үшін (тергеу, жедел-ізвестіру және т.б.) тергеу органдарының құқықтық лауазымды тұлғалары мен Ішкі істер органдарының арнайы қызметкерлері заң талаптарын сақтай отырып өзара бірлесіп жүргізетін әрекеттер жиынтығы" [4, 17 б.].

Ал, А.Д. Трубачевтың тактикалық операция ұғымына берген түсінігін түпкілікті жетілдірілген деп санауға болмайды. Автор "Тактикалық операцияны – қылмыстарды тергеу мен анықтау кезіндегі әртүрлі вариациядағы шешілетін мәселелердің сипатына және нақты жағдайларға байланысты тергеу, жедел-ізвестіру, ревизиялық және басқа да әрекеттердің жиынтығын білдіретін және тергеу барысы мен оны жүргізу нәтижелеріне ықпал ететін нақты бір тактикалық мәселелердің ерекше тәсілі" – ретінде қарастырады [5, 85 б.].

Л.Я. Драпкин "Тактикалық операция" ұғымын өз тұрғысынан: "қылмыстық істі тергеудің жалпы мақсатына байланысты өте қажетті және күрделі мәселелерді, қысқа мерзім ішінде шешу үшін бір жоспар бойынша жүргізілетін тергеу, жедел-ізвестіру, ұйымдастырылып – дайындалған және басқа да әрекеттердің жиынтығы" – ретінде қарастырып түсінік берген, оған кейіннен толық тоқталып өтеміз [6, 36 б.].

Р.С. Белкин жоғарыда аталған ғалымдар мен басқада бірқатар авторлардың "Операция" – терминіне берген ұғымдарына сыни көзқарас білдіріп, келесідей тұжырымға келген "Аталған авторлардың "операция және комбинация" терминдеріне байланысты берілген әртүрлі ұғымдарды талдаудың қажеттілігі жоқ. Біздің концепциямызға (жүйемізге) оның тигізетін маңызы айтарлықтай емес, жалпы пайдаланымдағы қабылданған күрделі тактикалық комбинация мен тактикалық операция түсінігі арасында ешқандай айырмашылық жоқ. Қажет десеңіздер, бұл синоним сөздер деп ерекше көрсетіп, ал жай тактикалық комбинацияға қатысты, бұл термин бір мағыналы емес, оған үйлесімсіз және екі түрлі мағыналы "Следственная хитрость" және "психологическая ловушка" – деген терминдерді қолдануды тиімсіз дей отырып, комбинация терминін, оның заңға сыймдылығы және осы криминалистикалық категорияларға оның қатыстылығы заңды екенін паш етіп көрсету керек" – деп жазған [7, 216 б.].

Р.С. Белкин кейінгі еңбектерінде осы екі ұғымға байланысты өз пікірін сәл өзгерткен. Ол, бірқатар авторлармен бірлесе отырып, "тактикалық операция мен комбинация ұғымдарын талдау арқылы "комбинация" терминін қолданған дұрыс деп қорытындыға келіп, операция мен комбинация ұғымын: "Операция (лат. тіл. "operatio" – әрекет дегенді білдіреді) – бұл белгілі бір мәселені шешуге бағытталған бір бірімен байланысты әрекеттер жиынтығы немесе аяқталған әрекет. Ал, комбинация (ежелгі лат. тіл. "combinatio" – сочетание – үйлестіру, ұштастыру, байланыстыру дегенді білдіреді) – ұштасқан, өзара үйлестіріп ойластыра отырып қабылданған әдіс-тәсілдер, әрекеттер мен айла-амалдар – деп ашып көрсеткен.

Осы екі ұғымда да қолданылатын сөздер бірі мен бірі тепе тең де емес, біріне бірі қайшы да келмейді. Комбинация дегеніміз қиыстыру, қисындастыру, былайша айтқанда, қиыстырудың айласы.

Негізгі бөлім. Операция дегеніміз ол бір күрделі әрекет. Біздің айтқан тергеу үстінде жүргізілетін жұмыстарға келетін болсақ, оларды белгілі бір айламен қиыстырып жүргізу керек. Оны тактикалық комбинациялық операция деп атағанымыз дұрыс дей келе, бұл ұғымға мынандай анықтама берген: тактикалық комбинациялық операция дегеніміз, ол тергеу үстінде тергеу ситуациясына байланысты қылмыстың мән-жайын анықтау үшін жүргізілетін тергеу әрекеттерінің, жедел-ізвестіру және басқа да ұйымдық жұмыстардың жиынтығы және олардың белгілі бір кезекпен, тактикалық айламен қисындастырып жүргізу әдісі'.

Біздіңше, тактикалық операция ұғымын анықтауда А.В. Дуловтың көзқарасы дұрысырақ. Ол, "тактикалық операция – жеке тергеу әрекетін жүргізу бойынша шешілмейтін тактикалық мәселелердің ортақ жоспар бойынша тергеушінің жетекшілігімен тергеу процесінде жүзеге асырылатын және өңделетін тергеу, жедел-ізвестіру, ревизиялық және басқа да әрекеттердің жиынтығы" – деп көрсетеді [8, 57-58 бб.].

Тактикалық операцияны бұл тұрғыдан қарастыра отырып жоғарыда көрсетілген түсініктермен салыстыратын болсақ, бірқатар артықшылықтар бар, атап айтқанда: логикалық жағынан жеткілікті негізделгендігін, тактикалық операция белгілерінің жүйелі түрде реттелуін сипаттайды және өзіндік функционалдық бағытының бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл ұғымның аталмай кеткен мынандай бір белгісін көрсетуге болады. Ол – қылмысты тергеу кезеңдерінің бірінде пайда болатын тергеу ситуациясының тактикалық операциямен ұштасуы.

Жекеленген қылмыс түрлерінің әдістемесін өңдеу, жетілдіру кезінде көптеген авторлар тергеу ситуациясына ерекше көңіл бөліп қарастырады. Тергеу ситуациялары тактикалық операцияларды жетілдіріп өңдеу кезінде ескерілуі қажет. Себебі тактикалық операция тергеудің жеке мәселелерін шешуге бағытталған өзіндік дербес әдістеме болып табылады.

Арнайы заң әдебиеттеріндегі бұл термин ұғымы жөніндегі криминалист-ғалымдардың берген әртүрлі түсініктерін талдай отырып, тактикалық операцияның маңызды белгілерін барынша бөліп көрсетуге болады. Мұндай белгілерге төмендегідей:

- а) тергеу, жедел-ізвестіру және өзара байланысқан жүйелі әрекеттерді;
- ә) тергеу (кейде тергеуге дейінгі) ситуациясы мен әрекеттер жүйесінің байланыстығын;
- б) оларды жүзеге асырудағы жоспарлылығын;
- в) тергеушінің (анықтама органдарының лауазымды адамдары мен жедел-ізвестіру операцияларын жүргізетін жетекші тұлғаларды қоспағанда) жетекшілік ролін;
- г) нақты бір тактикалық мәселелерді шешуге мақсатты түрде бағытталған әрекеттерді жатқызамыз.

Қорыта келе төмендегі авторлардың операция ұғымына берген түсініктері өте дұрыс әрі барынша жетілдірілген дей келе, олардың бұл ұғымға берген түсініктерін қолдауға болады.

А.Н. Асташкин, Н.А. Марочкин, А.Е. Михальчук, В.Я. Решетников – өз тұрғысынан "Тактикалық операцияны – қылмысты ашу, алдын алау және тергеуде белгілі бір тактикалық мәселелерді шешу үшін, сондай-ақ тергеу (тергеуге дейінгі) ситуацияларында пайда болған мәселелерді ескере отырып, жоспар бойынша және лауазымды тұлғалардың жетекшілігімен – тергеу, жедел-ізвестіру және басқа да әрекеттерінің көздеген мақсаттарының өзара байланысты және келісілген жүйе ретінде қарастыру қажет" – деп біздің көзқарасымыз бойынша өте орынды түсінік берген [9, 13 б.].

Ал енді тактикалық комбинация ұғымына тоқталатын болсақ, комбинация – (ежелгі лат. тіл. *combinatio* – соединение, біріктіру) бір тектес заттардың ұштасқан, үйлесімді байланысқан, өзара орналасуы реттестірілген, сондай-ақ күрделі ой, жоспарларды жүзеге асыруға бағытталған әдіс-тәсілдер жиынтығы.

Н.И. Порубов Р.С. Белкиннің бұл көзқарасына қосыла отырып, тактикалық комбинация ұғымын былай деп нақтылайды "тактикалық комбинация жауап алынушының пайда болған ситуацияны дұрыс түсінбей –ұғынбауына бағытталған тактикалық тәсілдердің жүйесі" – деп нақтылаған [10, 218 б.].

Заң әдебиеттерінде тактикалық комбинация екі түрлі аспектіде:

- 1) ұштасқан тактикалық тәсілдер ретінде;
- 2) біріккен тергеу әрекеті ретінде қарастырылады.

Бірінші пікірге қатысты "ортақ тактикалық ойды біріктіретін тактикалық тәсілдердің" ұштасуы.

Ал екіншісіне қатысты пікірлермен келісуге болмайды. Сондықтанда оған нақты тоқталып өткеніміз жөн.

Мәселен, А.В. Дулов "тактикалық операция ұғымының комбинацияға қарағанда мағынасы кең. Бұл жерде тактикалық комбинацияның жеке мүмкіндіктерінің бар екендігін жоққа шығармайды.

Дегенменде, ол жеке тактикалық тәсілдерді орындауға (жүргізуге) бағытталған (кейде жедел әрекеттерді іске қосып) тергеу әрекеттерінің жиынтығында қолданылатын әртүрлі тактикалық операция" – деп түсіндіреді.

Сонымен А.В. Дулов, бір жағынан "тактикалық операция" мен "тактикалық комбинация" - өз алдына жеке категория деп мойындай отырып, ал, екінші жағынан тактикалық комбинацияны тактикалық операцияның бір түрі ретінде қарастырады.

Жеке тактикалық тәсілдерді жүзеге асырудағы тактикалық комбинацияның мақсаты тактикалық операция концепциясына мүлдем кірмейді.

Тактикалық комбинация ұғымына "жеке тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде қолданылатын, пайда болған ситуацияға байланысты тактикалық тәсілдер мен басқа да әрекет – құралдарын тиімді ұштастыру" – деп түсінік береді.

Бұл көзқарасқа жалпы қосылуға болады. Бірақ, тактикалық комбинацияны жүзеге асыру мен өңдеу кезінде тергеу әрекетінің нақты бір тактикалық ситуациясы ғана емес, сонымен қатар жалпы тергеу ситуациялары да, яғни тергеу ситуациялары толығымен ескерілуі қажеттілігін ұмытпауымыз тиіс. Ал кейбір ғалымдар комбинация ұғымына келесідей түсініктер берген.

«Тергеу комбинациясы – бір жағдайды анықтауға немесе бір криминалистикалық мәселені шешуге бағытталған бір немесе әртүрлі тергеу әрекеттері шеңберінде тактикалық тәсілдерді ұштастыру» – деп түсінік береді.

Бірқатар авторлар тактикалық комбинацияны – "жекеленген тергеу әрекеттерін жүргізу процесінде қолданылатын, яғни тергеу ситуациялары мен тергеу аралығында пайда болған мәселелерді шешуге бағытталған тактикалық тәсілдерді тиімді ұштастыру" ретінде қарастырған. Біз бұл авторлардың тактикалық комбинация ұғымы туралы көзқарастарына қосыламыз. Тактикалық операция және тактикалық комбинация өз алдына жеке-жеке криминалистикалық категория болып табылады. Тактикалық операция категориясы кең мағыналы. Бұл, тактикалық операцияның факультативтік құрылыс элементтерінің бірі болып тактикалық ұсыныс, тактикалық комбинация, тактикалық тәсіл табылуымен байланысты. Жалпы тактикалық операцияның түпкілікті ойы бойынша қарастырылған тергеу әрекетін тактикалық комбинациялар жүзеге асырулары мүмкін, осыдан тактикалық операция мен комбинацияның байланысын көреміз. Оны төмендегідей жүйемен көрсетуге болады.

Тактикалық операция:

1. Тергеу әрекеттері
2. Жедел іздестіру әрекеттері
3. Басқа шаралар

Тактикалық комбинация:

1. Тактикалық тәсіл
2. Тактикалық ұсыныс

Бұл ұғымдарды жауап алу кезінде, сондай-ақ басқа да тергеу әрекеттерін жүргізу барысында дұрыс, әрі орынды қолданған кезде ғана, жүргізілген тергеу әрекеті нәтижелі аяқталады. Әр тергеу әрекетінің өзінің тактикалық ұсынысы бар, ол тергеу әрекетінің мәнімен байланысты. Әр тергеу әрекетін жүргізу барысында қолданылатын тактикалық тәсіл ұғымдары, терминдері, түсініктері тергеушілерге, жедел-іздестіру органдары қызметкерлеріне және т.б. нақты, түсінікті болуы қажет. Сондықтан да бұл қолданылатын ұғымдарды алдымен криминалист- ғалымдар теория жағынан өңдеп, қалыптастырған және оларға дұрыс түсінік беріп бірінен бірін ажыратып әрқайсысына жеке анықтамалар берген жағдайларда ғана тәжірибеде қолдану тиімділігі артады.

Қазіргі кезде кеңінен тараған тактикалық операцияларға “ізі суымаған қылмыстар” бойынша қылмыскердің ізіне түсу”, “дәлелдемелерді қылмыс үстінде іздестіру және бекіту”, “сезіктіні іздестіру және ұстау”, “кінәлі тұлғаларды әшкерелеу”, “хабар-ошарсыз кеткен тұлғаларды іздестіру”, “мәйіттің жеке басын анықтау”, “ұрланған мүлікке іздеу салу”, “қылмыс үстінде ұстау”, “парақорлықты бақылау (тексеру)” және т.б. жатады.

Тактикалық операцияларды әртүрлі негіздер бойынша төменгідей топтастыруға болады:

1. Мағынасы бойынша: а) әр текті – тергеу әрекетінен, жедел-іздестіру шараларынан және басқада әрекеттерден тұратын операция; ә) бір текті – тергеу әрекетінен ғана тұратын операция.

2. Құрылымдық уақыты бойынша: ауыстырылмайтын, а) тергеудің бірнеше кезеңінде жүзеге асырылатын операция және ә) локальды – тергеудің бірақ кезеңінде жүргізілетін операция.

3. Ұйымдастыру құрылымы бойынша өндірісті қызметкерлермен біріге отырып орындайтын тұрақты құрылымды – ұйымдасқан звено (тергеу бөлімдері, ОУР, ОБЭП және т.б.); өндірісті қызметкерлермен уақытша бірлесе отырып жүргізетін құрылымды-функционалдық звено (жедел-іздігі шараларын жүргізетін, күзет жедел-тергеу топтары және басқада органдардың лауазымды тұлғаларын жұмысқа жұмылдыратын топ).

4. Ведомствалық тиістілігі бойынша: бір ведомства қызметкерлерінен құрылған (тергеушілер және ПМ жедел қызметкерлері) немесе бірнеше ведомства қызметкерлерінен тұратын (тергеушілер және ҰҚК жедел қызметкерлері).

Тактикалық комбинация – тактикалық операцияға қарағанда көлемі мен мазмұны жағынан әлдеқайда шектеулі. Тактикалық комбинация құрамына: бірнеше тактикалық тәсілдер немесе жедел-іздігі шаралары кіреді. Тактикалық комбинацияны тергеушілер және жедел топ құрамына кіретін жедел қызметкерлері немесе оларға жәрдемдесетін тергеушілер, анықтама органының қызметкерлері жүзеге асырады. Сонымен қатар тактикалық комбинацияны – кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеттерін жүргізу және жеке тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде тергеушілер немесе тергеушінің тапсырмасымен жедел қызметкерлері жүргізулері мүмкін.

Тактикалық комбинация құрылымы – тергеу ситуацияларына байланысты, оны жүргізудің әртүрлі кезеңінде жүзеге асырылатын (көбінесе дайындық кезеңінде жүргізілетін және тергеу әрекеттерін тікелей орындау кезінде орындалатын) әртүрлі тактикалық тәсілдерден тұрады.

Егер, жедел-іздігі шараларының нәтижелері тергеу процесінде жүзеге асырылса, онда тактикалық операция жедел-тактикалық комбинацияның сипатын иеленетіндігі сөзсіз. Дегенменде, тергеу әрекетін жүргізу барысында алынған процесуалдық ақпарат (мәлімет) дәлелдемелік маңызға ие болады, ал жедел-іздігі шаралары тек қамтамасыз ету қызметін ғана, атқаратындығын естен шығармаған жөн. Сондықтан «тактикалық комбинацияны – түпкілікті ойлары (ниеті) бір және бір жоспар бойынша нақты бір тергеу ситуациясын есепке ала отырып және күрделі ортақ мәселелерді шешуге бағытталған (жедел-іздігі шараларын) тактикалық тәсіл жиынтығы және тергеу әрекеті ретінде қарастыруға болады» – дей отырып Л.Я. Драпкин тактикалық операция және тактикалық комбинация ұғымдарын жан-жақты талдап, електен өткізіп, оларды әртүрлі ұғымдағы әрекеттер екендігін ашып көрсетіп, өте орынды анықтама берген. Ол «Тактикалық операция, бұл қылмыстық істі тергеудегі жалпы мақсатқа бағынышты бір жоспар бойынша жүргізілетін және әртүрлі аралық (ортақ) мәселелерді шешуге бағытталған: тергеу, ұйымдастырылып – дайындалған және басқада әрекеттер жүйесі» – дей келе, тактикалық операция қажетті жүйе тармақшасы ретінде қылмыстық істі тергеудің жалпы жүйесіне кіреді. Егер бір ғана емес, бірнеше тактикалық операциялар жүргізілсе олар аралық мәселелерді ұтымды шешуде ғана емес, сондай-ақ кейінгі тергеудің нәтижелі аяқталуына бір қадам болсада жақындатып, тергеу процесіне барынша қолайлы болар еді. Тактикалық операция мазмұны мен бағыттылығы біріншіден – тергеу ситуациясына, ал екіншіден тергелетін қылмыстың топтық (түрлік) ерекшеліктерімен байланысты. Сондықтан тактикалық операция криминалистиканың барлық бөлімдері мен бөлімшелерінде жалпы сипат түрінде көрініс табады. Олар белгілі бір қылмыс тобын тергеу ерекшеліктеріне байланысты біржолата криминалистикалық әдістеме бөлімінде «қарастырылуы тиіс» – деп нақтылап көрсеткен.

Біздің көзқарасымыз бойынша тактикалық комбинация кез келген тергеу әрекеті шеңберінен орын алады. Тактикалық комбинация дербес криминалистикалық категория. Тактикалық комбинация мен тактикалық операция бір біріне тәуелді емес, өз алдына жеке ұғым болып табылады. Сондықтан тергеу әрекетін жүргізудің тактикалық ережелерін өңдеу кезінде осы немесе басқа да тергеу әрекеттерінің ықтималды тактикалық комбинацияларына міндетті түрде көңіл бөлу қажет.

Тактикалық операция бірнеше жерге тінту жүргізуден тұратын топтық тінту жүргізуден орын алуы мүмкін. Тактикалық операция тергеу әрекеті ретінде тінтуден ғана емес, сонымен қатар нақты тактикалық іс-әрекетке дайындықпен байланысты бірқатар ұйымдастыру шараларынан, сондай-ақ қарым-қатынасты, кенеттілікті, техника-криминалистикалық құралдармен қамтамасыз етуден тұрады.

Қорытынды. Жедел және тергеу бөлімдері өзара әрекеттерінің негізгі нышаны:

- жедел іздігі бөлімдерінің қызметкерлері дайындаған материалдарды, жедел есеп істерінің материалдарын бірігіп талқылау, жедел іздігі шараларын жоспарлау, дайындау және жүзеге асыру, сонымен қатар олардың нәтижелерін бағалау;

- жедел материалдарды іске асыру;

- қылмыстық іс қозғалғаннан бастап соттағы қарастыруы аяқталғанға дейін қылмыстың тергелуін оперативтік тұрғыдан да қатар жүргізіп отыру;

- алдын-ала тергеудің барысы және жүргізілген жедел-ізвестіру шараларының нәтижелері туралы ақпарат алмасу;

- тергеушінің жеке тапсырмаларын орындау.

Өткізілген шаралардың құжаттық рәсімделінуі, алынған нәтижелерінің барынша шынайы көрінісін қамтуы керек.

Жедел-ізвестіру шараларын жүргізу тергеуші мен жедел қызметкерлер арасында тығыз өзара әрекетті ұйымдастыру қажет етеді. Тергеуші жүргізіліп жатқан шаралар туралы білуі тиіс және нәтижелері нақты болуы үшін осы шараларды жүргізу тәртібі мен шарттары туралы жедел қызметкерлерге кеңес беруі керек.

Қылмысқа қарсы күресте ең маңызды нәрсе – ешбір қылмыс ашылмай қалмауы керек. Сол үшін тергеуші мен оперативтік қызметкерлер қылмысқа қарсы күрсете бір-бірімен тығыз байланыста жұмыс істеуі қажет.

Тергеуші мен анықтама жүргізуші органдардың бірлесіп жұмыс істеуінің қылмысты ашуда және оның алдын алуда маңызы зор.

Сонымен тергеу және анықтама жүргізуші органдардың тергеу үстінде қалыптасатын қарым-қатынасының түсінігі - қылмысты істі тергегенде бір-біріне әкімшілік тұрғыдан тәуелсіз тергеу және жедел-ізвестіру органдарының қылмысты ашуға, оны сапалы тергеуге, қылмыстың алдын алуға бірлесіп, іскерлікпен істейтін жұмыстары. Бірақ мақсаттары мен міндеттері бірдей, ортақ болғанмен аталған органдардың қызметтерінде өзіндік ерекшеліктер бар. Бұдан бұрынғы жедел-ізвестіру жұмыстары жөнінде заңда өте қысқа, мәлімдеме есебінде ғана айтылған болатын. Қазір арнайы жедел - ізвестіру жұмыстары жөніндегі заң қабылданғандықтан бұл органның өкілеттігі заң жүзінде толық бекітіліп көрсетілген. Осы заңға байланысты жедел-ізвестіру органдарына жоғарыда айтылған жалпы міндеттермен қатар өзіне нақтылы жүктелетін міндеттері бар. Оның ішінде негізгісі - қылмыстың белгілерін, іздерін тауып, оған қатысқан қылмыскерлерді анықтап, оларды дер кезінде ұстау. Бұл өзінің алдына заң жүзінде қойылған міндеттерді анықтама жүргізуші органдар өзінің өкілеттігіне тән әдістермен, тәсілдермен жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізу арқылы анықтап орындайды. Тергеуші істің кейбір мән-жайларын анықтау жөнінде бұл органдарға нұсқау бере отырып оны қандай әдістермен, қандай жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізу арқылы шешетіндігіне араласып кіріспейді.

Тергеуші мен анықтама жүргізуші органдардың арасында екі түрлі қарым-қатынас қалыптасуы мүмкін: тұрақты және бір жолғы. Тұрақты қатынас жағдайында тергеуші мен жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлері бір істі басынан аяғына дейін бірлесіп, бір жедел топ құрып тергейді. Қарым-қатынас қылмыс осы органдарға белгілі болған кезеңнен, тіпті іс қозғалмай тұрып-ақ қалыптасады. Мұндай жағдайда жедел-ізвестіру органдары іс қозғауға негіз бола алатын фактілерді, мәліметтерді жинап, оны тергеушіге береді. Бұл мәліметтер тергеушінің қылмысты қозғау кезеңінде дұрыс шешім қабылдауына көмектеседі. Қылмыстық іс қозғалғаннан кейін жедел топ құрылып, оған тергеуші және қылмыстың түріне байланысты бірнеше жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлері кіреді. Жедел топқа кірген тергеуші және жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлері жалпы тергеу жоспарын жасап, онда көрсетілген іс-әрекеттерді нақтылы кім орындайтынын көрсетеді. Кей жағдайда тергеуші өз алдына жоспар жасап, жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлері өзінше жоспар жасаулары мүмкін. Мұндай жағдайда жедел топтың кеңесінде екі жоспарда да көрсетілген іс-әрекеттер салыстырылып, екі жоспарға да белгілі бір дәрежеде өзгерістер енгізілуі керек. Анықтама жүргізуші органдар жедел-ізвестіру жұмысын өткізгенде алынған мәліметтерді дереу тергеушіге хабарлап отыруы тиіс. Тергеу әрекетін жүргізу үстінде алынған дәлелдеме фактілерді тергеуші анықтама жүргізуші органдардың қызметкерлеріне хабарлап отыруы керек. Бір-біріне осындай мәлімет беріп, іскерлік қарым-қатынаста болғанда ғана тергеу дұрыс бағыт алып, жедел топтың жұмысы нәтижелі аяқталып, қылмыс дер кезінде ашылады. Мұны осы екі орган да өз-өзімен жеке жұмыс жасайды деген мағынада түсінбеу керек. Бір тергеу әрекетін бірігіп өткізетін де жағдай болады. Айталық, оқиға болған жерді қарау үстінде тергеуші оқиға болған жерді қарап жатқанда, анықтама жүргізуші органдардың қызметкерлері қылмыскердің кім екенін анықтап, оны ұстауға, осы болған қылмысты көрген адамдарды табуға және басқа да қылмыстың мән-жайы жөніндегі мәліметтерді біліп, анықтауға бағытталған жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізеді. Жедел топқа кіретін жедел-ізвестіру органының қызметкерлеріне тергеуші кейбір жеңіл тергеу әрекетін өзі жеке өткізуді де жүктеуі мүмкін. Сонымен, тергеуші мен жедел-ізвестіру органдарының тергеу үстіндегі тұрақты қарым-қатынасы жедел топты, сондай-ақ, жалпы тергеу жоспарын құрумен және кейбір тергеу әрекеттерін бірігіп өткізумен сипатталады.

Тергеу үстінде осындай тұрақты қатынаспен бірге, көбінесе жеңіл қылмыстарды тергегенде, эпизодтық, былайша айтқанда, бір жолғы қарым-қатынас та қалыптасуы мүмкін. Мысалы, қылмыстық заңға сүйеніп тергеуші істің кейбір мән-жайларын жедел-ізвестіру жұмыстарын жүргізу арқылы анықтап беру жөнінде осы органға нұсқау береді. Айталық, қылмысқа сезікті адамның тұрмыс жағдайын, кіммен қарым-қатынаста екендігін, кімнің үйіне және қай жерлерге жиі баратындығын, тағы да басқа мәліметтерді жинап беру жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлеріне тапсырылады. Осымен қатар тергеуші кейбір күрделі тергеу әрекеттерін өткізуге көмек беру үшін жедел-ізвестіруші органның қызметкерлерін шақырып, тергеу әрекетін өткізу үстінде оларға арнайы тапсырмалар береді.

Күрделі тергеу әрекеттерін тергеуші жедел-ізвестіру органдарының қызметкерлерімен бірлесіп, іскерлікпен өткізуі бұл тергеу әрекетінің нәтижелігін сөзсіз арттырады.

Есірткілердің заңсыз айналымының қылмыс ісімен табысты күресуге қол жеткізетін алғы шарттың бірі болып, алдын ала тергеу мен анықтау органдарының өзара байланысы.

Байланыс түрлері екіге бөлінеді:

- Қылмыстық іс жүргізу;
- Ұйымдастырушылық – қызметтік.

Қылмыстық іс жүргізу байланысының мәні мынада:

- тергеуші анықтау органының қызметкеріне жеке бір тергеулік әрекеттерді орындауды тапсыруы;
- оған ізвестіру әрекетін орындауды тапсыруы;
- тергеулік әрекет кезінде, тергешінің анықтау органының қызметкерлеріне өзінің көмегін тигізу.

Ұйымдастырушылық – қызметтік байланыстың мәні:

- мәліметтермен өзара алмасу;
- келісілген жұмыс жоспарын құру;
- бірге атқарған жұмыстың қортындысын шығару.
- Ұйымдастырушылық – қызметтік байланыстың мысалы ретінде мынадай әрекеттерді келтіруге

болады:

- алғашқы тергеу ісінің материалдарымен бірге танысып, саралап және талқылап, содан кейін қылмыс ісін ашып, тергеу шараларының келесі жоспарын жасау.

- тергеуші мен анықтау органының оперативтік қызметкерлерінің тергеулік-жедел топта бірігіп жұмыс істеуі;

- тергеуші мен анықтау органының оперативтік қызметкерлері арасында тұрақты түрде мәліметтермен алмасып отыру.

Тергеуші мен анықтау органының өзара байланысының ең тиімді түрі тергеулік оперативті топ құру, бұл мыналарға мүмкіндік береді: тергеу барысының басынан аяғына дейін тергеуші мен оперативтік қызметкер әрекеттеріне келісіп отырып істеуіне; тергеуші мен оперативтік қызметкердің міндеттерін анық айыруға; жедел-ізвестіру қызметкері арасында мәлімет алу жеңілденеді; тергеулік және ізвестіру әрекеттерін міндетіне алғандарды бақылау ондалады; топқа қатысушылардың өзара қарым-қатынасы жақсарады, себебі олар бірлесіп жұмыс істейді, сондықтан өзара сыйластық туындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Большой юридический словарь.* – М.:ИНФРА-М, 2002. – 1879 с.
2. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі.* – Алматы: ЮРИСТ, 2018 - 348 б.
3. *Дулов А.В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений / органы прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия: Краткие тезисы докладов к научной конференции.* – Санкт-Петербург, 2012. – 340 с.
4. *Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений: монография.* – Иркутск, 2003. – 617 с.
5. *Трубачев А.Д. Влияние научно-технического прогресса на развитие методики расследования хищений, совершаемых с использованием служебного положения: Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса.* – Свердловск, 2002. – 118 с.
6. *Драпкин Л.Я. Первоначальные следственные действия в методике расследования преступлений и проблема повышения их эффективности: Вопросы методики преступлений - Свердловск, 1996 - 54с.*
7. *Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации.* - М.: Юрист, 1997. - 480 с.

8. Дулов А.В. *Тактические операции при расследовании преступлений*. – Минск, Изд. БГУ, 1989. – 128 с.

9. Асташкин А.Н., Марочкин Н.А., Михальчук А.Е., Решетников В.Я. *Расследование преступлений криминалистические комплексы*. – М.: Приор, 2003. – 268 с.

10. Порубов Н.И. *Научные основы допроса на предварительном следствии*. – Минск, 2008. – 370 с.

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.47

Н. Құлахметов¹

¹Абай атындағы Қазақ ҰПУ,

Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Э.П. Кенжибекова, Абай атындағы ҚазҰПУ,

Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,

Алматы, Қазақстан

КҮДІКТІДЕН ЖАУАП АЛУ БАРЫСЫНДА ТҮЫНДАЙТЫН СИТУАЦИЯЛАР

Аңдатпа

Ізденуші өз мақаласында жауап берушінің, яғни күдіктінің өзіне тән жеке қасиеттері мен оның мүмкіншілігін және істің барлық мән-жайын ескере отырып, тәсілдік әдістемелерді дұрыс талғап алып, оны дұрыс қолдану, айқын және толық мәліметтер алуға, жауап берушінің жалған мәлімет беріп отырғанын әшкерелеуге, берген мәліметтерін тексеруге толық мүмкіндік беретін түрлі жағдайларды қарастырып өткен.

Жалпы қылмыстық іс жүргізу заңы тергеу әрекеттерін жүргізу шегін белгілейді, сол арқылы қылмыстық іс тергеледі, тергеу ісінің жалпы дәлелдерін көрсетеді. Кең көлемді және жан-жақты қамтылған заңның өзі әр тергеу әрекеттерін қалай жүргізу керектігіне нақты кеңес бере алмайтындықтары да зерттеушінің назарынан тыс қалмаған.

Түйін сөздер: күдікті, жауап алу, тергеу әрекеті, конфликт, қарама қайшылық жауаптар, ситуациялар, тергеуші, процесстік әрекеттер, жауап алу әдістемелері

N. Kulakhmetov¹ E.P. Kenjibekova

¹Ist year master's student of the Department of " Jurisprudence "

Instituta law and history KazNPU named after Abai

Almaty, Kazakhstan, nurdaulet-97@mail.ru

*Ph.D., senior lecturer of the Department of Jurisprudence
of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay,
Almaty, Kazakhstan*

SITUATIONAL PROBLEMS THAT ARISE DURING THE INTERROGATION OF A SUSPECT

Abstract

In his article, the master's student, taking into account the characteristic personal qualities of the suspect, his capabilities and all the circumstances of the case, considered various circumstances that allow you to choose the right methodological methods, get reliable and comprehensive information, reveal that the suspect gives false information, check the data.

In General, the Criminal procedure law sets the limits of investigative actions, thereby investigating a criminal case, and specifies the General arguments of the investigative case. The researcher did not ignore the fact that the comprehensive law itself cannot give precise recommendations on how to conduct each investigation.

Keywords: suspect, interrogation, investigations, conflict, and conflicting responses, the situation, the investigator, the proceedings of the interrogation techniques

Н. Кулахметов¹

¹Магистрант 1 курса кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ им Абая
Алматы, Казахстан

Научный руководитель: Э.П. Кенжибекова, К.ю.н., ст.преподаватель кафедры
«Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

СИТУАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ДОПРОСЕ ПОДОЗРЕВАЕМОГО

Аннотация

В своей статье магистрант, учитывая характерные личные качества подозреваемого, его возможности и все обстоятельства дела, рассматривал различные обстоятельства, позволяющие правильно подобрать методологические методики, получить достоверные и исчерпывающие сведения, раскрыть, что подозреваемый дает ложные сведения, проверить данные.

В целом Уголовно-процессуальный закон устанавливает пределы производства следственных действий, тем самым расследуется уголовное дело, указывает общие доводы следственного дела. Не остались без внимания исследователя и то, что сам всеобъемлющий закон не может дать точные рекомендации о том, как проводить каждое расследование.

Ключевые слова: подозреваемый, допрос, следственные действия, конфликт, противоречивые ответы, ситуации, следователь, процессуальные действия, методики допроса

Кіріспе. Конфликт (лат. тілінен – қактығыс) А.А.Урбановичтың тұжырымы бойынша: бәсекелестіктің түбіндегі қарама -қайшы ойлардың қактығысуы (мақсаттың, ұстанымның, көзқарастың) түрлі өткір эмоционалды толқулармен байланысты өзара түсініспеушіліктің болуы. Конфликті жағдайдың жағымды жақтары: Көптеген мәселелердің шығуына, олардың шешілуіне көмектеседі. Іс- әрекеттің тиімді жолдарының пайда болуына Кейде ұжымның сыртқы қысымдарға бірігіп қарсылық көрсетуіне себеп болады [1, 464 б.].

Жауап алу кезінде тергеуші мен жауап берушінің арасында жүйелі қарым-қатынас орнауы керек, демек олардың мақсаттары бір-біріне сәйкес келеді, тіпті ең болмағанда бір-біріне қарсы келмейді. Бұл жағдайда жауап алу қайшылықсыз сипат алады. Осыған байланысты, орнатылған қарым-қатынас одан әрі ұлғайтыла түскені дұрыс.

Қайшылықсыз жағдайға байланысты, жауап алу тәсілдері мынадан құралады:

- жауап берушінің ұмытып қалғандарын еске түсіруге көмектесу;
- есінде қалғандарын барынша толық айтып, көрсетуге ұмтылу;
- жауап берушінің өз басының жеке қасиеттерін ашып, көрсетуге көмектесу;
- жауап берушінің нақты мәліметтерді беруге ұмтылысын қолдау.

Ұмыт қалған жайларды есіне түсіру үшін, сонымен қатар олардың дұрыстығын тексеру жолында және өз еркімен жіберілген қателігін анықтау үшінғ әр түрлі сұрақтарды қою тәсілдері қолданылады. Бұл тәсілдің мағынасы мынада, алдымен жауап берушіге, оқиға жайлы не білетінін басынан аяғына дейін мазмұндап беру талап етіледі, содан кейін осыны ортасынан бастап қайталау ұсынылады, немесе әр жерінен жеке айтып беруді немесе аяғынан бастап айтып беруді сұрайды. Әрбір мәліметтер жеке-жеке анықталады, сондақтан мұны жауап алудың жеке анықтау тәсілі деп те атайды.

Есіне түсіруге дем беру үшін мынадай тәсілдерді қолданады:

- бір-біріне жақын мән-жайларды байланыстыру тәсілі, ол үшін ұмыт қалған жай,оқиғаның алдындағы немесе оқиға болғаннан кейінгі жайларды елестету арқылы есіне түсіріледі (мысалы, оқиғаның қай уақытта болғанын анықтау үшін жауап берушіден, оқиға ның қай уақытта болғанын анықтау үшін, жауап берушіден оқиға болған жерге тергеуші келмей тұрып, қандай әрекет жасалғаны сұралады);

- ұқсастықтарды байланыстыру арқылы, бұл жерде жауап берушіге, өзі бұрын байқаған, бірақ есінен шығып кеткен, сондай ұқсас нысан көрсетіледі (мысалы, қылмыс жасауға қолданған қаруға ұқсас затты көрсету);

- ұқсастығы жоқ нысанмен байланыстыру тәсілі, бұл қарама-қарсы затты көрсету арқылы, нақты нысанды елестету сезімін қоздыру (мысалы, қылмыс жасаған адамның шаша сары түсті екені белгілі

болса, жауап берушіден шашы қара адамды есіне түсіру ұсынылады). Осы тәсілмен жауап берушінің мән-жайды қабылдау қабілеттілігінің қаншалықты екендігін тексеріп көз жеткізуге болады [2, 128 б.].

Қылмыстық іс жүргізу заңы тергеу әрекеттерін жүргізу шегін белгілейді, сол арқылы қылмыстық іс тергеледі, тергеу ісінің жалпы дәлелдерін көрсетеді. Кең көлемді және жан-жақты қамтылған заңның өзі әр тергеу әрекеттерін қалай жүргізу керектігіне нақты кеңес бере алмайды.

Тергеуші қызметінің негізі тәсілдік әдістемелерді қолданудан тұрады, ал олар өз кезегінде криминалистік тәсілдің құрамын қалыптастырады.

Жауап берушінің өзіне тән жеке қасиеттері мен оның мүмкіншілігін және істің барлық мән-жайын ескере отырып, тәсілдік әдістемелерді дұрыс талғап алып, оны дұрыс қолдану, айқын және толық мәліметтер алуға, жауап берушінің жалған мәлімет беріп отырғанын әшкерелеуге, берген мәліметтерін тексеруге толық мүмкіндік береді.

Жауап алу үшін қолданылған тәсілдер, мыналарға жол бермеуі керек:

- күдіктінің, айыпталушының немесе басқа да тұлғалардың ар-намысына нұқсан келтірмеуге;
- жоқ кінәні мойындату мақсатында, кінәсіздің ұсынған бағытына қарсы ықпал жасауға;
- жасалған қылмысты жеңелдетіп көрсетіп, оның қоғамдық қауіптілігін төмендетуге;
- айыпталушы жағынан, немесе басқа біреулер арқылы кінәсізге жала жабуға, сонымен қатар айыптының кінәсін одан бетер ауырлататын жалған айыптар тағуға;
- күдіктінің, айыпталушының немесе басқа да тұлғаның қылмыстық құқық пен іс жүргізу мәселелерінен хабарсыздығын пайдалануға;
- күдіктіге, айыпталушыға немесе басқа да тұлғаларға опасыздық сезім туғызуға, жалған мәлімет бергізуге және қоғамға жат әрекеттер істеуге.

Тергеушінің күдіктіге, айыпталушыға немесе басқа да тұлғаларға әдейі хабарлаған жалған мәліметтерге сүйенуге, айталық, заттар мен құжаттардың қайдан шыққаны туралы мәліметтер [3, 129 б.].

Жауап алудағы тәсілдік әдістемелердің құқықтық сипаты мен психологиялық және педагогикалық құрамдары:

1) жауап алудағы тәсілдік әдістемелерге қойылатын талап, оның қылмыстық іс жүргізу заңы мен тергеу ісін жүргізу тәртібіне толық сәйкес келуі;

2) жауап алудағы тәсілдік әдістемелердің қолдану аясы, оның моральдық принципке, кәсіптік этика талабына сәйкестігі жағынан анықталады;

3) тәсілдік әдістемелер ғылыми негізделген болуы керек, олар мынадай ғылымдар: психология, логика, еңбекті ғылыми тұрғыда ұйымдастыру, педагогика. т.б.;

4) тәсілдік әдістемелер жүйелі, белгілі бір мақсатқа жету үшін өз ара тығыз байланыста болуы керек;

5) жауап алу кезінде қолданылатын тәсілдік әдістемелер әсерлі және үнемді болумен қатар, белгілі бір мәселелерді шешу үшін, нақты бір міндеттерді атқарып, дер кезінде іске қосылуы керек, ал ол жоспарлау мен ұйымдастыру жұмыстары жақсы жолға қойылған жағдайда ғана іске асырылады, яғни, алдағы жауап алу мәселесінің әрбір бөлшектері және оның мүмкін деген аз ғана өзгерістердің бәрі тыңғылықты ойластыруға байланысты;

б) жауап алудағы тәсілдік әдістемелерді қолдану, тергеушінің өз еркіне беріледі, ол өзінің ойынша, осы жауап алу жағдайына, дәл осы әдіс сай келеді деп ұйғарады.

Жауап алу кезінде қолданылатын тәсілдік әдістемелердің барлығы өз ара бірдей емес, олар жауап берушінің өзіне тән жеке қасиеттеріне, жауап алушының шеберлігіне, жауап алу не нәрсеге бағытталғандығына байланысты.

Жауап алу тәсілін жауап берушінің тек қылмыстық орнымен ғана қарастыруға болмайды, сонымен қатар, оның ұсынған бағытын, жауап алу жайын, бұл қатынас қайшылықты, немесе қайшылықсыз сипатта өтіп жатқанын ескере отырып қарастыру керек.

Жауап алу кезінде қайшылықтың пайда болу себебі, қоғам мен сезіктінің немесе айыпкердің бағалап, ардақтайтын жалпы көзқарастарының сәйкес келмеуі, ал қайшылықтың қайнар көзі - жауап берушінің тергеушіге, жауап алу барысында алдына қойған мақсатына жетуге кедергі жасау.

Осыған сәйкес тәсілдік әдістемелер қолданылуы қажет, олар мыналарға бағытталуы қажет: жалған мәліметтер беруінің себептерін анықтауға; жалған айтып отырғанын әшкерелейтін мәліметтердің қарама-қайшылықтарын анықтауға;

Күдікті мен айыпкердің теріс бағыт ұстайтын себептері әр түрлі:

- а) істеген қылмысы үшін жауаптылықтан құтылуға немесе жеңіл қылмыс үшін жауапқа тартылуға;
- ә) қылмысқа қатысты туған-туыстарын немесе басқа да бір жағымсыз жағдайларға байланысты ерекше

өмір ортасына түсу, болмаса мақтаншақтық сезіміне байланысты; б) кек алу үшін қылмысқа қатынасқандарға жала жабу мақсатында, немесе алдағы кездегі өз басының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге құқылы.

Жоғарыда көрсетілген себептерді жеңу үшін ұстанған бағытының теріс екендігіне көзін жеткізетін тәсілдер:

- қылмысты ашу үшін дұрыс мәліметтер беру керек екендігінің маңызын түсіндіру;
- егер ол жауаптылықтан құтылған жағдайда, қоғамға қауіпті жаңа қылмыс жасау мүмкіндігін көрсету;
- жалған мәлімет бергені үшін, жауапқа тартылу жағдайына ұшырамауды түсіндіру т.с.

Бұл тәсілдерді қолдану кезінде, мынадай жайларды ұмытпаған жөн: күдікті немесе айыпкерге бағытталған дәлелдер оларға түсінікті болуы қажет; көз жеткізуді әлсін-әлсін қайталап отыру керек.

Жауап берушіні нандырып, көзін жеткізу тәсілдерінің әсерлілігі көп жағдайда оның берген мәліметтерінің алдын-ала талдап, олардың ішкі және басқа да іске қатысты материалдармен қарама-қайшылығын анықтауға байланысты. Солардың біразы:

- тергеу орнына белгілі ауқымды мән-жайларға тоқталмай, ұсақ қосалқы дәлелдерге көңіл аудару, жауап берушінің тергеуші бәрін біледі екен деген ойға қалдырады;
- тергеу орнында дәлелдердің барлығы бар дегендей жағдай жасау;
- жауап алу тәсілдерінің әр түрлі жолдарын пайдалану, кезек-кезек сұрақтар қою, жауап берушінің мінез-құлқының жайын пайдалану және күтпеген былай айтқанда “төбеден жай түскендей” сұрақ қою;
- тергеу ісі мен ғылыми-техникалық құралдардың мүмкіндіктерін алға қою.

Осы тәсілдерді қолдану, жауап берушіге нақты мәліметтерді беруге түрткі болғанмен, онымен жүйелі қарым-қатынса орнатуға мүмкіндік береді.

Күдіктінің немесе айыпкердің жауап беруден бас тартуы сирек кездеспейді. Сондақтан, тергеуші жауап берушіге, оның тек қана тергеу ісін біршама қиындататыны және біраз уақытқа созылатындығы, сонымен қатар оның өзінің ыңғайсыз жағдайға қалдыратынын, өзінің кінәсін жеңілдететінін немесе кінәсі жоқ екендігін анықтайтын мән-жайлардың дер кезінде алынбай қалатынын түсіндіруі керек.

Сонымен сезіктінің немесе айыпкердің жауап бергісі келмеген райынан қайтару үшін, мынадай тәсілдер қолданылады:

- көргендердің, куәлардың қылмысқа қатысқандардың дәлелдік мәліметтерін жария ету;
- не үшін, қандай себеппен жауап бергісі келмейтіні туралы сұрақтар беріледі;
- қылмысқа қатысқандардың арасындағы өзара қарама-қайшылықтарды пайдалану;
- куәландырудың, сот сараптамасының нәтижелерін алға тарту.

Қандай да болмасын жауап алынып отырған адамға қатысты күш қолдануға, оған қатты сөйлеуге, оның құқықтары мен міндеттерін заңсыз бұзуға жол берілмейді. Сонымен қатар жауап берушіні де шегінен тыс шығып кетуіне жол бермеу керек.

Негізгі бөлім. Жауап берушілердің көрсетулерінің объективтілігі мен толықтығы, осы көрсетулердің қалыптасу жолына байланысты. Көрсетулердің қалыптасуының психологиялық жолын білу, әртүрлі тергеу әрекеттерін нәтижелі жүргізуге мүмкіндік береді. Сондықтан көрсетулердің қалыптасу жолын криминалист ғалымдардың үздіксіз зерттеуі бекер емес деуге болады.

Профессор Р.С.Белкин былай деп жазған: “..жауап берушіге мәлімет, заттарды немесе басқа да құбылыстарды қабылдау кезінде түседі, содан ол оның есінде сақталады да, кейін жауап алу кезінде есіне түсіріп, оны тергеушіге жеткізеді” [4, 237 б.].

Жауап алушы — тергеуші әр куәден, жәбірленушіден қандай көлемде және қандай мәлімет алуға болатынын білу үшін, жауаптың куәнің, жәбірленушінің ойында қалыптасу ерекшеліктерін есепке алуы керек.

Жауаптың қалыптасу процесі бірнеше кезеңнен құралады. Бірінші кезең - оқиғаны, не істің басқа бір мән-жайын қабылдау (көру, есту), екінші - осы қабылдап алған мәліметті ойда сақтау, үшінші - осы мәліметтерді есіне түсіріп, тергеушіге айтып жеткізу қабілеті.

Болған оқиғаны қабылдап алу, оқиғаға қатысты мәліметтердің толық қабылдануы белгілі бір себептерге байланысты. Бұл себептер объективті және субъективті болып екі топқа бөлінеді. Объективті себептер - көруге, естуге бөгет болатын жағдайлар, субъективті - есту, көру мүшелерінің қабілеті. Қабылдауға объективті түрде бөгет болатын себептер оқиғаны шұғыл, тығылтаяң уақытта қабылдау, жарықтың көріну жағдайының нашар болуы, қатты шудан нашар естілу, болып жатқан оқиғаны алыстан көру, ауа-райының жаман болуы, қар не жауын жауып тұрғанда оқиғаны қабылдау, осының бәрі оқиғаны толық және анық көріп, естіп қабылдауына бөгет жасайды, оқиға жөніндегі

ақпараттың толықтығына, сапасына кері әсер етеді. Сондықтан жауап алғанда тергеуші осы себептерді ескеруі шарт.

Жауаптың толықтығына, шындығына, сонымен қатар куәнің, жәбірленушінің болған оқиғаны ұмытпай, ойында сақтау қабілеті де әсер етеді. Ал, ондай қабілет әр адамда әр түрлі — кейбіреулер белгілі бір қимыл-әрекетті есте жақсы сақтайды, екінші біреу — көрген жерін ұмытпайды, сондай-ақ естігенін есте жақсы сақтайтын, керісінше, өте ұмытшақ адамдар бар. Тергеуші жауап алғанда осының бәрін ескеріп, қажеттілік туса ұмытылған жәйттерді еске түсіру үшін қолайлы жағдай жасауға әрекет етуі керек.

Болған оқиғаны есіне түсіріп, жауабын толық айтып жеткізу қабілеті де әр адамда әр түрлі. Жауап алғанда бұл да мұқият ескерілуі тиіс. Жауап куәнің, не жәбірленушінің болған оқиғаның мән-жайын еркін баяндауынан басталады. Куә, не жәбірленуші, өзінің өтініші бойынша, жауап бергеннен кейін, жауабын өз қолымен жазуына құқығы бар. Тергеуші толық жауапты естігеннен кейін, жауап беруші адамға қосымша сұрақтар қойып, істің кейбір мән-жайын нақтылайды.

Қосымша сұрақ бергенде тергеуші заңда көрсетілген тәртіпті ескеруі керек:

- қойылған сұрақтардың анық және түсінікті болуы, куәні, не жәбірленушіні шатастырмауы тиіс;
- жетектеуші сұрақтарды қоюға болмайды;
- берілген сұрақтар куәні, не жәбірленушіні кемітіп, қорлауға, қорқытуға бағытталмауы керек.

Жауап алғанда осы тергеу әрекетін жүргізуге қолайлы, тиімді жағдай жасалуы тиіс. Егер куә асып-сасып, ренжіп, қобалжып отырса, оның көңілін жуатып, жайландырып, содан кейін ғана жауап алуға кірісу керек. Әрине, жауап алғанда куәнің, не жәбірленушінің мінез-құлқын, мінезінің психологиялық ерекшеліктерін (мақтаншақ, қызба, сабырлы) ескерудің маңызы айрықша. Себебі мұның бәрі тергеушінің жауап үстінде дұрыс тактикалық бағыт ұстауына негіз бола алады.

Уақиғалардың толық қабылдануы, оны қаншалықты зер салып бақылағанға байланысты. Егер болып жатқан уақиғаны көпке дейін бақылаған болса, одан көрсетілген деректер соншалықты дәл, толық және сенімді болады, ал бақылау мерзімі қаншалықты қысқа болса, ол соншалықты бұрмаланған, жеткіліксіз және сенімсіз болады. Себебі қысқа мерзім ішінде адам заттарды, құбылыстарды мұқият бақылау үшін, сезімдік жүйелерінің мүшелерін бір бағытта шоғырландыра алмайды. Бұл жағдайда рецепторлар тек ерекше көрінген жәйттерді ғана қабылдайды. Сол себептен тез өтетін уақиғаны, мысалы адамды басып кету, көліктердің қақтығысуы, қолдан жұлып арқылы адамды тонау, төбелес кезінде адамға жарақат салу сияқты оқиғалар қанша уақытқа созылғанына баға берген кезде, тергеуші бұл жәйттердің көп жерлері куәлардың бақылауынан тыс қалып қоятынын ескеруі керек, себебі олардың көрсетулерінде ақтаңдақ жерлері мен бұрмаланған жақтары жиі кездесіп қалады.

Адамның еске алған мәліметтерінің барлығы есте қалмайды. Ал ол есте қалса да ол әр түрлі сақталуы мүмкін. Мәселен, кейбір заттар мен құбылыстар есте ұзақ уақытқа дейін сақталады, ал кейбіреулері қысқа мерзімде сақталуы ықтимал.

Әрине, егер белгілі бір факті қатты эмоционалды жан- күйде қабылданса, ол есте жақсы сақталады – деп Г.Г. Доспулов әділ көрсеткен. Автордың айтуынша есте қалу әр бір адамның жеке индивидуалдығына байланысты, олар:

- тұлғаның фактіні қалай қабылдағандығы және есінде қалай сақтайтындығы;
- есте сақтаудың мазмұнында [5, 74 б.] деп атап көрсетеді.

П.П. Блонский былай дейді: есте сақтау дегеніміз адамның өткен шағымен байланысты және тек адамзатқа тән құбылыс [6, 344 б.] деп атап көрсеткен.

Көру, есту сезімдері арқылы қабылдаған ақпарат субъектінің есінде әр түрлі деңгейде сақталады және кейін қайта жаңғыртылады. Есте сақтау сенсорлық (жеделдік сақтау), қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді жүйеден тұрады.

Сенсорлық дегеніміз – қысқа мерзімді көз алдындағы бейнелер, ол артынан жоғалып, естен тез шығып кетеді.

Қысқа мерзімді дегеніміз – сенсорлық ақпараттың қысқа мерзімді жүйеге түсіп

Есте сақтау процесі еске түюден басталады. Ол әдейі есте сақтаудан және еріктен тыс есте қалудан тұрады. Әдейі есте сақталған ақпараттар көптеген авторлардың айтуынша, өте бағалы және құнды ақпарат болып табылады. Сондықтан, тергеу барысында ақпараттың әдейі немесе еріктен тыс сақталғанын анықтап алған дұрыс, өйткені еркінен тыс сақталған ақпараттарда кішігірім мән-жайлар ескерілмейді. Тергеу әрекетінде көбінесе куәлардың, жәбірленушінің, айыпталушының, сезіктінің белгілі бір оқиға қатысты мән жайлары естерінде қалады. Әрине, аталған тергеу әрекеті қылмысты

тергеу барысында жүргізіледі, сондықтан ол әрқашанда теріс жағдайлармен байланысты болады. Ал психологтардың көзқарастарына жүгінсек адамдар дәл осындай қылмыстық немесе теріс жағдайларды жақсы естерінде сақтайды.

П.И. Зинченконың пікірінше, еркінен тыс сақтау деген әсерлерді тікелей қабылдау емес, ол белгілі бір қызметтің жемісі [7, 207-219 бб.].

Бұл пікірмен біз келісе алмаймыз. Өйткені еркінен тыс есте сақтау деген кездейсоқ әрекеттің нәтижесі, еркінен тыс затты немесе объектіні есте сақтаған кезде, субъекті оларды саналы түрде есте сақтамайды, мұндай жағдайда кездейсоқ немесе абайсызда сақтау орын алады.

Есте сақтаудың келесі түрлері де болады: логикалық, эмоционалдық, бейнелік. Эксперименталдық әрекеттер барысында біз логикалық, яғни, түсіндіру, бейнелік есте сақтаумен жиі ұшырасамыз. Сондай-ақ, қазақстандық ғалым А.Я. Гинзбург өз еңбегінде бейнелік есте сақтауды «реминисценция» (латын тілінен *reminiscor*) деп атаған, яғни, ұмытылған құбылысты белгілі бір уақыттан кейін қайта жаңғырту дегенді білдіреді.

А.В. Брушлинский, ойлау - анализ, синтез, жалпылау процестерінен тұратындығын анықтады [8, 42 б.].

Тексерілетін фактінің немесе құбылыстың қабылданған жағдайын ескеріп, тергеуші қабылдаудың толықтығына және дұрыстығына әсер ететін субъективті факторларды анықтайды. Аталған мәселеге орай әдебиеттерде әр түрлі көзқарастар бар.

Көптеген авторлар, М.Н. Порубов, И. Кертес, М.И. Еникеев [9, 169 б.] белгілі бір фактіні мас күйде (есірткінің, ішімдіктің әсерінен) қабылдаудың проблемаларын қозғаған.

Біздің ойымызша, аталған заттардың әсерімен қабылдауды, қабылдаудың сапасына әсер ететін негативті шарттар деп атаған дұрыс. Аталған жағдайлар тергеу әрекетінде орын алады.

Сол сияқты, жауап беру кезінде психологиялық жағдайлар да ескерілуі керек. Жауаптары тексерілетін адамдардың фактіні қабылдау кезіндегі эмоционалдық жай-күйін ескермейтін жағдайлар да көп орын алады.

Психикалық процестерді жауап алу шеңберінде қарастыра отырып, тергеушінің психология ғылымының қажетті негіздерін білуі, тергеу әрекетін жүргізу кезіндегі субъективті жағдайларды дұрыс және тиімді түрде ескеруге мүмкіндік береді деп ой қорытындылауға болады. Сондықтан, тергеу әрекетін жүргізуде субъективті факторларды модельдегенде, тергеуші психологияның негізгі ережелерін білуі керек. Олар оқиғаны, құбылысты қабылдаған тұлғаның дәл оқиға кезіндегі және тергеу әрекетін жүргізу кезіндегі психикалық жай-күйін дұрыс бағалауға септігін тигізеді.

Ойда сақтау қабылдау сияқты өз еркімен және еріксіз болып екіге бөлінеді. Өз еркімен ойына сақтау қабылданған жайларды әдейі есте сақтауға бағытталады. Өз еркімен ойына сақтаудың мақсаты болған жайларды түсінуге тырысу, содан кейін оның ішінен ең негізгісін және мәні бар дәлелдерін бөліп алу. Өз еркімен ойына түю, бір нәрсеге ерікті түрде көңіл аударуға тырысу арқылы іске асырылады.

Жауап берушілердің мәліметтерінің қалыптасуының ең қолайлысын алатын болсақ, ол әрине өз еркімен ойына түю арқылы болған жайларды толық және нақты ойда сақтап қалған екендігін мойындау керек.

Еріксіз ойда сақтауды белгілі бір мақсатпен тырысу арқылы сипатталады. Еріксіз ойда сақтау тергеушіге нанымды және толық мәліметтер беретіндігіне күмән туғызады, бірақ ол барлық жағдайда осылай болады деу қателескендік болады. Сондықтан кейбір жағдайларда еріксіз ойда сақтау, тергеу кезінде шындықты анықтауға қажетті мәліметтерді мүмкіндігінше жоғары дәрежеде сақтап қалуды толық қамтамасыз ете алады.

Есте сақтаудың келесі бөлімі мәліметтерді жадында сақтау, яғни есте сақтаудың азды-көптің ұзақтығы.

Жадында сақтаудың ұзақтығы әртүрлі жағдайларға байланысты. Ол көбінесе есте сақтаудың сапасына байланысты, оны былайша ұғуға болады, оқиға жайларын тез сіңіру қабілеттілігі арқылы, тұрақты түрде жадында сақтау және қабылдағандарды тез арада өз қалпында жеткізу.

Туғаннан өзіндік ерекшелігі мен сезім жүйесінің анализаторларының есіне сақтау қызметіне қатысуының басымдылығына байланысты есте сақтау қабілеттілігі төртке бөлінеді: көңіл күйлік; сөздік пайымдаушылық; бейнелік; қимыл-әрекеттілік – есте сақтау. Адам әртүрлі қозғалысты есте сақтап қалады. Есте сақтаудың бұл түрімен тұрмыстық, еңбектік, спорттық және басқа да қозғалыстар меңгеріледі.

Көңіл-күйлік есте сақтау бастан кешірген қуанышты, қайғылы, қорыққанды, жәбірленушілікті есте сақтап қалады.

Бейнелік сезімдік есте сақтау – көру, есту, дәмін сезіну арқылы бұрын қабылданған заттардың ерекшеліктеріне байланысты есінде сақтап қалады. Мұндай есте сақтау жұмысына сезім мүшелері басты қызмет атқарады.

Дені сау адамдарда есте сақтау қабілеттілігінің түрлерінің барлығы бар. Тек олардың өріс деңгейі әр адамда әртүрлі болады. Мысалы, бишіде қозғалыстық есте сақтау деңгейі жақсы дамыған болса, артистерде көңіл-күйлік және сөздік қорлары жақсы дамыған.

Қорытынды. Жоғарыда көрсеткендерге байланысты куә мен жәбірленушінің есте сақтау түрлерінің қайсысы жақсы дамыған болса, тергеуші мәліметтерді толық және сенімді түрде алуы үшін жауап алған кезде осы мәселені ескеруі керек.

Келесі мәселе қабылданып ойда сақталған жәйттерді жауап берген кезде нақтылау етіп жеткізу. Есіне алып қайтадан жеткізу адамның ой-өрісімен тығыз байланысты, ал ол сақтау мәселесінің соңғы кезеңі болып табылады.

Қайталап жеткізу – бұл адамның болған жай туралы есте сақтап қалғанын жазбаша немесе ауызша мазмұндап беру. Өзі көрген жәйт туралы куә немесе жәбірленуші мәліметтерді қайтадан жеткізу үшін, болған жайтты ойына түсіру, ойына келтіру және тану арқылы жүзеге асырады. Сөйтіп олар қабылданған және есте қалған деректер мен жәйттерді есіне түсіру арқылы қайталап жеткізеді. Ойына түсіру көбінесе жауап берушінің еркін әңгімелесуімен жүзеге асырылады.

Еске түсіру – куәнің немесе жәбірленушінің бұрын байқаған немесе бастан кешірген жәйттер қайтадан қалыптастыру әрекеті болып табылады. Мұндай қалыптастыру ассоциалық байланыстық негізде жүзеге асырылады.

Ассоциацияның үш түрі бар. Оларды тергеуші куә мен жәбірленушілердің болған жәйттерді есіне түсіру үшін қолданады. Ассоциацияның түрлері:

- 1) қосалқы;
- 2) ұқсастық;
- 3) қарама-қарсы.

Қосалқы ассоциация уақыт аралық және кеңістіктік болып келуі мүмкін. Уақыт аралығының мәні – болған жағдайды, оның алдында болып кеткен жәйларды еске түсіру арқылы қалпына келтіру болса, кеңістіктік ассоциацияның мәні - әлде бір заттың ұмыт болған қылмыс ісін қалпына келтіру болады. Мысалы, куә қылмыс болған жерде ағаш өсіп тұрғанын есіне түсіріп, қылмыскердің қандай қашықтықта тұрғанын есіне түсіреді.

Ұқсастық ассоциация – қылмыс ісінің кейбір ұмыт болған жерлерін, сол сияқты қылмыс жағдайын, қылмыстық заттар арқылы ойына түсіру. Қарама-қарсылық ассоциация – қарама-қайшылықтарды келтіру арқылы есіне түсіру болып табылады. Мысалы, қылмыс жасаған адам егде деп болжам айтқан кезде, куәгер ассоциация арқылы қылмысты жас адамның жасағанын есіне түсіреді.

Осы аталғандардың бәрі жай қарапайым түрлерге жатады. Ал күрделі ассоциацияға мағыналық және себеп-салдарлық жатады. Біріншісінде, жауап беруші мәлімет беріп отырған кезде, ұмыт болған жерлерін мағынасына қарап есіне түсіреді.

Мәліметтерді қалпына келтірудегі куә мен жәбірленуші көрсетулерінің қалыптасуының соңғы кезеңі болып табылады.

Куә мен жәбірленуші өздерінің көрсетулеріндегі қабылданған жәйттерді қалпына келтіріп жеткізеді. Деректердің қабылдануы мен ойында сақталуы тек оның сапасына ғана емес, сонымен қатар жауап берушілердің психологиясына, біліктілігіне, мінез-құлқына, елестету қабілетіне, сеніміне, енді тағы бірі айналасындағы жағдай мен жауап алу тәсіліне байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Психология управления. Учебное пособие.*: Урбанович А.А. Издательство: Харвест Год издания: 2007. – 640 с.
2. *Гинзбург А.Я. Криминалистические основы следственных действий (по Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан): уч. пособие по криминалистике / под ред. проф. права А.Ф. Аубакирова.* – Алматы: Дәнекер, 2002. – 306 с.
3. *Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 1. Общая теория криминалистики.* - М.: Юристъ, 1997. - 408 с.

4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. - М.: Юристъ, 1997. - 480 с.
5. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. - М.: Юридическая литература, 1976. - 112 с.
6. Блонский П. П. Избранные педагогические произведения / Редкол. Б. П. Есинов, Ф. Ф. Королев, С. А. Фрумов; сост. Н. И. Блонская, А. Д. Сергеева ; Акад. пед. наук РСФСР. Ин-т теории и истории педагогики. - М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. - 696 с.
7. Зинченко П.И. непроизвольное запоминание и деятельность Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти / Под. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. М., 1979. С. 207-216.
8. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта - М.: Институт психологии РАН, 1994-109 с.
9. Еникеев М.И. Общая и социальная психология. – М.: Издательство: Инфра-М, Норма. 2010. – 367 с

УДК:343.12

МРНТИ:10.79.35

Б.Х.Толубекова¹, Н.Б. Калкаева¹, Т.Б.Хведелидзе

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты
Алматы қаласы, Қазақстан*

КЕЛІСІМ ӨНДІРІСІ КОНТЕКСІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ ДИСПОЗИТИВТІЛІК ҚАҒИДАСЫНЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Аңдатпа

ҚР ҚПК 10-31-баптарында бекітілген қағидаттар жүйесіндегі диспозитивтілік қағидасы ресми белгіленбеген. Сонымен қатар, процестік келісім институтының салалық құқық жүйесіне енгізу оны арнайы қағидатпен нығайтуды объективті талап етеді. Мұндай арнайы қағида диспозитивтілік қағиданы, яғни қылмыстық процестік қатынастарына қатысушының еркінің осы қатысушылардың мінез-құлық ережелерін реттеу тәсілін таңдау туралы мәселені шешу кезінде өзге қағидаттардан басымдығы болуы мүмкін.

Қылмыстық процестегі дәстүрлі диспозитивтілік жеке қатынастар саласында мойындалды. Қылмыстық сот ісін жүргізудің демократиялық негіздерін кеңейту үрдістері процестік келісім институтын қамтумен диспозитивтілік қағидасын өзектендірді. Диспозитивті бастамаларды реттеу мәселелері құқық қолдану тәжірибесінің күрделілігін көрсететін әлеуметтік сұрау ретінде бағаланады

Түйін сөздер: диспозитивтілік, қылмыстық процесс қағидаларының жүйесі, процестік келісім саласында заңдылықты сақтау.

B.Kh.Toleubekova¹, N.B.Kalkayeva¹, T.B.Hvedelidze¹

*Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

PLACE AND ROLE OF THE PRINCIPLE OF RECOURSE IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF CONCILIATION PROCEEDINGS

Abstract

The principle of dispensability in the system of principles enshrined in articles 10-31 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan is not officially indicated. At the same time, the introduction into the system of sectoral law of the institution of procedural agreement, objectively requires its reinforcement by a special principle. Such a special principle may be the principle of dispensability, that is, the prevalence of the will of a participant in criminal proceedings over other principles in deciding on the choice of how to regulate the rules of conduct of those participants.

Traditionally, dispensability in criminal proceedings has been recognized in the sphere of private relations. Trends in the expansion of the democratic basis of criminal proceedings have updated the principle of dispensability to include the institution of procedural agreement. Problems of regulation of dispensative starts are assessed as a social request, reflecting difficulties of law enforcement practice

Keywords: dispensability, system of principles of criminal procedure, observance of the rule of law in the field of procedural agreement.

Б.Х.Толубекова¹, Н.Б.Калкаева¹, Т.Б.Хведелидзе¹

*Казахский национальный педагогический университет им.Абая,
г. Алматы, Казахстан*

МЕСТО И РОЛЬ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ В КОНТЕКСТЕ СОГЛАСИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Принцип диспозитивности в системе принципов, закрепленных в статьях 10-31 УПК РК, официально не обозначен. Вместе с тем, внедрение в систему отраслевого права института процессуального соглашения, объективно требует его подкрепления специальным принципом. Таким специальным принципом может быть принцип диспозитивности, то есть превалирование воли участника уголовно-процессуальных отношений над иными принципами при решении вопроса о выборе способа регулирования правил поведения этих участников.

Традиционно диспозитивность в уголовном процессе признавалась в сфере частных отношений. Тенденции расширения демократических основ уголовного судопроизводства актуализировали принцип диспозитивности с охватом института процессуального соглашения. Проблемы регулирования диспозитивных начал оцениваются как социальный запрос, отражающий сложности правоприменительной практики

Ключевые слова: диспозитивность, система принципов уголовного процесса, соблюдение законности в области процессуального соглашения.

Қылмыстық процестік құқығы ғылымының аса маңызды жетістіктерінің бірі - ҚР және БР ҚПК-де қылмыстық сот ісін жүргізу қағидаларын заңнамалық тұрғыдан бекіту болып табылады. Алғаш рет сот қағидалары Қазақстан мен Беларусь Конституцияларында көрініс тапты[1]. ҚР Конституциясының 77-бабы 3-тармағының 1-10-тармақшаларына сәйкес заңды қолданған кезде судья төмендегі принциптерді басшылыққа алуға тиіс:

1) адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі;

Бұл конституциялық ереже сот төрелігін соттың ғана жүзеге асыруы (ҚР ҚПК-ң 11-бабы), кінәсіздік презумпциясы (ҚР ҚПК-ң 19-бабы) сияқты қылмыстық процесс қағидалардың негізі болып табылады;

2) бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды;

Осы Конституциялық қағидаға қылмыстық процестің - қайтадан соттауға және қылмыстық қудалауға жол бермеушілік қағидаты сәйкес келеді (ҚР ҚПК-ң 20-бабы);

3) өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды;

ҚР Конституциясының қаралып отырған ережесі сот төрелігін тек соттың жүзеге асыруы (ҚР ҚПК-ң 11-бабының 4-бөлігі.) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау (ҚР ҚПК-ң 12-бабы) қағидаларының мазмұнының алғышарты болып табылады.

4) сотта әркім өз сөзін тыңдатуға құқылы;

Бұл ереже бірнеше қылмыстық процесс қағидаларын қалыптастыруға негіз болды: сот төрелігін заң мен сот алдындағы теңдік бастауларында жүзеге асыру (ҚР ҚПК-ң 21-бабы); сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру (ҚР ҚПК-ң 23-бабы); күдіктінің, айыпталушының қорғалу құқығын қамтамасыз ету (ҚР ҚПК-ң 26-бабы); жариялылық (ҚР ҚПК-ң 29-бабы); қылмыстық сот ісін жүргізу тілі (ҚР ҚПК-ң 30-бабы);

5) жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттемелер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауапкершілік заңмен алынып тасталса немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады;

Осы Конституциялық принциптің материалдық-құқықтық бағытына қарамастан, ол заңдылық (ҚР ҚПК-ң 10-бабы) және қылмыстық істер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау (ҚР ҚПК-ң 15-бабы) сияқты қағидаттар шеңберінде қылмыстық процесс құқығында өз көрінісін табады.

б) айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес;

Келтірілген конституциялық қағидат мынадай: сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру (ҚР ҚПК-ң 23-баптың 3-бөлігі), істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу (ҚР ҚПК-ң 24-бабы), кінәсіздік презумпциясы (ҚР ҚПК-ң 19-бабы) және ішкі наным бойынша дәлелдемелерді бағалау (ҚР ҚПК-ң 25-бабы) қылмыстық процесс қағидаларында көрініс табады;

7) ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және заңмен белгіленген шектегі жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес. Діни қызметшілер өздеріне сеніп сырын ашқандарға қарсы куәгер болуға міндетті емес;

Бұл ереже іс жүзінде мәтіндік түрде ҚР ҚПК-де куәлік айғақтар беру міндеттерінен босату (ҚР ҚПК-ң 28-бабы) қағидаттың шеңберінде қайта жаңғыртылды;

8) адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылады;

Осы ереже кінәсіздік презумпциясы сияқты қылмыстық процесс қағидатының мазмұнына енгізілген (ҚР ҚПК-ң 19-бабының 3-бөлігі);

9) заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды. Ешкім өзінің жеке мойындауы негізінде ғана сотталуға тиіс емес;

Бұл Конституциялық ереже ҚР ҚПК-де дербес қағидат ретінде тікелей қарастырылмаған. Жанама түрде оны келесі салалық белгілердің мазмұнынан аңғаруға болады: жеке бастың абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу (ҚР ҚПК-ң 13-бабы); жеке басқа қол сұғылмаушылық (ҚР ҚПК-ң 14-бабының 5, 6-бөліктері); қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау (ҚР ҚПК-ң 15-бабының 2-бөлігі); жеке өмірге қол сұғылмаушылық (ҚР ҚПК-ң 16-бабының 3-бөлігі); кінәсіздік презумпциясы (ҚР ҚПК-ң 19-бабы); істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу (ҚР ҚПК-ң 24-бабының 5-бөлігі); дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалау (ҚР ҚПК-ң 25-бабының 2-бөлігі.); куәлік айғақтар беру міндетінен босату (ҚР ҚПК-ң 28-бабының 1, 3-бөліктері).

Сонымен қатар қаралып отырған конституциялық принцип ҚР ҚПК-ң 15-тарауында (дәлелдемелер) жеткілікті түрде толық көрсетілген;

10) қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді.

Әлбетте бұл принцип қылмыстық құқыққа қатысы бар. Процестік тұрғыдан ұқсастыққа тыйым салу бірқатар ережелер кешенімен қамтамасыз етіледі, олардың ішінде ҚР ҚПК-ң 299-бабының (айыптау актісінің мазмұны), ҚР ҚПК-ң 301-бабының (айыптау актісімен келіп түскен қылмыстық істі зерделеу кезінде прокурор шешетін мәселелер) ерекше маңызы бар. Олардың талаптарын сақтаудың өзі қылмыстық заңның ұқсастығын қолдануды жоққа шығарады.

Беларусь Республикасының Конституциясында сот ісін жүргізудің келесі қағидалары бекітілген:

1) судьялар сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және тек заңға бағынады (110-б.).

Бұл конституциялық ереже БР ҚПК-нің 22-бабында «Судьялардың тәуелсіздігі және олардың тек заңға бағынуы» бекітіліп, жетілдірілген;

2) соттар сот төрелігін Конституция және оған сәйкес қабылданған өзге де нормативтік актілер негізінде жүзеге асырады (112-бап).

Осы конституциялық ережеге БР ҚПК-нің 8-бабында бекітілген «Қылмыстық процестегі заңдылық» іс жүргізу қағидаты сәйкес келеді;

3) барлық соттарда істерді қарау ашық (114-бап).

Беларусьтің Негізгі Заңының бұл ережесі БР ҚПК 23-бабында бекітілген «Сот талқылауының жариялылығы» іс жүргізу қағидатының негізінде жатыр;

4) сот төрелігі тараптардың жарыспалылығы мен іс жүргізуде теңдігі негізінде жүзеге асырылады (115-бап).

Аталған конституциялық ережеге БР ҚПК-нің 24-бабында көрсетілген «Сот төрелігін тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі негізінде жүзеге асыру» қағидаты сәйкес келеді.

Осылайша сот ісін жүргізуде Конституциялық қағидаларды, сондай-ақ оларға сәйкес келетін өзге де қылмыстық процестің қағидаларын пилотаждық талдау қылмыстық процесте келіссөз өндірісінің негізін құрайтын қандай да бір дербес салалық қағидаттың жоқтығын білдіреді.

Жоғарыда айтылғандармен қатар, ҚР ҚПК-ң 23-бабының 9-бөлігінің ережесі де қызығушылық тудырады, онда: «күдікті, айыпталушы, сотталушы жәбірленушімен процестік келісім жасасуы мүмкін» деп көрсетіледі. Күдіктінің, айыпталушының, сотталушының бұл құқығы сот ісін жүргізуді тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы негізінде жүзеге асыру қағидатының мазмұнына енгізілген. Біздің пікірімізше, бұл жағдайда жарыспалылықтың іс жүргізу келісіміне еш қатысы жоқ. Тең құқықтылыққа келетін болсақ, ол берілген контексте қорғау тарапы – жәбірленушіге де, айыптау тарапы - күдікті мен айыпталушыға да еріктілікке негізделген күдіктінің, айыпталушының, сотталушының және сотталған адамның кінәсін мойындауы арқылы прокурормен ынтымақтастық туралы келісім жасасуға құқық беру ретінде түсіндірілуі мүмкін.

Алайда, қылмыстық процесте келісім өндірісін қолданудың заңдылығын объективті айқындайтын, қылмыстық процестің қағидаларында бекітілген процестік келісім туралы нормалар жалғыз осы жерде ғана айтылған.

Біздің ойымызша, қылмыстық процеске тиісті қатысушылардың сот ісін тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде жүргізуді жүзеге асыру қағидатын сақтаудың кепілі ретінде іс жүргізу келісімін жасауға құқығын енгізу (ҚР ҚПК-ң 23-бабының 9-бөлігі) жасанды сипатқа ие.

Келісім өндірісінің өзгешелігі соншалық заң тұтастай алғанда келісу өндірісінің маңызды негіздерін іздеу кезінде шығарушының осындай тәсілі объективті пайда болатын теңгерімсіздікті теңдестіруден гөрі жаңа проблемаларды тудыруы мүмкін.

Қылмыстық процестің міндеттері мен мақсаттарының арақатынасы келісу институтының мәнін ашуда жаңа аспектілерді көруге мүмкіндік береді.

Сонымен, ҚР ҚПК-ң 8-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстық процестің міндеттері ретінде келесілер бекітілген:

- қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу;
- қылмыстық құқық бұзушылықтарды бейтараптықпен, тез және толық ашу, тергеп-тексеру;
- қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту;

- әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану;
- адамдарды, қоғам мен мемлекетті қылмыстық құқық бұзушылықтан қорғау.

ҚР ҚПК-ң 8-бабының 2-бөлігінің мазмұнында көрсетілгендей, бұл міндеттерді шешу келесі мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған:

- адамды және азаматты негізсіз айыптаудан және соттаудан қорғау;
- адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғау;
- кінәсіз адам заңсыз айыпталған немесе сотталған жағдайда, оны дереу және толық ақтауды қамтамасыз ету;

- заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, құқыққа құрметпен қарауды қалыптастыруға ықпал ету.

Беларусь Республикасының ҚПК-нің 7-бабына сәйкес қылмыстық процестің міндеттері болып табылады:

- қылмыстарды, есі дұрыс емес адамдардың қоғамдық қауіпті әрекеттерін тез және толық тергеу, кінәлілерді әшкерелеу және қылмыстық жауапкершілікке тарту жолымен жеке басын, оның құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғау; қылмыс жасаған әрбір адамды әділ жазаға тарту және оның сотталуы үшін заңның дұрыс қолданылуын, кінәсіз адамның қылмыстық жауапкершілікке тартылмауын қамтамасыз ету.

- материалдар мен қылмыстық іс бойынша өндірістің белгіленген тәртібі заңдылық пен құқықтық тәртіпті, қылмыстың алдын алуды, негізсіз айыптаудан немесе соттаудан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды, ал кінәсіз адамды айыптаған немесе соттаған жағдайда – оны дереу және толық ақтауды, оған келтірілген дене, мүліктік және моральдық зиянды өтеуді, бұзылған еңбек, зейнетақы, тұрғын үй және өзге де құқықтарын қалпына келтіруді қамтамасыз етуге арналған [1].

Осылайша ҚР және БР заңнамасы бойынша қылмыстық процестің мақсаттары мен міндеттерін қазіргі заманғы түсіну келісу өндірісіне ешбір орнын қалдырмайды.

Қылмыстық құқық пен қылмыстық процеске қатысты нысан мен мазмұн бірлігінің санаты келіссөз өндірісін қолдану үшін негіздер қылмыстық заңның нормаларында қалануға тиіс деген болжам жасауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты В.Д.Филимоновтың қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпастық қағидаты қылмыстық Кодексте толық көлемде айқындалмағаны туралы пікірі қызығушылық тудырады. Дәлел ретінде ол құқыққа қарсы әрекет жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату заңнамалық мүмкіндік немесе міндет екендігін көрсетеді. Ол «қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпастығы» қағидаты қылмыстық заңның барлық мазмұны арқылы өтетін өзекті талап болып табылатынын көрсетеді. Осы қағидаттың кепілдіктері ретінде оны айқындайтын «адам қылмыстық жауапқа тартылады...» деген қарапайым формула екендігін айтып өткен. Оның пікірінше, бұл формула ... олардың қылмыстық жауапкершілігінің міндеттілігін толық көрсетеді» [2, 124 б.].

ҚР қолданыстағы ҚК-де осыған ұқсас формула («адам қылмыстық жауаптылыққа тартылады») қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпастығы қағидатының бейнесі ретінде әрекет ете отырып, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды жазадан босату немесе жазаны жеңілдету, мысалы, медиация тәртібімен татуласу рәсімдерін қолдануға, шын жүректен өкіну, кінәсін мойындау туралы мәміле жасау, ынтымақтастық туралы келісім сияқты негіздерді қарастыратын нормалармен қатар жүзеге асырылуға.

Қолданыстағы ҚР ҚК қылмыстық жауаптылықтың бұлтартпастығы қағидаты, байқағанымыздай, қандай да бір нормада бекітілмеген, сонымен қатар Ерекше бөлім баптарының ережелерінің мәнінен де туындамайды. Оған нормалардың редакциялық ерекшелігі дәлел болып табылады. Мысалы, ерекше бөлімнің кез келген бабы шартты түрде екі блокқа бөлінеді: 1) әрекетті сипаттау; 2) қылмыстық-құқықтық санкция. Бұл ретте кінәлі адамға ешбір нұсқама жасалмаған. Бұл жерде субъект емес, әрекеттің өзі жазаланатындай пікір қалыптасады. Мысалы, ҚР ҚК 272-бабында (терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлау) мыналар анықталады: «дайындалып жатқан терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлау – бес мың айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бес жылға дейінгі мерзімде бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады».

В.Д.Филимонов атап өткен мәселе, Қазақстанның қылмыстық Заңына тән емес. Басқаша айтқанда, ҚР ҚК ерекше бөлімі нормаларының конструкциясында қылмыстық жауапкершіліктің бұлтартпастығы қағидаты қарастырылмаған. Бұл мән-жай қылмыстық жауаптылықтан босатуға әкеп соғатын негіздердің табиғатын түсіндіруде ерекше маңызды болып табылады. Демек, қолданыстағы ҚР ҚК-де қылмыстық жауапкершіліктің бұлтартпастық қағидаты түріндегі диспозитивтілік қағидатын тану үшін кедергі жоқ.

ҚР ҚПК-де диспозитивтілік қағидаты жазылмаған. Сонымен қатар жеке тәртіпте қылмыстық қудалау тек диспозитивтілік қағидатына негізделген. Қылмыстық қудалаудағы диспозитивтік бастаулардың заңдылығы жеке тәртіппен ғылыми түрде анықталған және оған ешбір дау айтылмайды. Диспозитивтік бастаулар қылмыстық істер бойынша келісім жасасу рәсімдерін қамтиды. Бұл жағдайда О.А.Степановтың: «Адам тұлғасын құрметтеу - мемлекет тиімділігінің басты мақсаты. Қоғам даму перспективалары тұрғысынан алғанда жеке тұлғаға қажетті бағытта қызметін қамтамасыз етуге қабілетті мемлекеттік реттеушілердің бар-жоғына сенімді болуы тиіс. Мемлекеттің қоғамды сақтау үдерісіне қосқан үлесі ең алдымен осы арқылы анықталады. Қазіргі жағдайда тек құқық жеке тұлға мен мемлекеттің мүдделерін келістіру сияқты мәселелерді шешу кезінде қайшылықтар мен жанжалдарды жеңе отырып қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ететін әлеуметтік дамудың тұрақтандырушы факторы ретінде әрекет етуде...» [3, 30-31 б.].

Диспозитивтілік бастапқыдан азаматтық іс жүргізудің салалық қағидасы бола отырып, Қазақстанның жаңа саяси-құқықтық жағдайларында қылмыстық-процестік құқығы мен заң саласына экстраполяциялануы мүмкін. Сонымен қатар, бұл қағидаттың әсері жеке қылмыстық қудалаумен, медитативті және келіссөз өндірістерімен шектеледі. Диспозитивтіліктің дәлел болып табылатын келісім өндірісіне қатысты ережелерге: ҚР ҚПК 613-бап 1-б. 1) т. көрсетілгендей, кінәні мойындау туралы мәміле жасасудың алғышарты - оған адамның ерікті түрде ниет білдіруі; ҚР ҚПК 615-бап 3-б. 2) т. қарастырылған, прокурордың процестік келісім жасасу мүмкіндігі туралы мәселені қарау кезінде процестік келісім жасасу туралы өтінішхатты адамның ерікті түрде мәлімдегенін анықтау міндеті;

сондай-ақ ҚР ҚПК 619-бап 6-б. қарастырылған ынтымақтастық туралы процестік келісім жасау кезінде де оны адамның ерікті түрде мәлімдегенін анықтау прокурордың міндетіне жатады.

Процестік келісімді жасау кезіндегі еріктілік адамға тиісті құқық беруді, сондай-ақ уәкілетті адамның осы құқықтың мәні туралы түсінік беру міндетін көздейді. ҚР ҚПК-де бұл құқық күдіктіге қатысты 64-б. 9-б. 16) т. айыпталушы мен сотталушыға қатысты 65-б. 5) т., күдіктінің, айыпталушының, сотталушының және сотталған адамға қатысты 618-б. 1-б. прокурордың қаралып отырған құқықтың мәні мен салдары туралы түсініктеме беру міндеті туралы ҚР ҚПК-нің 615-б. 3-б. көрсетіледі.

Сонымен қатар ҚР ҚПК 620-бабының 2) тармақшасына сәйкес ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісін бекіту кезінде прокурор күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімімен байланысты барлық шарттармен және талаптармен танысқанын, азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне ұшырамағанын, процестік келісімді өз еркімен жасасқанын анықтауға міндетті.

Процестік келісім жасау құқығын іске асыру кезінде диспозитивтік бастауларды тану үшін тұлғаның сот шешімін қабылдау үшін кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін іс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында келісімнен бас тарту туралы мәлімдеу мүмкіндігінің маңызы бар (ҚР ҚПК-ң 614-бабының 2-бөлігі, 622-бабы).

Диспозитивтілік адамның өз процестік келісім құқығына еркін иелік ету мүмкіндігін, іс бойынша сот талқылауының жалпы тәртібі мен келісім өндірісі үшін көзделген тәртіп арасында өз қалауы бойынша таңдау мүмкіндігін болжайды.

Демек күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталған адамның ерік білдіруі қаралып отырған құқықты іске асыруда шешуші рөл атқарады. Ерік білдіру - тиісті құқықтық қатынастар шегінде диспозитивтіліктің маңызды белгілерінің бірі болып табылады.

Т.Б.Саркисянның қылмыстық сот өндірісінде қоғамдық мүдденің басымдығын мойындау, жеке мүдделерді қамтамасыз етуге кедергі келтірмейтіндігі туралы пікірімен келісу қажет [4, б б.]. Сондай-ақ ол жеке мүдделер мен олардың қылмыстық сот өндірісінде көрініс беру нысандары жария мүдделерге зиян келтірілмейтін жағдайлармен шектелуге тиіс екеніне назар аударады [4, 5-б б.]. Осы айтылған пікірдің даусыздығын мойындай отырып, келісімдік өндіріске қатысты жеке тұлғалардың тек құқықтарын ғана, ал уәкілетті органдардың тек міндеттерін ғана заңнамалық бекітумен шектелу орынсыз деп пайымдаймыз. Бұқаралық және жеке бастаулардың арақатынасы қылмыстық сот ісін жүргізу қағидалары деңгейінде нақты белгіленуге тиіс. Шартты түрде бұл қағидат «қылмыстық процесте қоғамдық және жеке мүдделердің арасындағы балансты сақтау» деп аталуы мүмкін. Мұндай тәсіл процестік келісім институтын жетілдіру және одан әрі дамыту үшін тиісті негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 *Қазақстан Республикасының Конституциясы - 30 тамыз 1995 жылы республикалық референдумда қабылданған. (10.03.2017 жылғы жағдайларға байланысты өзгертулермен және толықтырулармен). [Мәтін]; Конституция Республики Беларусь: принята 15.03.1994/ с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах от 24.11.1996 и 17.10.2004.*

2. *Филимонов, В.Д. Принципы уголовного права. - М.: АО: ЦентрЮрИнфо, 2002.- 139 с.*

3. *Степанов, О.А. Принципы, основы и предпосылки развития эффективного государства / О.А.Степанов// Современное право.- М., 2003., № 4. С. 30-35.*

4. *Саркисян, Т.Б. Согласительные процедуры в уголовном судопроизводстве и их применение в стадии предварительного расследования / Т.Б.Саркисян// Автореф.дисс...к.ю.н. (12.00.09) – Краснодар, 2012.*

КРИМИНАЛИСТИКА
КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINALISTICS

УДК: 343.985.7
МРНТИ:10.85.51

Н.Ж. Сарсенбеков¹

*ҚарМТУ,
Қарағанды, Қазақстан*

**ЗАҢСЫЗ КІРІСТЕРДІ ЛЕГАЛИЗАЦИЯЛАУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫ
ТЕРГЕУДІ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық жолмен келген табыстарды заңдастыру шарттары мен жағдайларының қалыптасуы мен дамуына тікелей ықпал ететін объективтік-субъективтік факторлар зерттелген. Әлеуметтік-психологиялық механизмдермен детерминделген объективтік-субъективтік факторлар материалдық-ақшалай процестерді реттейтін қаржылық-экономикалық, банктік-несиелік қатынастарды пайдалану арқылы қылмыс жасау, оны жасыру шарттары мен жағдайларының қалыптасуы мен дамуының заңдылыққа сай процестерін анықтайды.

Түйін сөздер: Қылмысты тергеу. Ұйымдасқан және ұлтаралық қылмыскерлік. Дәлелдерді жинаудың және зерттеудің криминалистикалық әдістері. Заңсыз табыстарды легализациялауды тергеу кезінде дәлелдеуге жататын жағдайлар. Заңсыз табыстарды легализациялаумен байланысты қылмыстардың криминалистикалық сипаттамалары. Криминалистикалық саралау.

N.Zh. Sarsenbekov¹

*KSTU,
Karaganda city, Kazakhstan*

**PROVIDING FORENSIC INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO THE LEGALIZATION
OF ILLEGAL INCOME**

Abstract

The article discusses objective - subjective factors that have a direct impact on the formation and development of the conditions and circumstances of the legalization of criminal proceeds. Objectively - subjective factors determined by socio-psychological mechanisms determine the natural processes of formation and development of the conditions and circumstances of the commission, concealment of crimes using financial, economic, banking and credit relations that regulate material and monetary exchange processes.

Key words: Crime Investigation. Organized transnational crime. Forensic methods of collecting and examining evidence. Circumstances to be proven in the money laundering investigation. Forensic characterization of crimes related to money laundering. Forensic classification.

Н.Ж. Сарсенбеков¹

КарГТУ,
г. Караганда, Казахстан

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ЛЕГАЛИЗАЦИЕЙ НЕЗАКОННЫХ ДОХОДОВ

Аннотация

В статье рассматриваются объективно - субъективные факторы, оказывающие непосредственное воздействие на формирование и развитие условий и обстоятельств легализации преступных доходов. Объективно - субъективные факторы, детерминированные социально-психологическими механизмами, определяют закономерные процессы формирования и развития условий и обстоятельств совершения, сокрытия преступлений с использованием финансово-экономических, банковско-кредитных отношений, регулирующих материально-денежные обменные процессы.

Ключевые слова: Расследование преступлений. Организованная транснациональная преступность. Криминалистические методы собирания и исследования доказательств. Обстоятельства, подлежащие доказыванию в ходе расследования легализации незаконных доходов. Криминалистическая характеристика преступлений, связанных с легализацией незаконных доходов. Криминалистическая классификация.

КІРІСПЕ

Ақшаның жылыстауымен байланысты қылмыстарды тергеу, ең алдымен, құқық қорғау органдарынан, әрекеттегі механизмдерден жалпы мемлекеттің, сондай-ақ, қылмыстық сот ісіне тартылған азаматтардың мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз етуді талап етеді. Заңсыз табыстарды заңдастырумен байланысты қылмыстарды әшкерелеу, тергеу және алдын алу механизмдерін тиімді қамтамасыз ету қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы қатынастарды құқықтық реттеуге, құқықтық қарым-қатынастардың мазмұнын, құрылымын және нысанын айқындайтын нормаларды заңнамалық анықтау мен бекітуге, қатынастарды халықаралық реттеуге байланысты. Заңсыз табыстарды заңдастыруға қарсы тұру арқылы күреске бағытталған қылмыстық сот ісін жүргізу саласында құқықтық реттеуді жетілдіру дәлелдерді жинау және зерттеумен, бекіту және бағалаумен байланысты қылмыстық процестің конституциялық принциптерінің сақталуымен шартталған.

Қылмыстық жолмен келген табыстарды заңдастыруға бағытталған қылмыстарды жасау үшін ақшалар қозғалысын, өзара есеп айырысуды, жасалған келісімдердің заңды түрде расталуын және т.б. қамтамасыз ететін қаржы ұйымдарымен қатар, қаржы институтына жатпайтын ұйымдардың да функционалдық бағытылығы пайдаланылады. Сондықтан бұл объективтік заңды процестер істердің осы категориясындағы қылмыстарды жасау, жасыру, тергеуге қарсы тұру әрекетін жасау шарттары мен жағдайларын анықтауға мүмкіндік беретін фактор болып табылады. Қылмыстық жолмен келген табыстарды жылыстатумен байланысты қылмыстарды анықтау және тергеу заңдылық, жариялылық, тараптардың тең құқықтығы, жан-жақтылық, толықтық және объективтілік және т.б. принциптерін іске асыра отырып, осы салалардағы заңды әрекетпен айналысатын азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын қамтамасыз етумен де байланысты.

Барша халықтың өмірінде қашан болмасын және қай кезде болмасын, әртүрлі негіздемелер бойынша тыйым салынған деп танылған, сонымен қатар, мемлекет пен қоғамды шара қабылдауға мәжбүрлейтін, оларды жасаған тұлғаларға қарсы бағытталған әрекеттер, қылмыс деп танылған әрекеттер жасалған және жасалады; қайда болмасын және қай жерде болмасын өзін қорғайтын құқықтық тәртіпке, билік әмірінің талаптарына бағынбаған тұлғалар болған [1, 3 б.]. Сондықтан, негізгі міндет, қылмыстық жолмен келетін заңсыз табыс табуының алдын алу және оны жою болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Криминалистикалық әдістеме қылмыстың жеке топтары мен түрлерін жасау заңдылықтарын оқып білуді және оларды тергеу кезінде қолданып шындықты анықтауды үйренуге арналған. Ол қылмыстық істердің дайындалу, жасалу, жасырылу ерекшеліктерін және оларды табу, тергеу және сотта қарау өзгешеліктерін тануды қамтиды. Қылмысты тергеу табыстылығы көбінесе оның ақпараттық және әрекеттік құраушылардың жиынтығын қамтитын әдістемелік қамсыздандырылуымен анықталады. Кез келген жеке криминалистикалық әдістеменің бастапқы элементі ретінде сәйкес жағдай үшін оңтайлы

тергеу құралдары мен амалдарын таңдау мен қолдану бойынша ұсынымдарды есептеуге болады. Кез келген әдістемелік кеңестердің құндылығы олардың нақтылық дәрежесіне байланысты.

Біз «қылмыстың криминалистикалық құрылымы» термині өзінің құрылымдық тәсілдемесі мен криминалистикалық бағыттылығы себепті басқа ғылыми категориялармен салысырғанда анағұрлым ұнамды болып табылады деген А. В. Дуловтың пікірімен келісеміз [2, 168 б.].

Ақпараттық модельдің құрылымдық элементтерінің санын анықтауға ең алдымен қылмыстық іс бойынша дәлелдеу заты мен шегі жағдай жасайды. Бұл ретте құраушылар тізімі қатаң бекітілген болып саналмайды, керісінше, қылмыстық әрекеттің және жалпы қылмыстың сол немесе басқа түрінің байқалуының жаңа түрін сипаттайтын криминалистикалық тұрғыдан маңызды белгілер туралы мәліметтердің жинақталу және талдану шамасы бойынша заңға сәйкес толықтырылып отырады.

Қылмысты ашу және тергеу негізі ретінде нақты құқыққа қайшы келетін көрініс туралы және қылмысты және тергеу процесінің алғашқы және кейінгі кезеңдерінде анағұрлым орынды және оңтайлы тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларына қатысты іс жүзіндегі маңызды ұсынымдар туралы бастапқы ақпарат жүйесі түсіндіріледі.

Іс бойынша нақты нұсқа қылмыс туралы қолдағы іс жүзіндегі мәліметтер, осы категориядағы қылмыстық әрекеттің типтік криминалистикалық моделі негізінде анықталған факторларды типтік тергеу жағдайларымен және одан туындайтын типтік нұсқалармен логикалық салыстыру нәтижелеріне құрылуы керек.

Тергеу бағыты мен нәтижесі тәуелді болатын жағдайларды дәлелдеу құралдары ретінде қолданылатын фактілер жиынтығын анықтау, оқиға туралы, оның қатысушылары туралы, қылмыстың басқа да жағдайлары туралы дәлелдеу ақпаратын саналы және мақсатты түрде жинау бастапқы мәліметтерді өңдеу және дәлелдеуге жататын, әзірге анықталмаған жағдайларды анықтау арқасында жүзеге асырылады. Жоғарыда аталған барлық ақпараттық компоненттер жиынтығында тергеуші ойша барлық ақпарат ауқымына салатын өзіндік теориялық модельді құрайтын жағдайлар айналасында бірігетіндігін айта кеткен жөн. Нәтижесінде іс жүзіндегі мағлұматтар дәлелдеу затының әртүрлі элементтері айналасында топтасатын, оларды ықтималдылықтың әртүрлі дәрежесінде сипаттап және анықтап, жеке блоктарға бөлінеді.

Қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдауға арналған бастапқы мағлұматтарды бағалау. Тергеуді талап ететін оқиға туралы хабарлама келіп түскенде, қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылданады. Оның негізділігі көбінесе қылмыс туралы, қылмыстық-процессуалдық құзіретке ие тұлғалардың қылмыстық әрекеттің немесе басқа жағдайлардың белгілерін табуға бағытталған мақсатты әрекеті туралы бастапқы материалдарды алдын ала тексеруге байланысты.

Қажетті тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларын (бастапқы және кейінгі кезеңдерде) таңдау. Қылмыстық іс қозғалған сәттен бастап тұлғаны айыпталушы ретінде жауапкершілікке тартуға дейін жүзеге асырылады. Таңдау – дәлелдерді жинаудың көптеген нұсқаларының (тәсілдерінің) біріне тоқтауды, оны таным арқылы нақты жағдай үшін сәйкес деп тануды білдіреді. Оның дұрыстығы тергеу мақсатына жетуде маңызды роль атқарады. Қылмысты ашу және тергеу кезіндегі әрекет алгоритмі мақсатты сипатқа ие; жедел іздестіру және процессуалдық әрекеттердің оңтайлы реттілігін, оларды жүргізу бойынша ұсынымдарды, анағұрлым орынды тактикалық амалдарды қамтиды. Практикалық қызмет пайдаланылатын құралдар, амалдар, әдістермен қатар, осы дәлел нәтижесінде алынғандарды да бағалауға бағытталған ойлау процестерімен қоса жүреді.

Заңсыз табыстарды заңдастыру туралы істер бойынша, практика көрсеткендей, бастапқы кезеңде (кейде барлық тергеу процесінде де) бастапқы ақпараттың тапшылығы орын алады. Бұл ұсынылатын нұсқалар санынан байқалады: ақпарат тапшылығы неғұрлым басым болған сайын, ұсынылатын және тексерілетін нұсқалар соғұрлым көп болады. бұл жағдайда алғашқы және маңызды емес көптеген нұсқаларды құрауға және тексеруге көп күш және құрал жұмсалады. Бұл тиімсіз болып табылады. Бұл жағдайда қайшылықсыз, нақты, тұрақты нұсқаларға аса назар аударған жөн. Ұқсас қылмыстық жағдайларды шешу тәжірибесі жинақталған жиі кездесетін типтік нұсқаларды білу алғашқы жағдайда бағдарлануға, қол жеткізілген ақпаратты талдауға және дұрыс бағалауға және іс бойынша белгісіз жағдайларды шамалауға көмектеседі. Бұл тексерудің бастапқымен қатар, кейінгі кезеңдерінде де алдын ала тергеудің нақты тапсырмаларын шешудің ықтимал жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Нұсқа қылмыстық істің әзірге белгісіз жағдайларын анықтау ықтималдығы үшін ғана емес, сонымен қатар, ендігі анықталған фактілерді шындыққа сиятындай түсіндіру үшін де ұсынылады [3, 71 б.].

Қылмыстық ақшаларды жылыстатушы қылмыскер тұлғасы туралы, ол жасаған қылмыстар мен ол қалдыруы ықтимал іздер туралы болжамдар арам ақшаларды заңдастырудың криминалистикалық

құрылымының нұсқалық талдауына алынуы керек. Типтік тергеу нұсқалары практика жиынтығының нәтижесі бола отырып, нақты қылмыстық істі тергеу кезінде нақты нұсқаларды бастапқы жағдайларда ұсынуға мүмкіндік береді. Тергеуші орын алған жағдайды талдай отырып, типтік нұсқалар ішіннен қажеттісін (сәйкес келетінін) бөліп алады, артынан нақты нұсқалармен салыстырып, белгілер мен байланыстардың сәйкестігі бойынша үйлестік жүргізеді, сонан соң ықтимал пікірге келеді.

Заңсыз табыстарды заңдастыруды тергеу процесінде нұсқаларды құрастыру келесі міндеттердің шешілуін шамалайды: мәліметтердің заттай, құжаттай және тұлғалық көздері-тасушыларынан арам ақшаларды заңдастыру факті туралы криминалистикалық тұрғыдан маңызды ақпаратты анықтау және алу; жоғарыда аталған көздерден алынған бастапқы ақпараттық базаны жүйелеу; қолда бар бастапқы ақпарат базасын заңсыз табыстарды жылыстатудың ақпараттық моделі мәліметтерімен салыстыру; сол немесе басқа нұсқадан туындайтын нәтижелерді шығару.

Қылмыстық пайдаларды заңдастырудың алғашқы белгілерін анықтау кезінде тергеуші қылмыстың қарастырылатын құрамының барлық белгілерін анықтайды.

Заңсыз табыстарды заңдастыру туралы істер бойынша бірнеше типтік жалпы нұсқаларды бөліп көрсетуге болады:

- заңсыз пайдаларды заңдастыру (жылыстату) орын алды;
- заңсыз пайдаларды заңдастыру (жылыстату) болмады, басқа қандай да бір қылмыс немесе қылмыс бұзушылық жасалды (мысалы, қаржы операциясы немесе заңсыз жолмен келген ақшалай қаражаттармен, құнды қағаздармен, басқа мүлікпен басқалай келісімдер жасалған);
- заңсыз табыстарды заңдастыру (жылыстату) болмады, заңды операция жасалды.

Арам ақшаларды жылыстату фактілерін тексеру, нәтижесінде қылмыстық капиталдар пайда болған негізгі қылмыс белгілерін анықтау ерекшеліктерін есепке ала отырып, нақты іс бойынша алғашқы нұсқаны ұсыну кезінде тергеу жоспарына материалдық құндылық көзі және оның ізін жасыру туралы екі өзара байланысты нұсқаларды енгізу ұсынылады. Заңсыз пайдаларды жылыстату процесінің құрылысын толық анықталатын жеке нұсқаларға бағдарлайды, олар, өз кезегінде, сол құрылысқа сәйкес келуі тиіс.

Заңсыз пайда көзі туралы жеке нұсқаны ұсыну кезінде бірнеше негізгі нұсқалар басым болады:

- арам ақша көзі – өндірістік (кәсіпкерлік) сала;
- қылмыстық қаражат көзі қаржы (банк) саласы болып табылады;
- арам ақша көзі жалпы қылмыстық әрекеттер саласы болып табылады.

Қылмыс субъектілері мен оларды жасауға қатысқан тұлғалар бойынша:

- заңдастыру процесінде заңды түрде жұмыс істейтін ұйымдар, мекемелер, банктер немесе тіркеусіз, лицензиясыз, бір күндік фирмаларсыз жұмыс істейтін заңсыз институттар және т.б.;
- заңдастыруды алдын ала келісу бойынша тұлғалар тобы немесе ұйымдасқан қылмыстық топ жасаған;
- банктің бас бухгалтері мен басқарушысы заңсыз табыстарды заңдастыру бойынша қаржы операциясын орындауға қатысушы немесе жылыстатушылардың қылмыстық әрекеттерінің кінәсіз орындаушылары болып табылады және т.с.с.

Ізі жасырылған (немесе заңдастырылып қойылған) пайдаларды орналастыру жері бойынша:

- ақшалай қаражаттар, құнды қағаздар немесе басқа да мүліктер Қазақстан Республикасының аумағында немесе шетелге аударылған;
- ақшалай қаражаттар қылмыскер меншігіндегі А банкіндегі шоттарда немесе басқа тұлғаға тиесілі С банкінде.

«Көлеңкелі» капиталдарды заңдастыру факті туралы ізді ақпаратты тасымалдаушы-объектілер бойынша:

- заңдастыру процесінде шынайы немесе жалған мекемелік, бухгалтерлік, банк және басқа да құжаттар, мөрлер, бланкілер және т.б. пайдаланылды.

Қылмыстық әрекет түрткісі бойынша:

- заңдастыру пайдакүнемдік мақсатта немесе психологиялық немесе физикалық күштеу себебінен не бұйырықты немесе өкімді орындау салдарында орын алды, т.с.с.

Қылмыс объектісі бойынша.

Заңдастыру затына – ақшалай қаражаттарға, құнды қағаздарға немесе басқа мүлікке байланысты дәлелдеу процесі өзіндік сипатты ерекшеліктерге ие болады. ақшалай қаражаттар көзінің заңсыздығын дәлелдеу анағұрлым қиын, себебі заңдастыру процесіне, ең алдымен, көздерді бүркемелеу үшін олар заңды жолмен келген ақшалай қаражаттармен араластырылуы мүмкін. Мысалы, күдікті заңды

айналымға қатыстырылған ақшалай қаражаттардың бір бөлігі ғана заңсыз қызметтен келген деп немесе олардың барлығы заңды көздерден түскен деп айтуы мүмкін. Қылмыстық іс материалдарында заңсыз қызметпен айналысу нәтижесінде нақты қанша сома алынғандығы, көрсетілген қаражаттардың, мүмліктердің қандай бөлігі заңдастырылғандығы, қандай құжаттар және басқа да мәліметтер бұл фактіні растайтындығы анық көрсетілуі керек.

Заңсыз табыстарды заңдастыру формальды құрамда болуына байланысты, ережеге сәйкес, мұндай қылмыстар нәтижесінде келтірілген шығындар мен нұқсандарды анықтау туралы мәселе қойылмайды. Негізгі қылмыс (мысалы, ұрлау, заңсыз кәсіпкерлік қызмет, бопсалау) салдарынан болған залал мәселесі қарастырылмайды. Заңсыз табыстарды заңдастыру залалы туралы сұрақ, мысалы, банк, несие беру және басқа да қаржы мекемелерінің қызметкерлері арам ақшалардың ізін жасыруды жүзеге асыра отырып, өзі жұмыс істейтін ұйымның абыройына және іскери беделіне нұқсан келтірген жағдайда туындауы мүмкін. Сондай-ақ, мұндай жағдайдың жағымсыз салдарларының бірі сәйкес ұйымды нақты қызмет түрін жүзеге асыру лицензиясынан айыру болуы ықтимал. Кейбір жағдайларда жеке тұлғаның заңдастыруымен келтірілген моральдық нұқсандардың (мысалы, заңсыз табыстарды жылыстату әрекеттерін қоқан-лоққы көрсету арқылы орындау жағдайларында) орны толтырылады.

Объективтік жағы бойынша.

Ең алдымен, тергеу барысында заңдастыру процесі жүрген жалпы кезең анықталады. Заңсыз табыстан келген ақшалай қаражат түріндегі пайданы алу уақыты ғана емес, сондай-ақ, оларды заңдастырған уақыт, заңсыз әрекеттен пайда көру уақыты да (егер ондай факт орын алған болса) анықталады. Бұл ретте жылыстатудың әр кезеңін (циклының) уақыты анықталады: заңсыз әрекетпен материалдық құндылықтардың тікелей байланысын үзу бойынша операцияларды жүзеге асыру уақыты; заңдастыру ізін бүркемелеу; шығу тегін анықтау мүмкін емес ақшаны немесе өзге мүлікті қылмыскерге қайтарып беру. Қылмысты аяқталған деп тану үшін заңсыз жолмен келген материалдық құндылықтармен келісім жасау жеткілікті. Осылайша, қылмыстың аяқталу сәті келісімнің аяқталу сәтімен байланыстырылады және тергеушінің келісімдер бір сәттік және ұзақ уақыт бойы болуы мүмкін екендігін ескерген жөн. Бұл мәселені азаматтық заңнама тұрғысынан шешкен жөн деп есептейтін П.С. Янидің ұстанымымен келіскен жөн [4, 112 б.].

Уақытша сипаттамаларды анықтау тергеушіге заңдастыруға қатысуы мүмкін тұлғалар турасында негізделген нұсқаларды ұсынуға, әрқайсысының ролін анықтауға мүмкіндік береді.

Заңсыз табыстарды жылыстату қайда жүзеге асырылды? Криминалистикалық мағынада заңдастыру орны тек Қазақстан Республикасының аумағы ғана емес, сондай-ақ, бұл қылмыстың халықаралық сипатын ескерсек және егер қылмыскердің бірқатар әрекеті шетелде жүзеге асырылған болса, басқа мемлекеттер аумағы да болады. Қылмыс жасалған орынды анықтау үшін тергеуші қылмыскер жылыстату үшін пайдаланатын кәсіпорындар мен мекемелердің, сонымен қатар, арнайы жылыстату үшін құрылған банктердің, оффшорлардың, кәсіпорындардың мекен-жайын анықтайды.

Қылмысқа дайындалу қалай жүзеге асырылады, қандай тәсіл арқылы ол күні бұрын бүркемеленді; қылмыскерлер қылмыс жасауға дайындық кезінде қандай құралдар мен қаруларды пайдаланды, қандай қолайлы жағдайлар, алаңдату айлалары пайдаланылды?

Мүліктік пайда мақсатында шаруашылық және экономикалық қызметті жүзеге асыру немесе тыйым салынған әрекетті бүркемелеу үшін үшін фирма құрылды ма; фирма қандай жағдайларда құрылды, оның құрылуы қаншалықты заңды, оны тіркеу үшін ұсынған құжаттар түпнұсқа ма?

Ұйымдасқан қылмыстық топтар жасайтын қылмыстар бойынша дәлелдеу затына жататын жағдайлар қатарына М. Ч. Когамов қылмыстық жолмен табылған құндылықтарды заңдастыру тәсілдерін жатқызады. Ол өз мәні бойынша заңсыз табыстарды заңдастыруды дәлелдеу затына сай келеді, себебі заңсыз табыстарды заңдастыру және ұйымдасқан қылмыскерлік – екі өзара байланысты құбылыс.

Қылмыс субъектісі бойынша.

Заңсыз табыстардың ізін жасыру операциясын кім жасады: бір тұлға немесе топ; топ құрамы мен адам саны қандай, оның ұйымдастырылу дәрежесі, оның жетекшілері мен орындаушы бөлімдерінің шеберлік деңгейі, фирманы кім және қашан құрды, оның жетекшісі кім, қызметтік міндеттемелерді бөлу, табыстарды бөлу қағидасы, заңсыз келген табыстарды іске асыру тәсілдері, материалдық қаражаттарды заңдастыруды жүзеге асыруға қатысушы әр тұлғаның ролі мен міндеттері қандай, бұл құжаттай қалай рәсімделді?

Жеке операцияларды орындаушылар, техникалық жабдық, оның ішінде компьютер және байланыс құралдары қалай және қайда сайланды, қаржы операциясы туралы хабардар болған

тұлғаларды жұмыстан шығару немесе басқа қызметке ауыстыру жағдайлары болды ма, заңсыз табыстарды заңдастыру бойынша қалжы операциясын жасау кезінде банк қызметкерінің ролі қандай болды?

Бұл жағдайда «Актюбнефтегазстрой» АҚ президенті А.Н. Ткаченкоға қатысты қылмыстық істі мысалға келтірген орынды болар. Ол 2002 жылы сәуір айының бірінші онкүндігінде қызмет жағдайын пайдалана отырып, алдау арқылы өзгенің мүлкін ұрлау мақсатында жалған құжаттар қолдану арқылы Ақтөбе облысының Байғанин ауданы аумағындағы «Батыс Қазақстан-Құмкөл» мұнай құбыры учаскесінен салмағы 294 тонна, жалпы сомасы 3 822 000 теңгені құрайтын Д-720 мм маркалы мұнай құбырларын алып шыққан. 2003 жылы 7 қаңтарда А.Н. Ткаченкоға қатысты ҚР ҚК 177 б. 3 б. қарастырылған қылмыс белгілері бойынша қылмыстық іс қозғалды.

Сондай-ақ, 2002 жылдың желтоқсанында А.Н.Ткаченко қызмет жағдайын пайдалана отырып, құны 1 872 000 теңгені құрайтын салмағы 144 тонна Д-720 мм маркалы мұнай құбырларының бір бөлігін «Мыңжасар» ЖШС директоры А. Салықовқа өз қарызын өтеу есебінде берген. Осы факт бойынша 2003 жылы 17 наурызда ҚР ҚК 193 б. 2 б. қарастырылған қылмыс белгілері бойынша қылмыстық іс қозғалды [5]. Келтірілген мысалда барлық қылмыстық әрекет жетекшілері толығымен сипатталған. А.Н. Ткаченко өзінің қылмысты ниетін өз бетінше жүзеге асырған. Сондықтан бұл қылмысқа басқа тұлғалардың қатыстылығын дәлелдеу өте қиын болады. Бұл жағдайда осы іске қатысы бар қалған барлық тұлғалар куәгер болады.

Субъективтік жағы бойынша.

Айыпталушының кінәсі мен қылмыс жасау себебін қандай жағдайлар растайды, қандай жағдайлар жауапкершілік дәрежесі мен сипатына әсер етеді?

Осы қылмысты жасаудың тікелей ниетін дәлелдеу негізгі қылмысты жасамаған, тек үшінші тұлғаның заңдастыруға көмектескен тұлғалар турасында біршама қиындықтар тудыруы мүмкін. Арам ақшаларды алу ниетінің болғандығын растайтын дәлелдерді жинау алған міндеттерді орындау және алғытөлемді, салымдарды қайтару, міндеттерін орындау бойынша күдіктілер мен айыпталушылардың ниеттері туралы болжамдар жасау мүмкіндігін шамалайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда баяндалған мәселелер бойынша келесі қорытындыларды жасау маңызды деп санаймыз:

- заңсыз жолмен алынған ақша қаражатын немесе басқа мүлікті заңдастыруды (ізін жасыру) тергеудің әрекеттілік негізі жалпыланған ғана емес, сондай-ақ болжамдық сипат алады, себебі оперативтік-іздігі және тергеу әрекетін оның түрлі кезеңдерінде оңтайландыруға бағытталған анағұрлым мақсатты, қарастырылатын қылмыс туралы бастапқы ақпаратпен байланысқан және тергеу жағдайымен қалыптасқан тергеу алгоритмі туралы практикалық түрде маңызды ұсыныстар болады;

- криминалдық табыстардың ізін жасыру фактілерін анықтаудың, зерттеудің әдістемелік және тактикалық ерекшеліктерін ееспке алу проблемалық жағдайлар туған кезде оларды сәтті игеруге мүмкіндік береді. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері оңтайлы талдау және тиімді пайдалану жағдайында қалыптасқан деректер дайындалатын криминалдық әрекеттердің уақытылы жолын кесуге, болдырмауға, дәлелдеу процесінде оперативтік-іздігі қызметінің нәтижелерін кәсіптік пайдалануға, сонымен қатар процессуалды әрекеттер жүргізу барысында жаңа дәлелдемелерді анықтауға және зерттеуге мүмкіндік береді;

- қылмыстық істердің қарастырылатын категориясына анағұрлым тән жеке тергеу әрекеттері тактикасының ерекшеліктерін зерттеу кезінде тергеу әрекеттерінің тиімділігін арттыратын тактикалық, психологиялық және ұйымдастыру тәсілдері анықталды және ұсынылды.

Мақалада қарастырылатын деликттердің басты мақсаты заңсыз жолмен алынған табыстардың криминалдық жаратылысын (тегін) жасырумен шектеледі, алайда бүркемелейтін әрекеттің өзі қажеттілікпен әсіресе түрлі құжаттарда қосымша іздер қалдырады. Осыған байланысты көптеген оперативтік-іздігі және тергеу жағдайларында «арам» ақшаның ізін жасыру криминалдық тізбекте жеткілікті түрде әлсіз буын болып табылады, бұл алынған дәлелдемелер мен операптивтік деректерге сүйене отырып, негізгі құқық бұзушылықты сәтті ашуға нақты мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сембекова Б.Р. Конституционные основы расследования преступлений, связанных с легализацией незаконных доходов. -Вестник КарГУ. -Серия право -№3. (67) 2012. -77-83 б.
2. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. — Минск: Изд-во «Университетское», 1989. — 168 б.
3. Драпкин Л. Я. Разрешение проблемных ситуаций в процессе расследования: Учеб. пос. — Свердловск: Свердловский юридический институт, 1985. -71 б.
4. Яни П. С. Уголовная ответственность за легализацию имущества, приобретенного незаконным путем // Право и экономика. — 1998. — № 1. — 112 б.
5. Уголовное дело № 031501050073 от 17 марта 2003 г. по ч. 2 ст. 193 УК РК в отношении президента АО «Актюбнефтегазстрой» Ткаченко А. Н. // Архив Актюбинского городского суда.

Сведения об авторах

Аветисян Р.Т., студент Института прокуратуры ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия» (Саратов, Россия), e-mail: Ruben112@mail.ru

Альшуразова А.А., ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: alshurazova-0807@mail.ru

Амрин С.Т., интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан, e-mail:amrin.sabr@gmail.com

Асанова А.А., м.ю.н., преподаватель Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева, г. Алматы, Казахстан, e-mail: тоон_122@mail.ru

Бабаян А.З., студент Института прокуратуры ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия» (Саратов, Россия), e-mail: babayan.ash@mail.ru

Байсалова Г.Т., к.ю.н., профессор Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева, e-mail: gulzira_06041967@mail.ru

Бейсенбаева М.Т., з.э.к., Қазақ Ұлттық аграрлық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: manshuk.beisenbaeva@mail.ru

Байтекова К.Ж., з.э.м., Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық университетінің медициналық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail:kbayteкова@mail.ru

Богатырева Л.Б., м.ю.н., заведующая кафедрой Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан, e-mail:bogatyreva.l@kazntu.kz

Бурибаев Е.А., доктор юридических наук профессор, заведующий кафедрой Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: yertek-a@mail.ru

Гаврилов В.Н., к.ю.н., доцент, профессор кафедры гражданского права ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия» (Саратов, Россия), e-mail: vladimirgavrilov@rambler.ru

Гумаров А.Б., магистрант 2 курса специальности «Международное право» Казахский национальный университет им. аль-Фараби, эл. почта: azamat.gumarov@gmail.com

Ережепқызы Р., PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: rose0979@mail.ru

Жомартқызы Г., магистрант 2 курса КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан) e-mail: gulnaz_zhomartovna@mail.ru

Жонисова Н.Н., магистр, преподаватель «Университет международного бизнеса», кафедра социально-гуманитарных наук, Алматы, Казахстан, e-mail: nurgissina@mail.ru

Зейнолдин М.О., магистрант 1-курса специальности 7М04201-юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан, e-mail:miras_z@mail.ru

Калкаева Н.Б., кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

Кенжибекова Э.П., к.ю.н., ст.преподаватель кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Кулахметов Н., магистрант 1 курса кафедры «Юриспруденция» Института истории и права КазНПУ им Абая Алматы, Казахстан, e-mail: nurdaulet-97@mail.ru

Мухаметхан Д.Р., Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Тарих және құқық институты Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: dauren_kaz@mail.ru

Мейрбекова Г.Б., ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Мейрханов Е.Д., магистрант 1-курса специальности 7М04201- юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы. Казахстан, e-mail: ernurmeirkhanov1996@mail.ru

Нурасыл Ы., магистрант КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: yryskeldi777@mail.ru

Сатбаева А.С., интерн 6 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г.Алматы, Казахстан, e-mail:satbaeva.aknara@gmail.com

Сарсенбеков Н.Ж., м.ю.н., старший преподаватель кафедры «АНК и СГД» КарГТУ, г. Караганда, Казахстан, e-mail: nsarsenbekov@bk.ru

Тусупбекова С.К., м.ю.н., докторант докторской программы «Юридическая наука» Балтийской Международной академии, г.Рига, Латвия, e-mail: s.tussupbekova@kazntu.kz

Толеубекова Б.Х., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru

Хамзина Ж.А., доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 2292803@mail.ru

Хведелидзе Т.Б., к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института Истории и права КазНПУ им.Абая, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2020 ж. №2 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2020 жылдың 1 маусымына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от 80 до 100 сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (5-6 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жол аралық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – 1 – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, 15 б. – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды).

ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»
(nesibeli77@mail.ru)

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 2, 2020 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 июня 2020 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от 80 до 100 слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 5-6 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – 1 – порядковый номер источника цитирования, с.15 – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение).

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан, e-mail: 1112050-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtubeи социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества.

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: 1112050-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқтытүрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен доғмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгіндежеліде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық баст-амаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық.

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: 1112050-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities.

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибер-атакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL:<http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtualno> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Votobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл, М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandoi_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017).